

Történelem

Emelt szintű érettségi
Szóbeli tételek
2008. május

Tartalom

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra

2. A magyar gazdaság a XV-XVII. században.....	3
4. A második ipari forradalom és hatása a környezetre	5
5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953).....	10

II. Népeség, település, életmód

7. Városfejlődés a középkori Magyarországon	12
9. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában.....	18
10. Életmód és társadalom az 1920-as, 1930-as évek Magyarországon	22
12. A tudományos technikai fejlődés hatása az életmódra (XIX-XX. század)	27

III. Egyén, közösség, társadalom

13. A magyar társadalom a IX-XIII. században.....	31
14. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái	36
16. Széchenyi István és Kossuth Lajos politikai életpályája.....	40
17. A magyar társadalom a XX. század második felében	44

IV. Modern demokráciák működése

18. Az USA kialakulása és alkotmányos fejlődése (1773-1870)	47
19. A magyar alkotmányosság elemei és intézményei a rendszerváltás után	55
20. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai.....	61
21. A demokratikus politikai rendszerek működése a modern tömegkultúra és tömegbefolyásolás viszonyai között.....	76
22. A fejlődő országok főbb problémái.....	79

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák

23. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta,	80
24. A kereszténység főbb tanításai, az egyház intézményesülése (I-X. század).....	85
25. A hazai reformáció hatása a művelődésre, az ellenreformáció és a barokk stílus	92
26. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői.....	95
27. Ausztria és Magyarország közjogi viszonyának alakulása (1848-1867)	97

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés

29. Hunyadi János és Mátyás harcai a török ellen	100
30. Magyar-török küzdelmek és együttélés a XVI-XVII. században.....	104
31. A török kiűzésének kérdései és a Rákóczi-szabadságharc a nemzetközi politika tükrében (1663-1714).....	111
32. A napóleoni háborúk fordulópontjai és a nemzetközi együttműködés új rendszere (1796-1820).....	119

2. A magyar gazdaság a XV-XVII. században

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 2.

Hunyadi Mátyás gazdaságpolitikája

Mátyás uralkodása alatt a pénzügy és adóügy átszervezésére **1467**-ben került sor. Az ország pénzügyi igazgatását hagyományosan a főkincstartó irányította, aki mindig is a bárók közé tartozott. Mátyás e bárói méltóságot egyszerű hivatali beosztásra változtatta. Ezt mutatta a tisztség nevének módosítása (kincstartó), valamint az is, hogy Mátyás **a kincstartóság élére nem nemest, hanem egy budai polgárt** (Ernuszt Jánost) **nevezett ki**. Az új hivatal természetesen visszafogta a kincstári bevételekkel való visszaéléseket.

A királyi jövedelmek biztosításához az adózási rendszert is meg kellett változtatni. A régi adófajtákra sok megye mentességet szerzett, s beszedésük kikerült a királyi adószedők kezéből (pl. adóbérlőké lett). Mátyás ezért a kamara haszna helyett bevezette a **királyi kincstár adóját**.

Az adószedés rendszere megváltozott. Korábban az adó kivetésénél nem törődtek azzal, hogy hány család lakik a jobbágytelken. Fizetni egyetlen kapu – lényegében a jobbágytelek – után kellett. „...Lakjék bár azon a telken három, négy, vagy több olyan ember, akinek kapuja van” (Károly Róbert 1342-ben kiadott rendelete). Mátyás ezzel nem értett egyet. „Ha pedig ketten (két család) kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint” – írta elő. **A király tehát háztartások (a házakat jelölő füstnyílások, füstök) szerint vetette ki a kincstári adót (füstpénz)**.

A háztartás lett az alapja az 1468-tól évente akár kétszer is beszedett **rendkívüli adónak** (segély, hadiadó) is, amelyet a háborúk költségeire fordítottak. („Rendkívüli” azért volt, mert kivetését évről évre az országgyűlésnek kellett megszavaznia, ellentétben a „rendes” királyi kincstár adójával, amelynek beszedéséhez nem kellett a rendek jóváhagyása.) A kincstári adót és a rendkívüli hadiadót úgy szedték be a jobbágyoktól, hogy együttes összegük évi egy forintra rúgott.

Mátyás és tanácsadói eltörölték a harmincadvámot is. A távolsági kereskedelem új behozatali és kiviteli vámját, a **koronavámot** minden kereskedéssel foglalkozó embernek fizetnie kellett. A névváltoztatással elérték, hogy a korábban szerzett vámfizetés alóli mentességek megszűntek.

A pénzügyi reformok eredménnyel jártak. Mátyás éves bevételét 500 ezer és 700 ezer forint közötti összegre becsülhetjük.

Magyarország gazdasága

A király elsősorban az adókból (királyi kincstár adója, rendkívüli hadiadó), valamint a só-jövedelemből, a pénzverő- és bányakamarák hasznából és a koronavámból töltötte föl kincstárát. A bevételi források között viszonylag kisebb tételt képviseltek a városok, a szászok, a zsidók és az erdélyi románok adói. **Mátyás jövedelme a korábbi magyar királyok jövedelméhez képest rendkívülinek, nemzetközi viszonylatban azonban mérsékeltnek számított.** A kicsiny Burgundiában 800 ezer forintra, az Oszmán Birodalomban 1 800 000 dukátra (1 dukát = 1 forint) rúgott az uralkodó éves jövedelme.

A külkereskedelem Mátyás korában kevés hasznot hozott. Így nem a határ menti, hanem a **központi fekvésű városok gazdasága pezsdült fel.**

Ekkor lendült fel igazán Buda fejlődése, amelyet mintegy 8000 ember lakott. A város német és magyar polgárai körülbelül 60 iparágat űztek, s ezek közül 10-12 már céhet alkotott. A céhekbe egyre nehezebb volt bekerülni, a legények mesterré válása elé is akadályokat gördítettek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy **a céhek egyre inkább családi**

vállalkozásokká váltak, s ódzkodtak az idegenek befogadásától. A céhek így **az ipari fejlődés gátjai lettek**.

A magyarok elsősorban mezőgazdasággal kapcsolatos árukat tudtak eladni külföldön. Ez kedvezett a mezővárosi fejlődésnek. Az alföldi állattenyésztő mezővárosok száma ugrásszerűen megnövekedett, s a dombos vidékek szőlőműveléssel foglalkozó mezővárosai is virágzásnak indultak.

Magyar gazdaság a XVI. században

Az ország három részre szakadásával sem került veszélybe a magyar gazdaság legjövedelmezőbb ágát jelentő **rideg szarvasmarha-tenyésztés**. A nagyállattartás a pusztákon folyt, amelyeket főként a mezővárosok közössége vett bérbe a földek uraitól. Magyarország a korabeli világ **legnagyobb húsexportőrévé** vált. A magyar gazdaságnak rövidtávon kedveztek a XVI. században kezdődő világpiacon változások.

Az ország gazdaságának húzóágazatából a nemesség is próbált részesülni, de sikertelenül. A nemesek így a bor- és a gabonakereskedelemben kárpótolták magukat. A **nemesi gazdaság legnagyobb sikerét a gabonatermesztésben** érte el. A királyi Magyarország területén állomásozó katonák szükségletei miatt állandó kereslet volt a gabona iránt. A gazdagodás érdekében nemesek tucatjai alakították át uradalmaikat, bővítették majorságaikat, allódiumaikat.

Gazdasági, demográfiai és etnikai változások a XVI-XVII. századi Magyarországon

A **hódoltsági terület** gazdaságával kapcsolatban az adórendszer emelhető ki. A legfontosabb adó a **kapuadó** volt (évi 50 akcse) és a nem mohamedánokra kivetett **harádzs**. Az igazán nagy teher a **kettős adóztatás** volt, mivel a birtokaikat vesztett földesurak is próbáltak érvényesíteni követeléseiket jobbágyaikkal szemben. Ennek és a katonai portyázásoknak a kivédésére alakultak meg a parasztok önvédelmi szervezetei, a XVII. században fénykorukat élő **parasztvármegyék**. Az etnikai változások szoros összefüggésben voltak a demográfiával. Az állandó háborúskodás miatt **elnéptelenedő területekre** kezdetben Délről indult meg a **bevándorlás** (sterbek, bosnyákok, szlavónok, horvátok és vlachok). A **gyarapodó mezővárosok**, a protestantizmus szabad terjedése, valamint a protestánsok által felállított iskolák a polgárság lassú kialakulását eredményezték.

Erdély gazdaságát Bethlen Gábornak sikerült fellendítenie. **Állami monopóliumokat** vezetett be a higanyra, mézre, viszra és a marhára. Az ipart **külföldről érkezett mesteremberekkel** fejlesztette (anabaptista kézművesek), valamint bányászokat hozott a Felvidékről.

A **királyi Magyarországon** a XVI-XVII. században a nemzetközi munkamegosztás igényeinek megfelelően **agrárkonjunktúra** (elsősorban állattenyésztés és bortermelés) alakult ki. A földesurak növelték sajátkezelésű területeiket (allódium), tehát nőtt az igény a robotra is. Ennek eredményeként megerősödött a parasztok feudális függése, megszűnt költözési szabadságuk (**második jobbágyság**). A fentiek miatt a céhes **ipar fejlődése megtorpant**, két iparág virágzását (szabók, ötvösök) kivéve. A korszakban a feudális társadalom osztályszerkezete nem változott, ám a biztonságosabbnak tűnő 10-15 megyében az **országos átlagnál magasabb népsűrűség volt**.

Magyarország gazdasága a XVII. században

Zrínyi Miklós a magyar romlás századának nevezte korát. Ebben sok igazság volt. A tizenöt éves háború jóvátehetetlen károkat okozott Magyarországon egész területén. A középkori településhálózat nem egy országrészben teljesen megsemmisült. Az elpusztult falvak, mezővárosok sok helyütt sohasem éledtek újjá.

A gazdaság a válság jeleit mutatta. Az élelmiszerárak a külpiacokon visszaestek, s beszűkültek a szarvasmarha értékesítésének külföldi lehetőségei. A főurak a XVII. század második felében majorságaik bővítésével próbálták föllendíteni gazdaságukat. A Batthyányiak, Esterházyak, Zichyiek, Pálffyiak, birtokait kevésbé érintették a háborús viszontagságok. Majorságaikon ipari tevékenységet is folytattak. Az üveg-, papír- és sörgyártás műhelyei, a kötő- és fűrészmalomok ekkoriban voltak elterjedőben.

4. A második ipari forradalom és hatása a környezetre

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 4.

A második ipari forradalom

Az ipari forradalom második hullámában a **nehézipar** vált a fejlődés meghatározójává. Az első ipari forradalom idején létrejött hatalmas tőkék alkalmasak voltak a nehézipar óriási költségekkel járó átalakítására. A befektetéseket már nem magánszemélyek, hanem **bankok** végezték el. Az ipar átalakulásának ebben a **szakaszában szorosabbá válik a tudomány és a technika kapcsolata**. A tudósok olyan találmányokon dolgoznak, melyek rögtön az ipari termelés szolgálatába állíthatók. Megoldják az **acélgyártás**, a nagyüzemi sörfőzés problémáját, és az **elektrotechnika** területén végzett kutatások eredményeit azonnal átültetik a gyakorlatba. Új, olcsóbb és könnyebben kezelhető energiaforrás jelenik meg: a **villamosenergia**. A hírközlés is új útra lépett a **rádiótechnika** kidolgozásával és a villamosenergia felhasználásával. Forradalmi előrelépést jelentett **Bell telefonja** (1876) és **Puskás Tivadar telefonközpontja**. A **kémia** folytatta diadalútját, már a **molekulák** és az **atomok modelljeinek** felvázolásával tudtak új eredményeket elérni. Felfedezték a **műanyagok** előállításának módját és a különböző robbanó anyagokat. Az új kémiai anyagok a **belsőégésű motorok** megjelenésével tettek szert nagy jelentőségre. Megalkották az **autót** és megoldották a **repülés** problémáját (1900-ban **Zeppelin** építette meg **léghajóját**, 1903-ban pedig a **Wright fivérek repülőgépeket**). Ebben a korban olyan kutatások is folytak, melyek csak később nyertek gyakorlati alkalmazást. **Röntgen** felfedezte az X-sugarakat, **Bequerel** a **radioaktivitást**, **Marie és Pierre Curie** elkülönítette a **rádiumot** és a **polóniumot**, **Rutherford** megalkotta a **radioaktivitás általános elméletét**. Új találmányok tűntek fel a mezőgazdaságban, így még kevesebb ember volt képes eltartani a városi tömegeket. Jellemző e kortól kezdve, hogy az új találmányok a **katonai alkalmazásban** kapnak szerepet.

A környezet átalakulása, romlása

A XVI. századtól kezdve megindult folyamat, hogy **az ember kizárólag a gazdasági tevékenységekre összpontosítja figyelmét**, s időpocsékolásnak tart minden időt és erőfeszítést, amely egyéb feladatok teljesítésére irányul. **Ez a lakókörnyezet nagymértékű romlásával járt**. 1820 és 1900 között a nagyvárosokban a rombolás és a zűrzavar olyan volt, mint egy csatamezőn. A nyugati világ valamennyi városára többé-kevésbé rányomták a bélyegüket a **lázás iparosítás** „áldásai”. Az industrializmus, az iparosítás tana – a XIX.

század legfőbb átalakító ereje – megteremtette a páratlan züllöttségű városi környezetet, hiszen még az uralkodói réteg negyedei is mocskosak és túlszűfoltak voltak.

A XVIII. század végén válságba került az európai táj, amelyet a megelőző tíz évszázad alatt a politikai, gazdasági és kulturális események alakítottak ki. Felborult az emberi tevékenység és a környezet között korábban fennálló egyensúly.

- A népesség szaporodása és beáramlása, bezsűföldése a városokba.
- Az ipari termelés növekedése.
- A termelési rendszerek gépesítése.
- A mezőgazdasági termelés tőkés alapokra helyezése.

mind hozzájárult a változások ilyen irányba fordításában.

Az emberek vándorlása az ipari létesítményeket követte, melyek először a vízi utak mentén helyezkedtek el. Később - a vaskohászat fejlődése miatt – a szénbányák közelébe telepítették a gyárakat, s ezzel a vidék nagy területeit formálták át radikálisan. A megszületett zavaros és zavaró táj Chadwick és Engels angliai, valamint Blanqui és Villermé franciaországi leírásait juttatják eszünkbe. A város emberi létesítmények koszos halmazának vélhető ekkoriban. A kolerajárvány elterjedési területét nézve észrevehetjük, hogy az ipari nagyvárosok, kikötők voltak a járványok fészkei.

Chadwick 1842-es beszámolója alapján születtek meg **az első londoni egészségügyi intézkedések**, amelyeket 1848-ban követett az országos egészségügyi törvény. Paradox módon ez óriási tiltakozást és felháborodást váltott ki a városokban („Még ilyet, hogy a csatornákkal és a szeméttel kell foglalkozni”).

Dickens – Nehéz idők című művében – az angliai városokat találóan **Kokszvárosoknak** (Coketown) nevezi, melyeknek egyetlen dolga volt: termelni, „árut és tompa agyú fickókat” egyaránt. Ezekre a nagyvárosokra kosz, bűz, szenny és a nyomornegyedek jellemzőek, és még valami: a fekete szín, hiszen minden fekete volt a koromtól és a füsttől. Az óriási méretű lakosságnövekedés mindenféle ellenőrzés és tervezés nélkül ment végbe, így igaza lehet Max Webernek, aki a nagyvárost laza homokkupachoz hasonlította.

A leromlott ipari várost jól mutatja be Hugh Miller Manchesterről írt beszámolója 1862-ben: „Mi sem tűnik jellemzőbbnek e nagy gyárvárosra, jóllehet cseppet sem hízelgő, mint az Irwell folyó, amely átfolyik rajta. ... Megszámlálhatatlan mocskos dolgot kell elmosnia, és cserzőüzemek meg fehérítóműhelyek is vagonszámra öntik bele a mérget, melyet el kell hordania. Gőzkazánok ürítik bele bugyborékoló tartalmukat, alagsóvek és szennycsatornák rothadó mocskukat, míg végezetül hol égbe nyúló sivár falak, hol meg vörös homokkőszakadékok között hullámszik tova, ám ekkor már nem annyira folyónak, hanem folyékony, hömpölygő trágyalének tűnik.”

A városiasodás miatt egyre nagyobb nyomás nehezedett a környezetre, a bioszférát kíméletlenül pusztította az emberiség. Elsősorban **a fajban leggazdagabb erdei ökoszisztémák szorultak vissza** a települések növekedése, az ipar számára szükséges faanyag kitermelése és a mezőgazdaság terjeszkedése következtében. A mérsékelt övezetben talán Észak-Amerikában volt a legdrasztikusabb a pusztítás: 200 év alatt. A 170 millió hektárnyi erdőterület, mely az atlanti parttól a Mississippi-folyóig terjedt, az említett 200 év alatt a tizenhatedére csökkent (10 millió ha). A környezetszennyezés katasztrofális méreteket öltött. A mezőgazdasági termelés úgyszintén átalakította a természetes növényzetet. A környezetpusztítást jellemezte az erdők tarvágásán kívül a bölényirtás, hiszen kellett a hely a szarvasmarháknak. A „siker” félelmetes és lehengerlő precizitást árul el; 1889-re mindössze kb. 1000 példány maradt az 1800. évben becsült harmincmillió (!!!) bölényállományból. A tömegtermelést megelőzte a tömegirtás.

Városaink visszaszerzése című könyvében David Engwicht arra emlékeztet, hogy az emberek eredetileg azért találták fel a városokat, hogy azok az emberi kapcsolatok színhelyei legyenek. **A városoknak az a céljuk, hogy megkönnyítsék az információk és az áruk cseréjét, a barátkozást, a kultúrák találkozását, a tudás, a különböző vélemények és mesterségek átadását,** anélkül, hogy az embereknek mindezért sokat kéne utazniuk. Mai világunk nem minden szempontból felel meg ennek az ideának. Minél sűrűbben és gyorsabban zajlik körülöttünk a forgalom, annál kevésbé érezzük otthon magunkat a városban, s annál kevésbé akarunk találkozni és barátkozni a szomszédokkal.

Az új városok környezete

Az épületek tömegében és az általuk elfoglalt terület nagyságában példátlan nagyságrendű változások következtek be; **hatalmas építményeket** emeltek. Az **újonnan érkezettek,** legyenek csecsemők vagy bevándorlók, nem várhatták meg, míg fölépülnek az új lakások, **összezsúfolódtak ott, ahol talpalatnyi helyet találtak.** A hatalmas méretű városi rögtönzések kora volt ez, hevenyészve összetákoltt épületek nőttek ki gomba módra mindenütt.

Az ipari város semmiféle jelentős tökéletesítéssel sem büszkélkedhetett a 17. századdal szemben. A leggazdagabb és „leghaladóbb” metropoliszok valójában gyakran mondtak le a legegyszerűbb szükségletekről, például a fényről és a levegőről, amelyekkel ekkoriban még a legelmaradottabb falvak is rendelkeztek.

A 19. századra a bányászat az emberi élet minden részének alapjává vált. Elterjedésének során nemcsak a természeti táj züllött le, irgalmatlanul összekuszálódott a városi környezet is.

Míg a mezőgazdaság egyensúlyt teremt a vadon természet és az ember társadalmi szükségletei között, tudatosan visszaszolgáltatja azt, amit az ember kivon a földből, a bányászat folyamata romboló jellegű: a bánya közvetlen terméke szervezetlen és szervesetlen, s amit egyszercs kitermeltek a kőbányából vagy az aknából, az soha többé nem pótolható.

Az ipari város jellegzetességei

Az új városok legfőbb elemei a **gyár**, a **vasút** és a **nyomornegyed** voltak. Ezek egymagukban alkották az ipari várost. Eltekintve néhány összezsúgorodott csökevényes formától, még a kőkorszakbeli város jellegzetes intézményei is hiányoztak ezekből az ipari városokból.

A gyár • Az új városi szervezet magja a gyár lett. Az élet minden más eleme ennek volt alárendelve. Még a közművek, például a vízvezeték vagy a város életéhez elengedhetetlenül szükséges minimális mennyiségű közhivatal is – ha egy előző nemzedék nem építette fel őket – gyakran csak elkésve, mintegy utólagos gondolat eredményeként létesültek. A kapitalizmus első rohamában nem gondoskodtak rendőrség és tűzoltóság, víz- és élelmiszerellenőrzés, kórházi ápolás vagy oktatás létrehozásáról.

A folyóknak és csatornáknak az ipar vízszükségletének kielégítése mellett egy további fontos funkciója is volt: ez bizonyult valamennyi hulladék legolcsóbb és legkényelmesebb lerakódóhelyének. Az új gazdaság egyik jellegzetes vonása volt, hogy a folyamokat nyitott szennyvízcsatornákká alakították át. Az eredmény a vízi élet megmérgezése, az élelem megsemmisülése, a víz oly mértékű szennyezése lett, hogy még fürdésre is alkalmatlanná vált. **A folyó tehát folyékony szemétdomb volt,** s ugyanakkor a hamu, a salak, a hulladék, a rozsdás vas, sőt a szemét hatalmas hegyei torlaszolták el a látóhatárt. A hatalmas salakhalomok Anglia „fekete térségeiben” mindmáig geológiai formációkként hatnak: csökkentették a rendelkezésre álló lakóterületet, árnyékot vetettek a földekre, és egészen a közelmúltig megoldhatatlan problémának tűnt mind a hasznosításuk, mind az eltávolításuk.

A vasút • Átfogó városi szabályozás és tervezés helyett a vasútra hagyatkoztak a város jellegének meghatározásában és határainak megvonásában. Eltekintve Európa néhány vidékétől, ahol a régimódi bürokratikus szabályok szerencsére a történelmi város peremére számították a pályaudvarokat, a vasútnak mindenütt engedélyezték, sőt támogatták is abban, hogy **behatoljon** magának **a városnak a szívébe**, és a belváros legértékesebb központi negyedeit teher és rendező pályaudvarok sivatagaivá változtass, annak ellenére, hogy az ilyen pályaudvarok építése valójában csakis nyílt, lakatlan területen gazdaságos. Ezek a rendező pályaudvarok, a város természetes ütőereit átvágva, áthághatatlan korlátot emeltek a város egyes nagy egységei közé; néhol, például Philadelphiában, valóságos kínai falnak bizonyultak.

Míg a vasút előbb **zajt** és **kormot** hozott a város szívébe, **nyomában** aztán behatoltak az **ipari üzemek** és az egyre inkább **lezüllő lakóépületek** is. **Az új vasútmérnökök elkövettek minden elképzelhető hibát, amit a várostervezés során egyáltalán el lehetett követni**, hiszen az ő szemükben a vonatok mozgása fontosabbnak tűnt azoknál az emberi céloknál, amelyeket e mozgás révén el lehetett érni. A város közepén épített rendező pályaudvarok rengeteg helyet foglaltak el, s ez csak siettette a város további terjeszkedését a környék rovására: mivel pedig ez további vasúti forgalmat idézett elő, szinte újabb profitjutalomban részesítette az így elkövetett hibákat.

A nyomornegyed • A régebbi alapokon épülő ipari városokban a munkásokat eleinte úgy helyezték el, hogy hajdani családi házakat alakítottak át bérkaszárnnyákká. Ezekben az átépített házakban minden különálló szoba egy-egy család hajlékául szolgált; Dublintól és Glasgow-tól Bombayig sokáig tartotta magát az **egy szoba – egy lakás normája**. Ezekben az **emberi odúkban, túlszűfolt szobákban** még súlyosbította a helyzetet, hogy **három vagy akár nyolc különböző korú emberi lény is egy szalmaszákon volt kénytelen aludni**. A munkásoknak felkínált másik lakhelytípus lényegében ezeknek a lezüllött állapotoknak a normává emelése volt. Az új házak silány tervek alapján, pincétől a padlásig ócska anyagokból épültek.

A régi és az új negyedekben egyaránt a **szenny** és a **kosz** olyan mélypontját érték el, amihez még a középkori Európa utolsó jobbágyviskója sem igen volt fogható.

Angliában, például Birminghamban, Bradfordban és más ipari városokban, **sok ezer új munkásházat** építettek szorosan egymás mellé (sok ilyen ház ma is áll). Következésképpen **minden emeletén négy szoba közül kettőnek nem jutott közvetlen fény és szellőzés**. Szabad tereket nem hagytak, csupán a két házsor között vezetett egy keskeny sikátor. Míg a 16. században sok angliai városban vétségnek számított, **ha valaki a házi szemetet az utcára dobta**, ezekben az első ipari városokban **ez volt a személtávolítás elfogadott módszere**. Bármilyen undorító és mocskos volt a szemét, otthagyták az utcán, „mígnem annyi gyülemllett föl belőle, hogy ez már arra készítetett valakit, hordaná el trágyanak”. A város zsűfolt új negyedeiben persze bőségesen akadt trágya. A minden képzeletet felülmúlóan **mocskos árnyékszék** rendszerint **a pincékben voltak**, de állandóan elfogadott gyakorlat szerint a disznóólakat is a ház alá építették, s így a sertések ismét szabadon kószáltak az utcán, ami a nagyobb városokban már évszázadok óta ismeretlen jelenség volt. Sőt mi több, **súlyos árnyékszék hiány** lépett fel: például a Beszámoló a nagyvárosok és a népes körzetek állapotáról (1845) megállapítja, hogy „Manchester egyik részében 1843-44-ben több mint 7000 lakos szükségleteit csupán 33 árnyékszéken végezhetette el – vagyis egyetlen árnyékszék jutott 212 főre”.

Sok helyen pincéket használtak lakóhelyként. A patkányok széthordták a búbópestist, a bolhák ellepték az ágyakat, a tetvek tifuszt terjesztettek, a legyek pedig megosztották idejüket a pincebeli árnyékszék és a csecsemők étele között. A sötét szobák és a dohos falak együttesen a baktériumok szinte eszményi táptalajául szolgáltak, kiváltképpen, hogy a

túlzsúfolt szobák maximális lehetőséget nyújtottak a belézés és érintés útján való terjedésükre.

Az új ipari városokban hiányzott a városi közszolgáltatásoknak még a legegyszerűbb hagyománya is. Néhol egész kerületek maradtak víz nélkül, még helyi kútjaik sem voltak.

A lakások • Egészen a 19. század végéig a találmányok és a tömegtermelés kora alig-alig hagyott nyomot a munkaházakon és azok berendezésén. Bár bevezették a vasból készült vízvezetékcsöveket, valamint a tökéletesített vízöblítéses vécét, végül pedig a gázvilágítást és a gázkályhákat, a rögzített fürdőkádat szerelvényekkel és lefolyócsővel, a minden ház rendelkezésére álló folyóvízes kollektív vízvezeték és a kollektív csatornahálózat. Mindezek a korszerűsítések 1830 után lassanként elérhetővé váltak a gazdasági szempontból közép és felsőbb rétegek számára. A bevezetésüktől számított egy emberöltőn belül ezek valóban polgári szükségletekké váltak. **De a korszakban sohasem fordult elő, hogy e korszerűsített berendezéseket a népesség tömegei is megszerezhették volna.** Az építető legfőbb gondja az volt, hogyan biztosíthatná a tisztaság élet minimumát e költséges berendezések nélkül.

A nyomor, illetve a nyomorúságos környezet szerves változásokat idézett elő. Napfény hiányában a gyermekek angolkórosak lettek, csontszerkezetük és más szerveik eltorzultak, endokrin mirigyek hiányosan működtek a gyenge táplálkozás következtében. A vízhygiéna elemi követelményeinek hiánya következtében bőrbetegségek léptek fel; a mindent ellepő szenny és ürülék nyomán himlő-, tífusz-, vörheny-, gennyestorokgyulladás-járványok söpörtek végig a városokon; a hiányos étkezés, a kevés napfény és a lakások túlzsúfoltsága együttes következményeként általánossá vált a tüdőbaj, nem is szólva a részben szintén a környezeti eredetű foglalkozási betegségekről. A falut a várossal összehasonlítva a nagyobb betegségi és halálozási arányt rendszerint az utóbbi kategóriában mutatták ki.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

59 Az ipari forradalom

- a Anglia az ipari forradalom előtt (1750 körül)
- b Az ipari forradalom Angliában (1830 körül)

5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953)

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 5.

Ennél a tételnél arra lehet számítani, hogy adnak egy-két idézetet, meg egy csomó táblázatot (esetleg grafikont, képeket), hogy azok segítségével mutasd be a sztálini gazdaságpolitika jellemzőit, meg hogy ettől-eddig hogyan változott a termelés stb. Nem kell félni tőle. Gyanítom, hogy a tételcím ellenére, az ehhez kapcsolódó feladatok mind a második világháború előtti időszakot érintik majd. Előfordulhat azonban, hogy az utódállamokról is szó esik.

A Szovjetunió gazdasága (1920-1940)

Az új gazdaságpolitika, a NEP (*Novaja Ekonomicseszkaja Politika*) 1921-es bevezetése fellendítette a szovjet gazdaságot. 1925-re utolérték az 1913-as szintet. A párt szélsőséges irányzatának viszont nagyon nem tetszett ez a „polgári, burzsoá gazdaságpolitika”. Az iparban a kisüzemek újra magánkézbe kerültek, a középüzemeket pedig bérbe adták. Az élénkülő gazdaság hatására a parasztság vagyonosodása egyre látványosabb volt, ez készítette arra az időközben hatalomra jutott **Sztálint**, hogy **1928-ban** meghirdesse a **mezőgazdaság kollektivizálását** (kolhoz, szovhoz) és a kulákság likvidálását. A gazdaságpolitikai fordulat fő ideológusa Preobrazsenszkij volt, ő dolgozta ki a szocialista eredeti felhalmozás módszerét, melynek lényege, hogy **a mezőgazdaságban felhalmozott tőkét átcsoportosítják az iparba**, és így növelik a birodalom nehézipari potenciálját. Ez a program a vetőgabona rekvirálásokkal óriási éhínségekhez vezetett. Öt év alatt a szovjet mezőgazdasági termelés 20%-kal csökkent. Az **iparban** 1928-ban megkezdődött a **magántulajdon felszámolása**, beindult az **első ötéves** terv. Létrehozták az **Állami Tervhivatalt**. Az volt a cél, hogy az ipari termelést 5 év alatt 3,5-szeresére növeljék, a második ötéves tervben pedig megkezdődött a sztahanovista mozgalom. 1936-ra felszámolták a jegyrendszert.

A fordulat éve, az iparosítás

1929 a fordulat évének, a sztálinizmus kezdetének tekinthető. Ekkor kezdődött meg a gazdaságban az iparosítás, valamint ekkor hirdették meg az első ötéves tervet. Bevezették a tervgazdálkodás utasításos rendszerét, amelyben a gazdaság minden részletkérdését központilag előírt tervszámokkal, rendelkezésekkel kívánták szabályozni. Sztálin kiállt a szocializmusnak a Szovjetunióban való felépítése mellett, úgy hitte, az erőltetett iparosítás nélkülözhetetlen.

„Ha tíz év alatt nem futjuk le azt a távot, amire más országok 50-100 évet fordítottak, összeroppantanak bennünket.” – mondta Sztálin. Az ipar fejlesztéséhez azonban hiányzott a tőke, külső forrásokra a Szovjetunió nem számíthatott, így a beruházások fedezetét csak a lakosság rovására lehetett előteremteni. Leginkább a mezőgazdaságból lehetett tőkét elvonni. Ennek eszköze volt a kollektivizálás. A birtokos parasztokat kolhozokba (termelőszövetkezet) és szovhozokba (állami gazdaság) kényszerítették, ergo megfosztották földtulajdonuktól. Az ellenállókra a GULAG vagy a halál várt.

Az 1930-as évek a látványos orosz iparfejlődés évei voltak. A Szovjetunió a világ 2. ipari hatalmává emelkedett, ipari termelése meghaladta az 1913-as szint 12-szeresét. Ennek az volt az ára, hogy a gazdaság féloldalassá vált, eltorzult. A mezőgazdaság még 1938-ban sem termelt annyit, mint 1913-ban. A könnyűipar és általában a fogyasztási cikkek gyártása megtorpant. A kolhozosítás során mintegy 2 millióan haltak éhen, 2,8 millió embert telepítettek ki Szibériába. Közülük sokan szintén nem tértek vissza.

Adatok a szovjet mezőgazdaságról

	1928	1929	1930	1931	1933	1935
Gabonatermesztés (millió t)	73,7	71,7	83,5	69,5	68,4	75,0
Szarvasmarha (millió db)	70,5	67,1	52,5	47,9	39,4	49,3
Sertés (millió db)	26,0	20,4	13,4	14,4	12,1	22,6
Juh (millió db)	146,7	147,0	108,0	77,7	52,2	61,1

Magyar Lajos Alapítvány: Történelem IV. 1914-1994, Cégér Kiadó, Budapest 1996 - 85.o.

Az I. ötéves terv (1928–1932) néhány adata
 (1926–27. évi árakon, milliárd rubel)

Gazdasági adat	1927–28 tényleges	1932–33 terv	1932 tényleges
Nemzeti jövedelem	24,4	49,7	45,5
Bruttó ipari termelés	18,3	43,2	43,3
Bruttó mezőgazdasági termelés	13,1	25,8	16,6

Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: Történelem 12. osztály, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 - 36.o.

A gazdaság teljes állami irányításának kialakulásával párhuzamosan megszilárdultak a pártállam keretei is. Mindent közvetlenül a kommunista párt irányított. Senki sem érezhette magát biztonságban.

Sztálin úgy vélte, hogy az állam meg tudja határozni a piac működését. Az anyagi érdekeltséget tudatosan megtervezett adminisztratív intézkedésekkel kívánta pótolni. A kolhoztagok külön engedély nélkül nem hagyhatták el a falujukat sem. Nemcsak a kapitalista magántulajdon szűnt meg, hanem szétverték az önkéntes szövetkezeteket, közösségeket is.

A sztálini „nagy ugrás” bejelentett célja az volt, hogy a Szovjetuniót rövid időn belül olyan ipari hatalommá tegye, amely sikerrel képes megvívni egy elkövetkezendő háborút. A Szovjetunió a második világháború küszöbére ipari nagyhatalommá vált. Míg az orosz ipar 1913-ban az amerikaiak kb. 7%-a volt, addig 1939-ben már mintegy 45%-át. A sztálini rendszer azonban nem tette lehetővé, hogy megvalósuljanak azok az értékek, amelyeket a forradalom idején a szocializmus fogalmával azonosítottak (munkás-önigazgatás, közösségi tulajdon, társadalmi demokrácia).

A második világháború utáni szovjetizálás

A szovjetek által elfoglalt országokban természetes, hogy nekiláttak a sztálini gazdaságpolitika végrehajtásának. Általában egy földreform végrehajtása után sor került az erőszakos szövetkezetesítésre, a mezőgazdasági nagyüzemek létrehozására.

Az államosítás ezekben az országokban nemcsak a gyárak, a bányák, a bankok, a közlekedés, a kereskedelem államosítását jelentette, hanem a könyvkiadástól kezdve a filmgyártáson keresztül az oktatásig a gazdaság, a kultúra, a sajtó, az oktatás csaknem egészére kiterjedt.

E térségek államainak viszonylagos ipari elmaradottsága évekig tartó extenzív fejlődést tett lehetővé. Ezt a fejlődést leginkább a mezőgazdaság kizsigerelésével (beszolgáltatási rendszer) és a lakosság életszínvonalának alacsonyan tartásával fedezték.

Az ipar aránya a nettó össztermék megtermeléséből ezáltal jelentősen emelkedett, azonban az ipari beruházások a világ gazdasági kettészakadása miatt zömükben elmaradtak a világszínvonalától, és főleg a szovjet technológia átvételén alapultak. Az államosítás, a nagyarányú iparosítás és a mezőgazdaság megsarcolása, majd szövetkezetesítése céljából ezekben az országokban a tervgazdálkodás honosodott meg (3 és 5 éves tervek), ennek is egy túlméretezett tervutasításos változata.

Kezdetben látványos eredményeket értek el. A piac realitásait kikapcsoló, az egyes országok szükségleteit és adottságait figyelmen kívül hagyó termelés azonban a gazdaság szerkezetének eltorzulásához vezetett. E térség államai a nyersanyag és az energiahordozók terén egyoldalú függésbe kerültek a Szovjetuniótól.

7. Városfejlődés a középkori Magyarországon

II. Népeség, település, életmód / 7.

A középkori város képe falakkal övezett, sűrűn beépített, szűk utcás településként él a köztudatban, ahogy azt Nyugat-Európában nem egy esetben ma is megfigyelhetjük. Arról is sokan tudnak, hogy a városok széles körű önkormányzattal rendelkeztek, sőt sokszor gyakorlatilag független államok voltak. A város tehát lényegében annak a definíciónak felel meg, amelyet Werbőczy István fogalmazott meg 1514-ben elkészült Hármaskönyvében: „Városnak nevezzük mintegy a polgárok egyetemességét, mivel itt a népeknek nagy száma gyűlt össze. A város pedig házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és erődítésekkel körülkerített sokasága, mely a jó és tisztességes életet szolgáló kiváltságokkal van ellátva.” Ez a meghatározás egyaránt tartalmazza a jelentős lélekszámot, a beépítettséget, az erődítést és a kiváltságokat.

Protourbánus városok

Európa nagy részében az első városi szabadságjogok kibocsátása, azaz a jogi értelemben városnak tekinthető települések megjelenése a 11. század végére és a 12. századra tehető. Előzményeik azonban korábbra nyúlnak vissza. Európa számos országában tártak fel korai városias településeket sűrű beépítettségű, kézműves és kereskedő lakosságra utaló tárgyi anyaggal, például a Schleswig mellett Haithabut vagy Gdansk (Danzig) őstelepülését. Tehát már jóval a városok kiváltságolása előtt léteztek a középkori Európában olyan, gyakran külsőleg is városias, nem egyszer erődített települések, amelyek lakossága elsősorban nem mezőgazdaságból élt. A szakirodalom a legkülönbözőbb módon nevezi ezeket: **kezdeti és korai városias települések, nem agrár jellegű központok, központi helyek, protourbánus vagy preurbánus városok** stb.

Ezek a települések egy körzet számára gazdasági, sőt olykor politikai központként szolgáltak. **A leggyakrabban egy erődített földesúri – főként egyházi – központ mellett alakult ki a nagy létszámú fogyasztó** (pl. a püspök és papsága) **ellátását végzők** váralji **települése, a hova – esetleg közelébe – piac és kereskedő népesség is települt.** Németországban a 10. században ezt a kettős – néha hármas – városmagot körülvette még egy, többnyire templomok körül szerveződött, általában nem önálló nevű településekből álló gyűrű, amely a késő középkorban beolvadt a központi településbe. Ezt a „**területileg széttagolt város**”-t megtaláljuk Magyarországon is. Az **első típusba** tartoznak a **vásárhelyek** (nevük is sok esetben Vásárhely, vagy a hetipiacok napjáról elnevezve **Szerdahely,**

Szombathely). Ezek körül ipari szolgáltatást végző népek falvai (pl. Kovácsi, Szücsi stb.), esetleg kereskedőtelepek is (pl. Kalász, a mohamedán káliz kereskedők települése) előfordulnak. Így együtt találjuk a piacot, a kézműveseket és a kereskedőket, csak külön településen. **A német széttagolt várostípus hazai megfelelői a püspöki székhelyek többsége.** A legjellemzőbb példa **Esztergom**, ahol a várral és a később fallal körülvett királyi és érseki városokkal együtt másfél tucat település – köztük egy Kovácsi – alkotta a tulajdonképpeni várost.

Magyarországon is létezett tehát a jogi értelemben vett városok megjelenése előtt olyan település-, illetve településcsoport-típus, amely a későbbi városok szerepét töltötte be, azaz egy körzet gazdasági központja volt, ahol működött a társadalmi munkamegosztás, nemcsak mezőgazdasággal, hanem iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. (A korábban feltételezettnél nagyobb volt a kereskedelem jelentősége a 11-12. század fordulóján Magyarországon.)

A kiváltságok köre

Városi, illetve városias jellegű **kiváltságok** a 13. század elejétől maradtak fenn Magyarországon. Ezek **kapcsolatban állnak a nyugatról bevándorolt ún. vendégek (hospesek) szabadságjogaival.** A 13. század első felében főleg az ún. latinok – zömében flandriai vallonok –, később németek telepedtek le a városias jellegű településeken, így Székesfehérvárott és Esztergomban. Voltak köztük kereskedők, iparosok és lovagok. Királyaink külföldi földműveseket is letelepítettek, s nekik is több jogot kellett biztosítani, mint a régebben ott lakóknak. Természetesen, ha magyarországi lakosok az ország más vidékén (vagy városában) telepedtek meg, ők is megkapták a vendégjogot. A vendégek (hospesek) szabadságának legteljesebb formáját a városias települések lakói kapták.

A magyarországi városok szabadságai közül a legfontosabb a bíró- és a tanácsválasztás joga volt. Hasonlóan fontos volt a **plébános választásának a joga**, amelyhez egy másik kiváltság társult: a plébánia kikerült a főesperesi, sőt egyes esetekben a megyéspüspöki joghatóság alól is. (Buda és Pest például ezért tartozott egyházilag az esztergomi érsek, nem pedig a területileg illetékes veszprémi, illetve váci püspökök fennhatósága alá.) Ez azért volt lényeges, mert a középkorban számos ügyben az egyházi bíróságok voltak illetékesek, így viszont a város polgárainak valamennyi ügyében, legyenek azok világi vagy egyházi törvényszék alá tartozók, a polgárok által választott személyek ítélték elsőfokon. **A gazdasági kiváltságok** közé tartozott többek közt a **vásártartási jog, a polgárok vámmentessége**, s az a lehetőség, hogy **egy összegben fizethették a királynak az adót** (azaz nem királyi adószedők szedték házanként). Nagyobb városok **árumegállító jogot** is kaphattak: az idegen kereskedő, mielőtt továbbvihette volna áruit, köteles volt azokat a város polgárainak megvételre felajánlani.

A különböző városok kiváltságai között természetesen voltak eltérések, mégis nagy általánosságban a fentiek tartoztak a polgároknak adott szabadságjogok közé. Feltűnő, hogy a cseh és a lengyel városok gyakorlatával szemben – egy-két kivételtől eltekintve –, **nem mutatható ki valamely nyugati, főként német város jogának közvetlen átvétele.** Budán is csak presztízs okokból utaltak a magdeburgi jogra. A királyok általában a székesfehérvári, később a budai szabadságokra hivatkoztak, ezért sajnálhatjuk igazán, hogy Székesfehérvár eredeti kiváltságlevele nem maradt fenn. A középkor végén a nagyobb városok többsége már kétségkívül a 13. század közepén alapított Buda, az új főváros jogát használta.

Királyaink a nyugat-európaiaknál feltűnően szélesebb jogokat biztosították a polgárok számára. A legtöbb nyugat-európai városnak nem volt például bíró- és plébánosválasztási

joga. A városok urai ugyanis a bíraskodás jogát általában fenntartották maguknak, ezért lett a város választott feje a polgármester. Nálunk néhány nyugati határszéli és erdélyi szász várost leszámítva hiányzott a polgármesterség: a város feje a választott bíró lett. Még a nagy német birodalmi városok, így Regensburg, Nürnberg vagy Frankfurt is csak a 14-15. században tudták – általában jelentős anyagi ellenszolgáltatás fejében – a bíróválasztás jogát megszerezni. Bécsben pedig mindvégig az osztrák herceg nevezte ki a bírót, igaz, a polgárok közül. Hasonló volt a helyzet a plébánosválasztással is. Bár vannak korai adatok városi plébánosválasztásra, mégis a 3000-nél több középkor végi német város közül alig több mint száz rendelkezett ezzel a joggal.

A valódi város

A hazai városhálózat alapjait az Árpádok rakták le. Annak ellenére, hogy a földesurak, különösen az egyháziak is adtak városi jellegű kiváltságokat, a legtöbbet királyaink bocsátották ki. A szabadságjogok adományozásának zöme a 13. században történt. A késő középkor jelentős városai között alig találunk egyet-kettőt, amelynek kiváltsága a 14. századra datálódna. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem volt éles határvonal a hospes- (vendég-) kiváltság és a városi között, s a városi jogokat kapott települések közül nem mindegyik rendelkezett olyan gazdaságföldrajzi vagy egyéb adottságokkal, amelyek jelentősebb városi fejlődést tettek volna lehetővé.

A nagyszámú királyi város között az államhatalom is különbséget akart tenni. **Az 1351:6. tc. a fallal övezett városokat mentesítette a királyi jobbágyok kilencedfizetési kötelezettsége alól** (ez a földesuraknak járt a mezőgazdasági termények után). Egy 14. századi adat szerint „egyetlen királyi vagy királynéi város sincs valamely várnagy joghatósága alá vetve”. Mivel az uradalmakat a 14. századtól váruradalmakba szervezték, ez az adat azt jelenti, hogy azokat a településeket kezdték- a fallal övezettek mellett – valódi városnak tekinteni, amelyek kikerültek a királyi uradalomból. A lényeg a „királyi” jelzőn volt, hiszen a földesúri városok polgárait éppúgy jobbágyként tartották, mint a falusi parasztokat.

Mivel így a város és város közötti különbség terminológiai zűrzavarhoz vezetett, az **1370-es évektől új fogalom** jelenik meg az oklevelekben. A latin **civitas** és a német **Stadt** kifejezést egyre inkább a **fallal övezett városok** számára tartják fenn, a **többi városjogú településre az** ugyancsak város jelentésű **oppidum** latin szót kezdik alkalmazni. Német nyelvű oklevelekben ezeket Marktnak, szó szerint vásárhelynek nevezték. Magyarul viszont az oppidumot mezővárosnak hívták. Ennek a szónak azonban semmi köze a mezőgazdasághoz, az a kulcsos vagy kerített város ellentéte. Az is téves hiedelem, hogy a mezőváros hazai települési kategória, mivel mindenütt előfordultak Európában a város és a falu között helyet foglaló, városias jogokkal rendelkező, de jobbágyok általlakott és nem erősített, mégsem teljesen falusias települések. A szomszéd osztrák és bajor területeken Marktnak hívták őket, akár a német oklevelek a hazai mezővárosokat.

A késő középkori magyar jog – és annak írásba foglalója, **Werbőczy István** – csak a **szabad királyi városok polgárait ismerte el polgároknak, polgári szabadságjogokkal rendelkezőknek.** Minden más város polgárai ugyanolyan jobbágyként számítottak, mint a falusiak. Werbőczy nem is vett tudomást arról, hogy mezővárosok is léteztek. Ennek különös következménye lett. Királyaink a 14. század végétől az 1470-es évek végéig rengeteg mezővárost, sőt nem egy fallal övezett királyi várost is eladományoztak. Utoljára Mátyás király folytatott ilyen városadományozási politikát uralkodása első felében. Ekkor kerültek olyan jelentős, fallal övezett királyi városok, mint Késmárk vagy Trencsén a Szapolyaiak kezére. Ezek, valamint a püspöki városok egy része amelyek ugyancsak erősítve voltak, mint

Pécs – az akkori Magyarország egyik legnagyobb, leggazdagabb városa – vagy Vác, civitasnak, azaz városnak számítottak, jogilag mégis a falvakkal kerültek egy sorba, hiszen földesúri uradalomhoz tartoztak, nem pedig közvetlenül a királyhoz.

A város polgárai

A városokat az évente választott bíró és a nagyobb városokban az általában **12 esküdtből álló tanács kormányozta**. Minden városban kialakult a **gazdag polgárokból álló vezető réteg**, amely szinte örökletes alapon töltötte be a bírói és tanácstagi helyeket. Többnyire kereskedők, ingatlanbirtokosok voltak, csak néhány, kereskedelemmel is foglalkozó kézműves került közéjük.

Határszéli városaink zöme német anyanyelvű volt, magyar, szlovák stb. kisebbséggel. A középkor végén Budán már a magyarok voltak többségben, a város irányításában azonban paritásos alapon vettek részt a németekkel. **Szeged, Székesfehérvár, Esztergom** és nem utolsósorban **Pest** viszont már **magyar város volt**.

A magyarországi városok **lakosságának többsége** – a nyugatiakhoz hasonlóan – **mezőgazdaságból élt**. Különösen fontos volt a **szőlőművelés**, amely egyrészt lehetőséget nyújtott a **borkereskedelemre**, másrészt a gabona piaci megszerzését követte meg. Az alföldi mezővárosok már ekkor rátértek az **állattenyésztésre**, hiszen Dél-Németország és Észak-Itália ekkor rá volt utalva a magyar állatkivitelre. A kézművesek és kereskedők aránya a nagyobb városokban a lakosság 25-35 százalékát tette ki, a mezővárosokban pedig 15-20 százalékát.

A fontosabb iparágak céhekbe szerveződtek. Ez egyrészt lehetőséget nyújtott az adott szakmának az **érdekvédelemre**, másrészt **a városi hatóság a céheken keresztül ellenőrizte az áru minőségét**.

Városaink politikai súlya

A magyarországi városoknak meglelt volna a lehetőségei, hogy kiváltságaik segítségével – amelyek részben a nyugatiaknál is több jogot biztosítottak – megerősödjének, és hatást gyakoroljanak az ország életére. Bár uralkodóink az igazán jelentős városok közül csak keveset adományoztak el, a nagy városeladományozási hullámok az egész magyar városhálózat politikai súlyát gyengítették. Ezen csak a koronára visszaháramlott mezővárosok szabad királyi várossá emelésével lehetett volna segíteni, amire azonban fél évvel a mohácsi csata előtt került sor először, amikor a szerémségi Újlak mezővárost II. Lajos szabad királyi városi rangra emelte. A másik problémát a 14-15. században kialakult külkereskedelmi struktúra jelentette: Magyarország mezőgazdasági és nyersterményeket exportált, és iparcikkeket importált. A külföldi verseny a hazai iparfejlődésre negatív hatást gyakorolt, bár ez a középkorban még csak a posztó- és a késgyártásban volt észlelhető.

A középkor végére, amikor **a megmaradt királyi városokat már elidegeníthetetlen koronajavaknak tartották**, mintegy 30 szabad királyi vagy azzal rokon jogállású város maradt. Területi elhelyezkedésük igen különös: **elsősorban a határok mellett** található. **A városi vonal** – egy-két kisebb várost nem említve – **Sopronon és Nagyszombaton keresztül Körmöcbányát** és vele együtt **hét királyi bányavárost** érint, majd **északkeleten Kassa, Eperjes, Bártfa, Lócse és Kiszeben**, keleten **Nagybánya, Kolozsvár** és az erdélyi **szász városok**, végül **délnyugaton Zágráb** következik. **Az ország közepén csak Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár és Szeged** található. Ez utóbbi a 15. század végétől az ország egyik legnépesebb és leggazdagabb városa, noha a felsoroltak közül egyedül Szegednek nem voltak városfalai. Ez azt jelentené, hogy az országban hatalmas területeken nem voltak

városok, így a Dunántúl déli felén (Pécs lakói jobbágnak számítottak!) vagy az Alföld nagy részén.

A teljes polgári szabadságjogokkal rendelkező városok kis száma ellenére gazdasági szempontból jóval több várossal számolhatunk. Nem csupán magánföldesúri, fallal övezett városok tartoznak közéjük, hanem a **nagyobb mezővárosok** is, mint **Pápa, Gyula, Mezőtúr** és főképp **Debrecen**. Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor a magyarországi városhálózat – középpontjában Buda és Pest testvérvárosokkal – eléggé szabályos képet mutat. A magyar városfejlődés hibája, hogy gazdaságilag jelentős, népes kézművesréteggel is rendelkező kereskedelmi központok jogilag nem rendelkeztek azzal a szabadsággal, amely egyrészt nagyobb beleszólást engedett volna számukra az ország ügyeibe, másrészt segítette volna további fejlődésüket. Az 1440-es évektől rendszeressé váló országgyűlésekre a szabad királyi városok követeit csak a hatvanas évek közepéig hívták meg. Utána Mátyás alatt csak egyszer, 1475-ben, majd 1490-től a 16. század első évtizedének végéig kaptak meghívást. Jelenlétük 1526 után vált rendszeressé, kis számuk azonban nem tette lehetővé, hogy az ország ügyeibe beleszóljanak, igaz, ezt maguk sem igényelték.

Városaink népessége

Történetírásunk középkori városaink népességét elsősorban a német nagyvárosokéval szokta összehasonlítani, és így kétségkívül negatív eredményre jut. **Buda és Pest lakosságát együttesen 15-25 ezer lakosra becsülhetjük, közülük Buda volt a nagyobb. Kassán és Szegeden több mint 7000 fő, Pozsonyban és Kolozsvárott mintegy 5000, Sopronban, Bártfán, Nagyszombatban 3500-4000, Eperjesen 2000-3000 fő lakhatott.** A királyi városok lakossága együtt 80-100 ezer főre becsülhető, igaz, az erdélyi szász városok nélkül, melyek közül Nagyszében és Brassó az ország legnépesebb városai közé tartoztak. A királyi városok többségében 2000-nél többen élhettek. A középkor végén 52 mezővárosról vannak becsléseink, közülük ötben 1000 fő felett, tizenhatban 600 és 1000 fő között, húszban 300 és 600 fő között, tizenegyben 200 és 300 fő között lehetett a lakosság száma. Nem számítva a csak országos vásárral rendelkező, és a csak egyszer mezővárosnak nevezett településeket, az országban akkor kb. 500 mezőváros lehetett. Adataink ezek tizedére vonatkoznak, és nem szerepel köztük olyan jelentős város, mint Debrecen vagy Pápa.

Nos, ez a kép korántsem rossz. A Német-római Császárság a középkor végén kb. 3000-3500 város volt. 25 ezer fő feletti lakossággal csak Köln és Nürnberg rendelkezett, ezt követte 11 „nagyváros” 10-15 ezer lakossal. A városok több mint 90 százaléka azonban törpe- és kisváros volt, 200-2000 lakossal. Ezek többsége ún. Ackerbürgerstadt, mezőgazdasággal foglalkozó város volt. Ezek alapján nálunk Buda mondható nagyvárosnak, királyi városaink többsége a középvárosokhoz tartozott, a kisváros kategóriát pedig mezővárosaink képviselték. A szomszédos Alsó-Ausztriában a nagyváros Bécs mellett csak öt középváros volt, Stájerországban pedig csupán Graznak volt 6500-7000 lakosa, az öt követő jelentős kereskedővárosok közül Pettaunak (Ptuj, Szlovénia) 1500, Judenburgnak pedig ennél valamivel kevesebb lakosa volt. Magyarország városiasodottsága tehát a feltételezettnél pozitívabb képet mutat, a városokban és mezővárosokban lakóknak a falusiakhoz viszonyított aránya azonban a jelek szerint már kisebb volt, mint nyugati szomszédainknál.

A várostípusok

Szabad királyi városok: a XIV. században Magyarországon kialakult, fallal elkerített, a király tulajdonában lévő városok, melyek csak a királynak voltak alárendelve, neki adóztak.

Bányavárosok: Bányaművelés jogával rendelkező kiváltságos települések. Magyarországon a bányavárosok többségét német telepések alkották. Az első bányavárosok a XII. században jöttek létre. Fő típusai:

1. **szabad királyi bányavárosok:**

- Selmecbánya
- Besztercebánya
- Körmöcbánya
- Nagybánya

2. **királyi bányavárosok:** a szepességi bányavárosok – Felsőbánya – és 5 máramarosi város. Nekik nem voltak kiváltságaik.

3. **földesúri bányavárosok:** jogállásuk megegyezett a mezővárosokéval.

Mezőváros: (latin, „oppidum”) A feudális Magyarországon a XIII-XIV. századtól kezdtek kialakulni a népesebb **kereskedelmi utak mentén** található falvakból. A XV. században a mezővárosok többsége már **önkormányzattal, szabad bírói választással, adózási kedvezményekkel** rendelkezett, de **a földesúrtól függték**. Gazdasági téren a mezővárosok áttértek a gyümölcs és a zöldségtermesztésre, a kerti művelésre. A legerőteljesebb azonban a **nagyállattartás** és a **szőlőtermelés** volt. Kézművesiparuk így jelentősen elmaradt a szabad királyi városokéhoz képest.

A mezővárosi céhek a kései feudalizmusban jöttek létre. A mezővárosokban kisebb piackörzetek alakultak és vagyoni-társadalmi rétegződés is kezdetét vette. Az alföldi civisek jelentős vagyonnal rendelkeztek, és az iparosok, kereskedők is ide tartoztak. Velük szemben a zsellérek az elővárosokban laktak és napszámban, inasként dolgoztak.

A XV. század végén a közép- és kisbirtokosok jobbágyaik megtartása érdekében támadták a mezővárosokat. 1492-ben és 1498-ban a mezővárosok kötelesek voltak fizetni a kilencedet. A török támadások során a XVI. század végére a mezővárosok egy része elnéptelenedett. Többségük a földesúr kezébe jutott vissza, szerződéses viszonyt létesítve. Másik részét az új magánföldesurak kapták meg.

A XVIII. században a mezővárosok helyzete romlott. A földesurak majorságain a robot igénye természetbeni szolgáltatások terjesztése irányába hatott és jogilag a mezővárosok többsége a jobbágyfalvak szintjére süllyedt, míg másik része városi rangot kapott.

Mezőváros volt például:

- Debrecen
- Pápa
- Gyula
- Mezőtúr

Készült: Kubinyi András: A középkori Magyarország városfejlődése című cikke alapján Rubicon, 4. évfolyam (1993) 8-9. szám (32-33.)

9. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában

II. Népeesség, település, életmód / 7.

Ez a tétel a 2007-es tematika III/15. *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés 1800-1914 között Magyarországon* c. tétel alapján készült. Kivettem a cím szerint fölösleges részeket, a lényegét meghagytam. Az atlasz vonatkozó térképét érdemes átnézni!

Nemzetiségek Magyarországon a XVIII-XIX. században:

- román
- szlovák
- német
- horvát
- szerb
- rutén
- szlovén

Nemzeti ébredés • A **szlovák** nemzetébresztők felhasználták Herder nevezetes koncepcióját annak igazolására, hogy a 9–10. század fordulóján a magyar honfoglalás egy hatalmas jelentőségű, a keresztény középkor sorsának meghatározására képes szláv birodalom létrejöttét akadályozta meg. A **román** nemzeti eredetmítosz azt állítja, hogy a románok Decebál dákjainak leszármazottai, akik előbb voltak honosak a később Magyarországhoz tartozó erdélyi területen, mint a magyarok.

A politikai eszközökkel létrehozott nemzettudatnak elkerülhetetlenül szükséges része az **ellenségkép**. Egy – még csak programként létező – nemzet csak valamely másik nemzethez viszonyítva tételezheti magát nemzetnek. A múlt század első felében poroszok, szászok, bajorok, svábok, osztrákok a franciákhoz képest voltak németek. **A szlovákoknak és az erdélyi románoknak a magyarok jelentették a nemzeti identitást fixáló ellenségképet.** A századok óta szilárd államkeretben élő magyaroknak nem volt szükségük ilyen ellenségképre. Mindazonáltal a reformkori magyarok is a Bécs uralta németekhez képest voltak magyarok.

A magyarországi népcsoportok azt is sérelmezték, hogy a magyar rendi társadalomban nem rendelkeztek rendi jogokkal. A románok nem kerültek Erdély kiváltságos nemzeti sorába a magyarok, székelyek és szászok mellé. A székely és a kun szabad parasztok rendi szervezettel bírtak, de a románok és a szlovákok nem. Valóban. Ez a két hegylakó agrár elem nem rendelkezett partnerképes vezetőréteggel, amely kiharcolhatta volna a rendi státust. A nemzeti ébredés ezt a történelmi helyzetet az **összeesküvés elmélet** atmoszférájában kezeli. **A magyarok megakadályozták a szlovák nemzet kialakulását és gátolták a román nemzeti öntudatosodást.**

Mindez 1848–49-ben drámaian mutatkozott meg. **A szabadságharc idején a hazai nemzetiségek mind szembefordultak a demokratikus magyar rezsimmel,** és demokratikus mentalitású vezető köreik (**Ludevit Stur, Avram Iancu**) is Bécs szövetségesei lettek. **1849-ben a Szegedre menekült országgyűlés ugyan még megalkotta a világ első demokratikus nemzetiségi törvényét,** ez azonban a vereség árnyékában és annak impressziója alatt történt. A címzettek legalábbis így fogták fel. **Hatása nem volt,** később sem tudott hagyománnyá válni.

Az **1867** utáni rendszer a korszak mércéjével mérve **rendkívül tágkeblű nemzetiségi törvényt** fogadott el. Tisza Kálmán kormányzása alatt azonban ezt a törvényt elsikkasztották. Magyarországon **1867 és 1918 között a nemzetiségi politika megfelelt az Osztrák–Magyar Monarchia szintjének.** Ennél többet a polgári jogállam sehol a világon nem teljesített.

Magyarországon **elnyomták a nemzetiségeket** abban az értelemben, hogy **önrendelkezési joggal bíró kollektivitásként nem jelenhettek meg a politikában**, de olyasféle terror, mint a cári Oroszországban vagy 1915-ben az örményekkel szemben az ifjú török mozgalom részéről, nem mutatkozott. Ez a helyzet azonban a századfordulóra érzékelhetően tarthatatlanná vált.

A **reformkor érdekegyesítési gondolata** elvileg **kiterjedt a nemzetiségi érdekek egyeztetésére** is, az érdekegyesítő nemzetiségi politika realizálása azonban – mint 1848 bizonyítja – nem sikerült. Az európai és a magyar liberalizmus közös deficitje ez. Az egyéni szabadságjogokat a nemzetállami léttel pragmatikusan egybekapcsoló klasszikus liberalizmus nem találta, mert nem találhatott valaminő „megoldást” a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségi jogok ügyére, s ezt nem is lehet történelmietlen módon számon kérnünk. Inkább azt kell látnunk, hogy éppen **az etnikai-kisebbségi jogok iránt bizonyos mértékig közömbös liberális jogállami viszonyok teremtik meg a legkedvezőbb feltételeket a nemzetiségi jogok érvényesítésére**. Nem lehet azt állítani, hogy a latin nyelvű nemesi-rendi állam felváltása a magyar – polgári jogegyenlőségen alapuló – nemzetállammal, amely a magyar nemesi liberálisok törekvése volt, valaminő kudarc, „zsákutca” lett volna a nemzetiségek számára. Ellenkezőleg, a megnyíló politikai szabadságjogok a nemzetiségi törekvéseknek nyitottak szabadabb teret.

Nemzetiségi kérdés a szabadságharc idején • A magyarországi parasztság soknemzetiségű volt, ezért a forradalom alatti nemzetiségi mozgalmak először paraszti követelésekkel indultak, melyre a **jobbágyfelszabadítás hiányosságai** (zsellérek föld nélkül maradása, irtásföldek visszavétele stb.) adtak okot. A nemzetiségek aránya a XIX. században megközelítette az 50%-ot. A nemzetiségi vezetőréteg igyekezett megszerezni a nemzetiségi parasztság támogatását. Ott ahol ez a jobbágykérdés bevonásával történt, sikerrel járt (Erdély, Délvidék, Horvátország). A nemzetiségi vezetők **kollektív jogokat követeltek**. A Batthyány-kormány ellenben az **egy politikai nemzet** álláspontjára helyezkedett, így nemzetiségek csak mint egyének és nem mint közösség kaphattak jogokat. A reformkor idején a magyar nyelv erősítéséért, majd elismertetéséért folytatott küzdelem elnyomta a nemzetiségi nyelvhasználat követelőinek hangját, így ez a probléma is csak ekkor juthatott felszínre. A **nemzetiségiek** sérelmei végül oda vezettek, hogy áprilisban és májusban már **autonómiát követeltek**. A nemzetiségi problémák rendezetlenségét **az udvar fegyverként tudta kijátszani** a magyar forradalom ellen. A Délvidéken, Erdélyben véres nemzetiségi felkelésre került sor. A magyar országgyűlés csak nagyon későn (**1849 júniusában**) szánta rá magát egy haladóbb szellemű **nemzetiségi határozat** meghozatalára, de annak végrehajtására már nem maradt idő, tartalma pedig nem elégítette ki a nemzetiségi vezetőket.

Nagy-Magyarország végének jelei • A múlt század a nemzetállamiság virágkora volt. Ma sokan hajlamosak a francia típusú nemzetállam életképes alternatíváját látni az Osztrák–Magyar Monarchiában. Sok népet magában foglaló modern államalakulatnak, amely szembeállítja a föderációs elvet a nemzeti homogenitás principiumával. Ezt a vélekedést szinte politikai mítosszá tette az 1959-es bécsi történész világtalálkozáson az USA-ba emigrált osztrák történészek csoportja, akik véleményükkel mintegy az 1945 utáni nyugati integrációs törekvéseknek igyekeztek történeti dimenziót teremteni.

A Monarchia valósága más volt. A Habsburg Birodalom sohasem volt a nemzetállam alternatívája. Kudarcot vallott nemzetállami kísérlet volt. **Mária Terézia és II. József** alatt, majd utoljára a neoabszolutizmus – Magyarországon a **Bach-korszak** – **idején komoly erőfeszítések történtek az egységesen német nyelvű Habsburg-német nemzeti állam létrehozására**. Amikor 1867-ben Ferenc József és stábjja belátja ennek sikertelenségét, nem tud alternatív eszmét állítani a nemzetállam igényével szemben.

A Monarchia nem alternatívája a nemzetállamnak, hanem ügyeskedés a nemzeti törekvések és az egyéb politikai feszültségek „takarékon tartására”; a továbbvegetálás gyakorlata. Azzal, hogy a bécsi rezsim – kihasználva a nem átütő, de nem is jelentéktelen gazdasági konjunktúrát – vissza tudja szorítani a demokratikus és a szociális törekvéseket, csak azt éri el, hogy **a politikai energiák a nemzeti önmegvalósítás törekvései körül összpontosulnak.**

A századfordulón a Monarchia mérvadó politikacsináló köreiben napirenden van a dualizmus revíziójának és a birodalom valamiféle föderalizálásának a gondolata. Ferenc Ferdinánd köre a dualizmus trializmussá alakításában gondolkodott, más körök másféle föderalizálási lehetőségben. Ebben a mozgástérben jelentkeztek a magyar szupremácia ellen fellépő nemzetiségi törekvések is. A román nemzetiségi mozgalom nagy szellemi ébresztője, **Aurel Popvici**, a trónörökös köréhez tartozott. **Terve a románság egy államban való egyesítése volt**, de nem arra gondolt, hogy az erdélyi románok elszakadnak a birodalomtól és a balkáni királysághoz csatlakoznak, hanem arra, hogy a királyság fog betagozódni a Monarchia kötelékébe.

Nemzetiségi kérdés a dualizmusban • Magyarország a XIX. Században soknemzetiségű ország, melyben a magyarság aránya csak kevéssel haladja meg az 50%-ot. A kiegyezés után a nemzetiségi kérdést rendezték. Az **1868-as horvát-magyar kiegyezéssel** Horvátország széleskörű önkormányzatot kapott: saját közigazgatást, kormányt, országgyűlést alakíthatott ki és képviselőket küldhetett a magyar országgyűlésbe. **1868-ban** fogadták el a **nemzetiségi törvényt**, amely továbbra is kitarított az **egy politikai nemzet** elve mellett. Azokon a településeken, ahol a kisebbség elérte a 20%-ot, a **második nyelv használatát** is engedélyezni kellett. Az **alsófokú iskoláztatás** teljesen **nemzetiségi nyelven** történt, de az - *Eötvös József* által is szorgalmazott – autonóm területek szervezését megtagadták. Ez a rendezés nem elégítette ki a **nemzetiségi vezetőket**, mert azok már **nemzetállamok létrehozására törekedtek** (a kor egyik legfőbb eszmeáramlata, a nacionalizmus szellemében). A dualizmus idején Európában ez a rendezés volt a leghaladóbb szellemű, melyhez képest a korszak végén visszalépés történt. A Koalíció 1905-ös hatalomra jutásával *Apponyi Albert* nemzeti pártja tudta érvényesíteni elképzeléseit a nemzetiségekkel szemben. Az **1907-es törvény** az iskolák segélyezését a magyar nyelv oktatásaitól tette függővé. Ez a **jobbratolódás** épp akkor következett be, amikor a fiatal balkáni nemzetállamok vonzereje növekedett a Magyarország területén élő kisebbségek számára. Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálása szintén ellenérzéseket szült a hazai nemzetiségek között. Fontos probléma volt még Magyarország Monarchián belüli megerősödése, amely az **osztrák nacionalistáknál** váltott ki **magyarellenességet**. Mindezek a jelenségek a XX. Század elejére csak erősítették a dualizmus amúgy is bontakozó válságát.

Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben (részlet)
Rubicon, 12. évfolyam, (2001) 8-9. szám (112-113.)

A nemzetállami koncepció érvényesítése

A magyar politikai elit meghatározó körei – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. *„Magyarország összes honpolgárai – tükröződött ez a szemlélet az 1868. évi nemzetiségi törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”*, s minthogy *„a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország*

államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”. A törvény elfogadására természetesen azután került – csak azután kerülhetett – sor, hogy a magyar elit 1867-ben történelmi kompromisszumot kötött Béccsel. E kompromisszum lényege ismeretes módon a teljes önállóságról való lemondás és ennek fejében a történelmi magyar államrészek újraegyesítése, valamint a magyarországi nemzetiségi kérdés magyar belügyé nyilvánítása volt.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az 1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt durván elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott. Községi szinten, az alsó fokú bíraskodásban, az oktatásban és az egyházi életben számos különjogot biztosított a nem magyar népek számára, melyek közül az anyanyelv használatának lehetősége volt a legfontosabb. A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki. Az „egy politikai nemzet” fikciója, amely a régi natio Hungarica modernizált formája volt, és amely – az autonómiával felruházott horvátokat kivéve – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzet jellegét, számukra elfogadhatatlan volt. Ők – mint ekkor és a későbbiekben is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot.

Az 1868-as törvényekben testet öltő nemzetfelfogáshoz és állameszméhez a kiegyezés utáni nemzedékek is ragaszkodtak, s az ország föderalizálásában, illetve kantonizálásában reménykedő nemzetiségi elképzeléseket a „politikai otrombaságok” kategóriájába utalták. Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. Az ezzel kapcsolatos törvények sorát az 1879. évi 18. tc. nyitotta meg, amely a nem magyar nyelvű iskolák számára előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását, s az 1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.) zárta, mely minden nem magyar tannyelvű elemi iskolát arra kötelezte, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámokban tanítsa, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. A törvényhatóságok és a községek önkormányzatának szűkítése, a központi hatalom erősítése, valamint a választójog szűk korlátok között tartása és a választások nyílt jellege ugyancsak összefüggött a magyar állam magyar jellegének erősítésére való törekvéssel. „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia” – fogalmazta meg a századvég és századelő magyar nemzetiségpolitikájának krédóját 1907-ben Réz Mihály, Tisza István egyik bizalmas tanácsadója. A nagy elődök, az „első nemzedék” liberalizmusának, toleranciájának és nagyvonalúságának folytatói ritka kivételnek számítottak, akik egyikét, Mocsáry Lajost éppen ezért teljes joggal nevezték kortársai „fehér hollónak”.

Az 1867 utáni magyar homogenizációs politika nem volt teljesen eredménytelen. A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46%-ról 54%-ra emelkedett. Ezen 1,1 milliós nyereség mintegy 70%-a magyarítható akkulturációval. A nyelvet és kultúrát váltók túlnyomó többsége – közel 90%-a – azonban a város lakó németek és zsidók, illetve a horvátok és a szlovákok közül került ki. A román, szerb és ruszin „asszimilánsok” száma alig érte el a 10%-ot. Újabb 30-40 év alatt a magyar nyelvűek száma és aránya nyilván még tovább növekedett volna. Harmincmillió magyarossággal számolni és etnikailag homogén magyar nemzetállam kialakulását feltételezni, mint Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv és kortársaik közül még oly sokan tették, azonban nyilvánvalóan az utópiák birodalmába tartozott.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

70-71 Magyarország a dualizmus korában (1867-1918)

- b A nemzetiségek a XVIII. század végén
- c A nemzetiségek 1910-ben

Források:

Szabó Miklós: *Trianon múltja és jelene*
Rubicon, 4. évfolyam (1993) 5. szám (29.)

Romsics Ignác: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben,*
Rubicon, 12. évfolyam (2001) 8-9. szám (112-113.)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

10. Életmód és társadalom az 1920-as, 1930-as évek Magyarországn

II. Népeség, település, életmód / 10.

Szerző: Szalai Zsolt

Átszerkesztette és kiegészítette: Selján Péter

A tétel a 2007-es emelt szintű történelem érettségi szóbeli tematikájának 9. tétele (A modern életforma kialakulása a XX. század első évtizedeiben) szerint, a megfelelő kiegészítésekkel készült. Az első oldalakon az egész világot érintő, a társadalmat és az életmódot alapjaiban befolyásoló tényezőket vesszük sorra, majd az utolsó oldalakon konkrétan Magyarország, a Horthy-korszak társadalmát vizsgáljuk röviden. Ha sok hasznát nem is veszed, azért több mint a semmi.

A két világháború közötti időszak

A „TÖMEGEK LÁZADÁSA” • Az európai kortársak többsége úgy érezte, hogy az első világháború igazi határkő a történelemben, olyan hatású esemény, amely után semmi sem marad ugyanaz, mint korábban: államok születtek és tűntek el, megváltoztak a társadalmi viszonyok, a mindennapi élet, maguk az emberek is.

Ha meg akarták ragadni, hogy miben állnak koruk legfontosabb változásai, gyakran emlegetett divatos kifejezéseket használtak, mint például az „amerikanizáció”, a „generációs ellentétek” vagy a „tömegek lázadása”. A változások üteme az Egyesült Államokban volt a leggyorsabb, s a modern tömegkommunikáció segítségével világszerte terjedtek az onnan származó új szokások, divatok. A háborút követően kiéleződtek a generációs problémák: a nagy traumán, a lövészárkok poklán keresztülment generáció képviselői voltak a lázadás, az újítások legeltökéltebb képviselői. A „megfontolt” „boldog békeidőkkel” szemben még a politikai mozgalmak is „fiatalságukat” hangsúlyozták.

GYORSULÓ IDŐ • A korábban elkezdődött változások fokozatosan gyorsultak fel, s váltak tömegessé. A fejlett és a közepesen fejlett országokban tovább csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, s nőtt az iparban és a szolgáltatásokban dolgozóké, nőtt a városokban élők száma, emelkedett az iskolázottság szintje, javult az egészségügyi ellátás. A világ

össz népessége, amely a XIX. század első évtizedeiben érte el az egymilliárdot, a húszas évek közepén átlépte a kétmilliárdot. A két világháború között folytatódott a születések számának csökkenése. Mivel azonban ez együtt járt a halálozások számának csökkenésével, nőtt az össz népesség száma szinte valamennyi európai országban. A világon minden negyedik ember európai volt.

A változások időnként ellentmondtak egymásnak: miközben például a közlekedés és a hírközlés fejlődésének hatására a „Föld összezsugorodott”, egyre gyorsabban jutottak el a hírek a világ szinte minden pontjára, s nem maradt érintetlen egyetlen hely sem, az államok többsége megpróbálta korlátozni, ellenőrzése alá vonni az emberek, áruk és eszmék szabad áramlását.

TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA • A változásokat számos tudományos és technikai újdonság, felfedezés segítette. A két világháború közötti időszak nagy technikai vívmányai korábbi korszak találmányainak tökéletesítésével születtek meg (repülőgép, autó).

A világháború előtti években korszakalkotó tudományos elméletek születtek. **Albert Einstein** relativitáselmélete, **Ernest Rutherford** radioaktív bomlásra vonatkozó kísérleti eredményei **Niels Bohr** atom-modellje új lendületet adtak a húszas-harmincas évek kutatásainak. A két világháború között született meg az új tudományág, a **kvantummechanika**, amelynek tudományos jelentőségén túl fontos világnézeti hatásai is voltak. A korábbi mechanikus világnézet alapján nem volt ugyanis megmagyarázható számos új kísérleti eredmény. Az atomfizika elméleti eredményeinek gyakorlati következményei is lettek. Az első kísérleti **atomreaktor** 1942-ben a Chicagói Egyetemen helyezték üzembe, az atombombát a második világháború végére sikerült előállítani.

A technikai fejlődés a két világháború közötti korszakban tömegek számára tette lehetővé a korábban csak kevesek által használt újdonságokat. Ekkor jelentek meg a kényelmes, könnyen kezelhető **fényképezőgépek**, amelyekkel a harmincas évek közepétől már színes képeket is lehetett készíteni. Az **elektromosság**ot a háztartásokban már nem csak világításra, hanem háztartási gépek működtetésére is használták. A **műanyag** hasznosítása ekkor vált tömegessé, a plexi, a PVC a mindennapi tárgyak sokaságában jelent meg.

Az **orvostudományban** is jelentős felfedezések születtek. A **vitaminok** felfedezésének hatására számos, korábban elterjedt betegség tűnt el a fejlett országokban, mint a skorbut, az angolkór és a vészes vérszegénység. Az **Alexander Fleming** által felfedezett **penicillin** a baktériumok elleni küzdelmet tette sikeressé. Fontos **védőoltások** jelentek meg, amelyek a sárgaláz, a tetanusz, a tuberkulózis, a diftéria megelőzésére szolgáltak. Az **inzulin** felfedezése a cukorbetegség életesélyeit javította nagymértékben. Számos korábbi felfedezés (röntgensugárzás, a vércsoportok elkülönítése) eredményeként új eljárások jelentek meg a diagnosztikában és a műtéti eljárásokban.

TÖMEGKULTÚRA ÉS TÖMEGSPORT • A századfordulón megjelent avantgárd folytatásaként újabb és újabb irányzatok bukkantak fel a művészetekben a két világháború között, mint a **dadaizmus**, a **kubizmus**, a **szürrealizmus**, a **futurizmus**, a **konstruktivizmus** és az **expresszionizmus**. Az avantgárd művészei radikálisan szakítottak a hagyományos művészi szemlélettel, igen gyakran tudatosan használták a megbotránkoztatást a hatáskeltés eszközeként, s képviselőik gyakran politikailag radikális irányzatokhoz csatlakoztak. Ezek az irányzatok azonban nem csak indulatokat váltottak ki a közönségből, hanem értetlenséget is. Az ún. magas kultúra és a tömegkultúra szétválása ezekben az évtizedekben vált véglegessé.

Az életkörülmények változásaival – urbanizáció, fizetett szabadidő, javuló kereseti lehetőségek – azonban egyre többen váltak a tömegek szórakoztatására kiépülő új iparágak termékeinek fogyasztóivá.

Megkezdődött a kereskedelmi, a közszolgálati és a szórakoztató **rádiózás**, s a harmincas évek már ennek első virágkorát hozta. A **mozikban** a némafilmet kiszorította a húszas évek

végén megjelenő hangosfilm, s a korszak végén már színes filmek is készültek (Rudolf Valentino, Charlie Chaplin, Greta Garbó). A filmgyártás üzleti vállalkozás lett. A képregények és a rajzfilmek „sztárjai” (Tarzan, Miki egér, Superman) ekkor születtek vagy váltak igazán ismertté.

A zenében világszerte hódított az amerikai eredetű **dzsessz**, s az olyan táncok, mint a shimmy, a charleston és a tangó. A korszak kedvelt szórakozóhelye a **kabaré** lett.

Hasonló folyamatok zajlottak a sport területén is. A sportolás egyre több ember szabadidős tevékenységévé vált, s ezzel párhuzamosan **professzionizálódott** is, üzletté vált, a versenyeket egyre nagyobb fizetőképes tömeg figyelte. A XIX. Század végén feltámasztott olimpia a két világháború között vált „nagyüzemmé”, s ekkor rendeztek külön **téli olimpiákat** is, ekkor versenyezhetek először **nők** is. Ekkor vált szokássá, hogy a versenyzők esküt tesznek, hogy felvonják az ötkarikás lobogót és meggyújtják az olimpiai lángot. A politika nem maradt távol a játékoktól: 1920-ban nem indulhattak vesztes országok.

A NŐK HELYZETE • A nők tömeges munkába állását sokan átmeneti szükségmegoldásnak hitték a világháború alatt. A változás azonban tartósnak bizonyult: a két világháború között a városi nők jelentős része munkát vállalt. A nők nagyobb aktivitása eldöntötte a századfordulón kezdődő vitákat a nők politikai jogairól: a legtöbb európai országban **választójogot** kaptak. A politikai jogok még nem jelentettek teljes egyenjogúságot: a nők általában alacsonyabb bért kaptak, mint a velük azonos munkakörben dolgozó férfiak, s nagyon ritkán jelentek meg gazdasági és politikai vezető posztokon.

A változások látványos kifejeződést kaptak a hölgyek öltözködésében: lazább, rövidebb ruhák terjedtek el, és olyan „férfias” ruhadarabok, amelyek az első világháborút megelőző időszakban még botrányt keltettek volna. A hajviseletben a rövid „bubifrizura” vált a legdivatosabbá, s egyre több nő dohányzott nyilvános helyen.

VÁLTOZÓ VILÁG • A magyar társadalom jelentősen átalakult, ennek fő jellemzője a polgárosodás volt. A korszak másik fontos összetevője a technikai fejlődés által diktált életmódbeli változás volt, amelynek hatásai alól senki sem vonhatta ki magát. A korszak sajátossága, hogy a korábban kevesek számára elérhető tárgyak, kedvtelések tömegessé váltak.

HÍRKÖZLÉS ÉS KÖZLEKEDÉS • A ma már mindennapi életünk részét képező eszközök – telefon, villamos, autó- az újdonság erejével hatottak, s alapvetően átalakították az emberek mindennapjait. A telefon és a tömegközlekedési eszközök megjelenésével a távolságok lerövidültek. A postai szolgáltatások olcsóbbá, így tömegessé váltak, a levelezés, a képeslapok küldése széles körben vált divattá.

HIGÉNY, TÁPLÁLKOZÁS, LAKÁSVISZONYOK • A **közművesítés** óriási változásokat eredményezett. A század elején még a kastélyokban is a cselédek által behozott mosdótál jelentette a tisztálkodás lehetőségét. A gyakori mosakodás így elképzelhetetlen volt. A **vezetékes ivóvíz** kiépítése forradalmasította a kérdést: a módosabb rétegek lakásaiban megjelentek a fürdőszobák.

A csatornázás lehetővé tette az „angol” vízöblítéses WC elterjedését. Higiéniai szempontból ez óriási előrelépést jelentett. De mindennek két oldala van: a higiénia segített a járványok visszaszorításában, ugyanakkor megkezdődött az ivóvízkészlet szennyezése.

A **lakásviszonyokról** sem lehet egységes képet adni, hiszen rétegenként óriási volt az eltérés, a tendencia mégis az egy főre jutó szobaszám emelkedése volt. Ez a 4-5 szobás polgári otthonok, és a szoba-konyhás bérlakásokban zsúfolódó négy-öt munkás család átlagából eredt.

A **táplálkozásban** is jelentős változások zajlottak le. Az éhínségek megszűntek, ami természetesen nem azt jelenti, hogy mindenki jóllakhatott.

SZABADIDŐ, SZÓRAKOZÁS • A középosztály és az alkalmazotti réteg létszámának növekedése, a munkásság munkaidejének csökkenése következtében beköszöntött a **tömeges szabadidőtöltés korszaka**. A fizetőképes kereslet elsőként a fejlődés élén járó Budapesten teremtette meg az új szórakozási lehetőségeket. A XX. század elején megjelent a **mozi**. A mozijegyeket a kisfizetésű munkások is meg tudták vásárolni, s így pillanatok alatt a tömegek kedvenc időtöltésévé vált.

A szabadidő megjelenésével általánossá vált a **testedzés** is. Úgy is, mint az egészséges élet része és úgy is, mint a szórakoztatás új módja. **Tornaklubok** alakultak, ahol az ifjúság sportolhatott. Terjedésüket elősegítette a testnevelés szerepének növekedése az oktatásban. A testedzéssel együtt megjelent a sportnak a szórakoztatóiparral rokon, üzleti vonulata is: futballklubok alakultak, melyek városrészekhez, társadalmi csoportokhoz kötődtek.

A korszak szórakozási lehetőségeiből **nagyipar nőtt ki**. A vevők igényeit figyelembe véve igyekeztek az emberek minden vágyát kielégíteni a legkülönbözőbb szinteken, a cirkusztól a nyilvánosházig.

Magyarország a két világháború között

MODERNIZÁCIÓ, TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK • A Horthy-korszak magyar társadalma a dualizmus korabeli társadalom örököse volt: nőtt az iparban dolgozók száma és a városi népesség aránya, emelkedett az iskolázottság szintje, csökkent a halandóság, terjedtek a modern civilizációs vívmányok. Különbség a fejlődés megkésetttségében és ütemében volt tapasztalható: mindezen folyamatok Magyarországtól nyugatra korábban kezdődtek és gyorsabban terjedtek, keletre és délkeletre pedig később és lassabban hatották át a társadalmat.

A **magyar társadalmat** látványos ellentétek is jellemezték a Horthy-korszakban. Az országos átlagot jelző mutatók mögött rendkívül nagy különbségek húzódtak a jövedelmekben, a vagyoni helyzetben, a társadalmi presztízsből, vallásban, életmódban. A nagybirtokos arisztokrácia elkülönült a hasonlóan vagyonos nagytőkéstől, a kistisztviselő „úri középosztálybeli” öntudattal elhatárolta magát – az esetenként ugyanannyit vagy még többet kereső – szakmunkástól vagy középbirtokos paraszttól.

A **vallási különbségek** szerepe csökkent a társadalmi életben, noha a katolikus és protestáns egyházak között jelentkeztek bizonyos ellentétek. Az ún. „zsidókérdés” viszont nem vallási, de nem is etnikai, hanem politikai kérdésként merült fel.

A magyarországi zsidóság túlnyomó többsége magyar anyanyelvű volt, többségük az izraelita felekezethez tartozott, az antiszemita egy része azonban a keresztény hitre tért izraelitákat, sőt, azok gyermekeit is „zsidónak” tartotta.

Az antiszemitizmusnak társadalmi vetülete is volt: a többségi társadalomnál, a polgárosultabb számarányánál (1930-ban a népesség 5,1%-a) nagyobb dolgozott bizonyos értelmiségi és üzleti pályákon. Az ún. „keresztény középosztály” egy része „őrségváltást”, vagyis nagyobb teret követelt magának ezeken a területeken is – miközben az állami hivatalokban és a hivatásos tisztikarban egészen minimális volt a zsidók aránya.

„ÚRI ÉLETFORMA” • Az „úriemberek” világába való bekerülés, s ezzel a középosztályba jutás a társadalom tekintélyes részének vágya volt, miközben a népesség 90%-át hatalmas szakadék választotta el az úri világtól.

Az „úri középosztály” már a dualizmus korában is nehezen meghatározható fogalom volt: a dzsentrik, a középbirtokosok, az üzlettulajdonosok, a vezető tisztségviselők, a művészvilág

színe java éppúgy idetartozott, mint az állami-és magánalkalmazottak vagy az értelmiség bizonyos rétegei. Az életkörülményekben, végzettségben bizonyos elvárások érvénysültek. Az úri középosztályhoz tartozás mércéjének a származás mellett az érettségi, sőt, egyre inkább a diploma számított. Ezenkívül a lakás mérete, helye, felszereltsége (fürdőszoba, központi fűtés), a cselédtartás vagy az étkezési szokások is fontos mutatókká váltak.

„Igazi úri miliót” például a három plusz cselédszobás lakás, a napi ötszöri étkezés teremtett, de a két világháború között a középosztálybeliek többsége már nem tudta ezt az életszínvonalat biztosítani. Jövedelem szempontjából bűvös határnak számított a korszak végére az egy főre eső havi 200 pengő.

A **szabadidő** eltöltése és mennyisége is jelentősen megváltozott, s egyre szélesebb rétegek számára vált elérhetővé a **túrázás**, a **nyaralás** a Balaton mellett vagy a Mátra, illetve a Bükk ekkor épülő üdülőhelyein. Viszont kifejezetten úri **sportnak** tartották a lovaglást, a vívást, a vitorlázást, teniszezést vagy a műkorcsolyázást.

A **mozi** ebben a korszakban vált népszerűvé. Szinte minden városban, nagyobb községben működött mozi, de alkalmi filmvetítéseket falvakban, sőt, tanyaközpontokban is tartottak. A mozijegy ára mindenki számára elérhető volt. 1931-ben kezdődött a hangosfilmgyártás, s 1944 tavaszáig 352 egész estét betöltő magyar film készült, s emellett mintegy kétezer külföldi filmet is vetítettek.

A két világháború között fellendült az **idegenforgalom** is.

A FÖLDKÉRDÉS • Mivel a lakosság több mint fele a földből élt, a magyar társadalom egyik kulcsfontosságú kérdésének számított a földkérdés. 5 hold földből egy átlagos parasztcsaládot nem lehetett eltartani – márpedig a paraszti népesség 72%-a ennél kevesebb földdel rendelkezett, vagy éppen teljesen földtelen volt. Ez a hatalmas csoport a megművelt földterület alig több mint tizedét birtokolta, míg a 100 holdasnál nagyobb birtokok – a mezőgazdaságból élők 0,8%-a – kezében volt a föld csaknem fele.

A mezőgazdasági népesség korábbi „menekülési lehetősége” – a tömeges amerikai kivándorlás – megszűnt, s az iparosodó nagyvárosok sem tudták a munka nélkül maradó mezőgazdasági népesség egészét felszívni. Ez az agrárnépesség **rendkívüli szegénységben** élt: rájuk gondoltak a korabeli közírók, amikor a kilencmilliós Magyarországot a „hárommillió koldus országának” nevezték.

REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK • Falvakban élt a magyar népesség közel kétharmada, de a falvak élete másként folyt a polgárosultabb nyugati megyékben, az alföldi mezővárosokban, a tanyavilág vagy az árutermelésből kimaradó kistalpakokban. A legjelentősebb regionális különbségek azonban Budapest és „a vidék” között állt fenn. A népesség nagy hányada összpontosult a fővárosban, ahol az életmód gyorsabban változott.

1930-ban Budapesten a házak 0,7%-át építették vályogból – vidéken 47%-át. A villannyal ellátott háztartások aránya Budapesten 83%, vidéken 52% volt, a vezetékes vízzel ellátottaké 85%, illetve 25%, a gázzal rendelkezőké pedig 50%, illetve 1%. 1938-ban Budapesten minden hetedik, vidéken minden harmincadik lakos fizetett elő rádióra. Budapesten a lakások 32%-ban volt fürdőszoba, míg az országos arány 6% volt.

ÉLETKÖRÜLMÉNYEK, SZOCIÁLIS VISZONYOK • A korszakban **javult az orvosi ellátottság**, az ezer lakosra jutó 117 orvos az európai élmezőny átlagának felelt meg. Bár a népbetegségnek számító tuberkulózist (tüdőbaj) nem sikerült felszámolni, sikeres egészségügyi kampányok zajlottak, s ennek következtében folyamatosan javultak a halandósági mutatók is. A születéskor várható élettartam 40 évről 57 évre emelkedett 1920 és 1941 között. Éppen ezért, bár a születések száma csökkent, **az ország népessége** mégis növekedett: az 1920-as 7,9 milliőről 1941-re 9,3 millióra emelkedett.

Tovább bővült a **szociális ellátásban** részesülők (beteg-, baleset- és nyugdíjbiztosítás) részesülők köre, a harmincas évek végére már a városi lakosság többségére, az összlakosság 31%-ára terjedt ki. Az ipari munkások számára ugyanis kötelezővé, a köztisztviselők számára önkéntessé vált a **társadalombiztosítás**. A szociálpolitikai rendszer nagy hiányossága maradt, hogy nem terjedt ki a mezőgazdasági népesség nagyobbik részére, illetve, hogy egyáltalán **nem létezett munkanélküli-ellátás**.

Az 1930-as évek végére **a városi munkásság heti munkaidejét heti 48 órában** szabták meg, és ekkor határozták meg először **a fizetett szabadságot minimum évi 6 napban**. Az erre jogosultak **65 éves korukban vonulhattak nyugdíjba**. A mezőgazdasági népesség munkaidejét továbbra is a mezőgazdasági munkák rendje szabta meg.

12. A tudományos technikai fejlődés hatása az életmódra (XIX-XX. század)

II. Népesség, település, életmód / 12.

Szerző: Szalai Zsolt

Átszerkesztette és kiegészítette: Selján Péter

Az ipari forradalom főbb társadalmi és politikai következményei

Az ipari forradalom egyik **feltétele a mezőgazdasági termelés átalakulása** volt. Ennek során kevesebb munkás egyre több városi lakos eltartására volt képes. Ezzel együtt járt **a lakosság számának növekedése** illetve a **bérmunkásréteg** kialakulása. Az új iparágak és a tömegtermelés egy ideig felszívták a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt, de a kialakult **munkaerő-felesleg** először olcsóbb munkaerőhöz, majd munkanélküliséghez vezetett.

Új társadalmi rétegek jöttek létre, a **tőkés nagypolgárság** és a **városi munkásosztály**. Az egész folyamat végül a gyermekek és a nők foglalkoztatásához vezetett, akik munkajuttatásuk olcsóbb volt a férfiakénál.

A munkások féltek munkahelyük elvesztésétől, a gépek ellen fordultak (gépromboló mozgalmak).

Az első szervezett érdekvédelem létrehozott mozgalom a **chartizmus** volt (Anglia 1836). A mozgalom nevét alkotmányjavaslatáról (charter) kapta, amelyet a parlament elutasított.

Angliában a korai munkásmozgalmak hatására születtek meg az első gyári törvények az 1840-es években. Az egyértelműen negatív irányba mutató társadalmi „fejlődés” orvoslására jöttek létre a 19. század szocializmusai. Az **utópikus szocializmus** három legismertebb alakja *Saint-Simon*, *Fourier* és *Owen*. Ők a felvilágosodás eszmerendszeréből kiindulva az emberek jóakarására apellálva akarták a társadalmi problémákat leküzdeni. Céljuk az **osztályok nélküli társadalom** volt. A **kispolgári szocializmus** képviselői voltak: *Proudhon*, *Louis Blanc* és *Blanqui*. Az irányzat Franciaországban fejlődött ki, mivel ott a termelők nagy része kispolgár (műhelytulajdonos, szabad paraszt, kiskereskedő stb.) volt. *Proudhon* elmélete tagadta az államot, *Louis Blanc* már az általános választójog bevezetésével is megelégedett volna, *Blanqui* pedig a kommunizmus előfutárának tekinthető. A **tudományos szocializmus** *Marx* és *Engels* tevékenységével tűnt fel. Ők forradalmi úton akarták felszabadítani a munkásosztályt, céljuk a proletárdiktatúra volt. (FISZ: *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*)

A második ipari forradalom

Az ipari forradalom második hullámában a **nehézipar** vált a fejlődés meghatározójává. Az első ipari forradalom idején létrejött hatalmas tőkék alkalmasak voltak a nehézipar óriási költségekkel járó átalakítására. A befektetéseket már nem magánszemélyek, hanem **bankok** végezték el. Az ipar átalakulásának ebben a **szakaszában szorosabbá válik a tudomány és a technika kapcsolata**. A tudósok olyan találmányokon dolgoznak, melyek rögtön az ipari termelés szolgálatába állíthatók. Megoldják az **acélgyártás**, a nagyüzemi sörfőzés problémáját, és az **elektrotechnika** területén végzett kutatások eredményeit azonnal átültetik a gyakorlatba. Új, olcsóbb és könnyebben kezelhető energiaforrás jelenik meg: a **villamosenergia**. A hírközlés is új útra lépett a **rádiótechnika** kidolgozásával és a villamosenergia felhasználásával. Forradalmi előrelépést jelentett **Bell telefonja** (1876) és **Puskás Tivadar telefonközpontja**. A **kémia** folytatta diadalútját, már a **molekulák** és az **atomok modelljeinek** felvázolásával tudtak új eredményeket elérni. Felfedezték a **műanyagok** előállításának módját és a különböző robbanó anyagokat. Az új kémiai anyagok a **belsőégésű motorok** megjelenésével tettek szert nagy jelentőségre. Megalkották az **autót** és megoldották a **repülés** problémáját (1900-ban **Zeppelin** építette meg **léghajóját**, 1903-ban pedig a **Wright fivérek repülőgépjüket**). Ebben a korban olyan kutatások is folytak, melyek csak később nyertek gyakorlati alkalmazást. **Röntgen** felfedezte az X-sugarakat, **Bequerel** a **radioaktivitást**, **Marie és Pierre Curie** elkülönítette a **rádiumot** és a **polóniumot**, **Rutherford** megalkotta a **radioaktivitás általános elméletét**. Új találmányok tűntek fel a mezőgazdaságban, így még kevesebb ember volt képes eltartani a városi tömegeket. Jellemző e kortól kezdve, hogy az új találmányok a **katonai alkalmazásban** kapnak szerepet. (FISZ:Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek)

A századfordulótól az első világháborúig

NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS, TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS • Európa népessége – az ipari forradalom térnyerésével párhuzamosan gyorsan növekedett. A növekvő népesség a városokba és a tengerentúlra vándorolt. A gazdasági fejlődés **átalakította a társadalmat**. Rohamosan csökkent a mezőgazdasági népesség aránya, ugyanakkor felduzzadt a városiakok száma. Gyors iramban nőtt a munkásság létszáma, s megfigyelhető a középosztály, az alkalmazotti réteg számbeli gyarapodása is. Az átalakulás egész Európában megindult, viszont korántsem egyformán zajlott le.

A fejlett Nyugaton az imént ismertett folyamatok érvényesültek, míg Kelet-Európában az átalakulás éppen csak megkezdődött. Ennek következtében Oroszországban egymás mellett éltek a régi, földbirtokosokból és parasztokból álló, és az új, polgárokból és munkásokból álló társadalmi rétegek. Együttélésük, eltérő szokásaik, értékrendjük számos társadalmi feszültséghez vezetett. Az ilyen, egymásba kapcsolódó, átmeneti szerkezetű társadalmat nevezik **torlódó társadalomnak**. Közép-Európa társadalmi szerkezetében átmenetet képezett. A két világ együttélése itt is megfigyelhető, ám összeolvadásuk sokkal zökkenőmentesebb volt, mint keleten.

A NAGYVÁROS • A korszak sajátos és egyre jellegzetesebb képződménye a nagyváros. Itt jelentek meg átütő erővel a századforduló új vonásai: a városi tömeg, a tömegközlekedés, a sport, a sajtó. A XIX. század első felében valójában csak két nagyváros létezett Európában: London és Párizs. A rendkívül gyors fejlődés következtében az ipari forradalom korába lépő régiókban gomba módra szaporodtak a nagyvárosok. Ezek voltak az **új életforma és a gazdasági fejlődés kiindulópontjai**.

LAKÁS, RUHÁZKODÁS, ÉLELMÉZÉS • Egy korszak embereinek életmódja országonként és társadalmi rétegenként alapvetően eltér egymástól, az új jelenségek bemutatása mégis átfogó képet adhat a kérdéses időszakról.

A nagyvárosok jellemző lakhelye a **bérház** lett. Az ilyen típusú, 5-6 emeletes házak már a XIX. század első felében megjelentek, most azonban tömegessé váltak. A komfortfokozatnak megfelelően a lakbérek az első emelettől felfelé csökkentek. Így egy házon belül is elváltak egymástól a különböző kerestetű csoportok, bár ez a folyamat a századfordulóra inkább az elkülönülő lakónegyedek létrejöttében nyilvánult meg (**szegregáció**). A különbséget az mutatta, hogy volt-e vezetékes víz- és gázszolgáltatás a lakásokban, mekkora volt a belmagassága, hány szoba volt benne stb. A vagyonosabb polgárok és a középosztály tagjainak lakásiban megjelent a fürdőszoba, a vízöblítéses WC, a központi fűtés. A szobák világosabbakká váltak, könnyebben lehetett tisztálkodni, mosni. A szegényebbek lakásaiban mindez a komfort később és csak részlegesen valósult meg. A szakmunkások jövedelmei megközelítették a kispolgárokét, s ahogy az egyes szolgáltatások a tömegtermelés révén egyre olcsóbbá váltak, úgy a XIX. Század első felének **nyomornegyedei** Nyugat-Európában **visszaszorulóban** voltak.

A táplálkozásban a lakásviszonyokhoz hasonló különbség figyelhető meg, de a tendencia itt is a viszonyok javulása volt. A századfordulón a tömegek nyomora mást jelentett, mint korábban, **megszűnt az éhezés**.

A tömegtermelés olcsóbbá tette a ruházkodást. Az egyszerű emberek is gyakrabban cserélhették öltözetüket. A divat változásának követését korábban csak a középosztály engedhette meg magának – ez már általánossá vált. A nagyvárosi élet, a tömegtermelés egyik következménye, hogy a **hagyományos helyi viseletek visszaszorultak** vagy eltűntek.

A két világháború közötti időszak

GYORSULÓ IDŐ • A korábban elkezdődött változások felgyorsultak, és tömegessé váltak. A fejlett és a közepesen fejlett országokban tovább csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, s nőtt az iparban és a szolgáltatásokban dolgozóké, nőtt a városokban élők száma, emelkedett az iskolázottság szintje, javult az egészségügyi ellátás. A világ össznépsége, amely a XIX. Század első évtizedeiben érte el az egymilliárdot, a húszas évek közepén átlépte a kétmilliárdot. A két világháború között folytatódott a születések számának csökkenése. Mivel azonban ez együtt járt a halálozások számának csökkenésével, nőtt az össznépség száma szinte valamennyi európai országban. A világon minden negyedik ember európai volt.

A változások időnként ellentmondtak egymásnak: miközben például a közlekedés és a hírközlés fejlődésének hatására a „Föld összezsugorodott”, egyre gyorsabban jutottak el a hírek a világ szinte minden pontjára, s nem maradt érintetlen egyetlen hely sem, az államok többsége megpróbálta korlátozni, ellenőrzése alá vonni az emberek, áruk és eszmék szabad áramlását.

TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA • A változásokat számos tudományos és technikai újdonság, felfedezés segítette. A két világháború közötti időszak nagy technikai vívmányai korábbi korszak találmányainak tökéletesítésével születtek meg (repülőgép, autó).

A világháború előtti években korszakalkotó tudományos elméletek születtek. **Albert Einstein** relativitáselmélete, **Ernest Rutherford** radioaktív bomlásra vonatkozó kísérleti eredményei **Niels Bohr** atom-modellje új lendületet adtak a húszas-harmincas évek kutatásainak. A két világháború között született meg az új tudományág, a **kvantummechanika**, amelynek tudományos jelentőségén túl fontos világnézeti hatásai is voltak. A korábbi mechanikus világnézet alapján nem volt ugyanis megmagyarázható számos

új kísérleti eredmény. Az atomfizika elméleti eredményeinek gyakorlati következményei is lettek. Az első kísérleti **atomreaktor**t 1942-ben a Chicagói Egyetemen helyezték üzembe, az atombombát a második világháború végére sikerült előállítani.

A technikai fejlődés a két világháború közötti korszakban tömegek számára tette lehetővé a korábban csak kevesek által használt újításokat. Ekkor jelentek meg a kényelmes, könnyen kezelhető **fényképezőgépek**, amelyekkel a harmincas évek közepétől már színes képeket is lehetett készíteni. Az **elektromosság**ot a háztartásokban már nem csak világításra, hanem háztartási gépek működtetésére is használták. A **műanyag** hasznosítása ekkor vált tömegessé, a plexi, a PVC a mindennapi tárgyak sokaságában jelent meg.

Az **orvostudományban** is jelentős felfedezések születtek. A **vitaminok** felfedezésének hatására számos, korábban elterjedt betegség tűnt el a fejlett országokban, mint a skorbut, az angolkór és a vészes vérszegénység. Az **Alexander Fleming** által felfedezett **penicillin** a baktériumok elleni küzdelmet tette sikeressé. Fontos **védőoltások** jelentek meg, amelyek a sárgaláz, a tetanusz, a tuberkulózis, a diftéria megelőzésére szolgáltak. Az **inzulin** felfedezése a cukorbetegség életesélyeit javította nagymértékben. Számos korábbi felfedezés (röntgensugárzás, a vércsoportok elkülönítése) eredményeként új eljárások jelentek meg a diagnosztikában és a műtéti eljárásokban.

HÍRKÖZLÉS ÉS KÖZLEKEDÉS • A ma már mindennapi életünk részét képező eszközök –telefon, villamos, autó- az újítás erejével hatottak, s alapvetően átalakították az emberek mindennapjait. A telefon és a tömegközlekedési eszközök megjelenésével a távolságok lerövidültek. A postai szolgáltatások olcsóbbá, így tömegessé váltak, a levelezés, a képeslapok küldése széles körben vált divattá.

HIGÉNY, TÁPLÁLKOZÁS, LAKÁSVISZONYOK • A **közművesítés** óriási változásokat eredményezett. A század elején még a kastélyokban is a cselédek által behozott mosdótál jelentette a tisztálkodás lehetőségét. A gyakori mosakodás így elképzelhetetlen volt. A **vezetékes ivóvíz** kiépítése forradalmasította a kérdést: a módosabb rétegek lakásaiban megjelentek a fürdőszobák.

A csatornázás lehetővé tette az „angol” vízöblítéses WC elterjedését. Higiéniai szempontból ez óriási előrelépést jelentett. De mindennek két oldala van: a higiénia segített a járványok visszaszorításában, ugyanakkor megkezdődött az ivóvízkészlet szennyezése.

A **lakásvizonyokról** sem lehet egységes képet adni, hiszen rétegenként óriási volt az eltérés, a tendencia mégis az egy főre jutó szobaszám emelkedése volt. Ez a 4-5 szobás polgári otthonok, és a szoba-konyhás bérlakásokban zsúfolódó négy-öt munkás család átlagából eredt.

A **táplálkozásban** is jelentős változások zajlottak le. Az éhínségek megszűntek, ami természetesen nem azt jelenti, hogy mindenki jóllakhatott.

13. A magyar társadalom a IX-XIII. században

III. Egyén, közösség, társadalom / 13.

A magyar társadalom a IX. században, magyar őstörténet

A tudomány mai állása szerint valamikor a Kr.e. 500- Kr.u. 550 között a magyarok Baskíriába (Magna Hungaria) vándoroltak. Feltehetően a nomád népmozgások egyike sodorta át elődeinket új szállásterületekre, a Volga és az Urál folyók közti vidékre. A földművelés vaspapucsos faekével folytatódott. Létrejött a hét törzs (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi). Elsősorban török népek között élhattünk. Így a finnugor nyelvű magyarság anyagi kultúrájában, külső megjelenésében, törzsi szervezetében ezen népekhez vált hasonlóvá. Erre utalnak a török jövevényszavaink is: ökör, bika, búza, sarló, szőlő, bor, törvény.

Mikor elődeink a feltételezések szerint a VIII. századra elhagyták Baskíriát, átkeltek a Volgán. Új hazájuk, Levédia a Volga és a Don között terülhetett el. Vándorlásukat a török népek mozgása váltotta ki. Nomád őseink új szálláshelyükön a Kazár Birodalommal kerültek szoros kapcsolatba, valószínűleg elismerték a kazár kagánt uruknak.

A kazárok jelentős hatással voltak a magyarságra. **A magyaroknál kialakult a kettős fejedelemség**, melyről a bizánci források nem tesznek említést, nyilván **kazár mintára jött létre**. A névleges hatalommal rendelkező kagánnak őseinknél a **kündü** vagy kende (nap), a tényleges uralkodónak a **gyula** (hold) felelt meg.

A magas szintű földműveléssel rendelkező kazárok fejlesztőleg hatottak a magyarság gazdálkodására, bővítették e téri ismereteiket. Átvettük a kazár rovásírást, mely feltételezhetően az erdélyi székelység körében a középkor folyamán is fennmaradt rovásírás rokona.

A IX. század első felében őseink nyugatabbra húzódtak, lazítva a kazár befolyáson. Ekkor csatlakoztak hozzájuk a **kabarok**, akikből a nyolcadik törzset szervezték. A magyarság új hazája, **Etelköz** a Duna és a Dnyeper közti sztyeppén terült el. A magyarság Etelközből kiindulva **zsákmányszerző hadjáratokat** vezetett. Részben a szlávok ellen, másrészt nyugat felé portyáztak, megjelenve a Kárpát-medencében. Az egymással harcoló frankok és morvák felváltva hívták segítségül a magyarokat, akik zsákmány reményében szívesen vállalkoztak a hadjáratokra. Ezek a **honfoglalás előzményeinek** is tekinthetők.

Jelentős fejlődésen ment keresztül a magyar törzsi szervezet a IX. században. A magyar törzsek Etelközben **vérszerződéssel** tették szorosabbá szövetségüket, miáltal **a magyar törzsszövetség ereje jelentősen megnövekedett.**

A társadalom ekkor már lényegében **differenciált osztálytársadalom**, amelynek alapsejtje a **nagycsalád** volt. A X. század magyar társadalmát a **személyi függés** tartotta össze, melynek csúcsán a fejedelem állt. Tőle függtek az úrnak tisztelt **törzsfők** (urak), az uraktól pedig a bönök nevezett **nemzetségfők** (bökök). Ezeket komoly fegyveres kíséret követte. Őket szolgálták az **ínek** (szolganépek). A szabad köznépi falvak lakossága termelő munkát végzett. Vallásuk a **sámánizmus** volt (életfa: alvilág, látható világ, égi világ). Művészetük egységes és fejlett volt, számos mohamedán és perzsa elemet vettek át.”

A 7 magyar törzs neve: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi

A 7 magyar vezér neve: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm

kündü (kende): a szakrális fejedelem címe (iszlám forrásokból maradtak ránk)

gyula: a hadsereg főparancsnoka, a fegyveres hatalom birtokosa a honfoglalás előtti magyarságnál; a kende mellett vagy után a második legfontosabb személyiség.

harka: gazdasági, igazságszolgáltatási szerepkör

szakrális: isteni, természetfeletti erőnek vagy szentségnek tartott dolog

törzsszövetség: néptörzsek közös vezetésű katonai szövetsége

A magyar társadalom a X. században

A zsákmányszerző hadjáratokat valószínűleg nem a fejedelem irányította központilag, hanem egyes törzsek, elsősorban a határ mentiek önálló akcióról volt szó, s így ezek vezetőit sejtethjük a kalandozó csapatok élén.

Kérdéses a résztvevő katonai erő eredete is. A választ az határozza meg, hogy milyen fejlettségűnek tartjuk a X. századi magyar társadalmat. **Ha azt feltételezzük, hogy a törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt**, vagyis társadalmuk a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott, **úgy a fegyveres nomád pásztorok tömegei indultak a zsákmány reményében a messzi nyugat felé.** Ha fejlettebb társadalommal számolunk, melyben kialakultak a **törzsfők, nemzetséfgők** (bőség), a hatalmukat biztosító **fegyveres kíséret** (jobbágyok) és a mindinkább **szolgálatra kényszerített szabadok** (ínség) rétegei, akkor **a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat.** Ez esetekben a kalandozások legfőbb célja épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása volt. (A X. században jelentős számban léteztek szabadsággal nem rendelkező **szolgaállapotúak** is – pl. hadifoglyok -, akiket szintén íneknek neveztek.)

A Szent István-kori társadalom

A Szent István-kori társadalom jogi szempontból két részre oszlott: szabadokra és szolgákra. A szabad ember az egyik törvény megfogalmazása szerint „életének futását a szabadság serénységével” végezte. Ez azt jelentette, hogy a törvény diktálta szabályok elfogadása mellett lényegében maga intézte sorsát, vagyis részesült a közszabadságból. Ugyanez nem mondható el a szolgáról, aki fölött ura rendelkezett. (A szolga még így is különbözött az ókori rabszolgától, mert személynek tekintették.)

A szabadok társadalma három csoportra oszlott. A legvagyonosabb – **uraknak** nevezett – réteg az Istvánt támogató hazai előkelőkből, s a király külföldről jött adományokkal elhalmozott híveiből állt. A **vitéz**eknek nevezett középrétegbe a katonáskodó életmódot folytató, kisebb vagyonú emberek tartoztak. A szabadok társadalmának legalján a **nincstel**enek, de személyükben szabadok foglaltak helyet.

A személyileg **szabadok társadalma** egy sajátos társadalmi réteggel, a **vendégekkel (hospes) gyarapodott.** A külföldről betelepült parasztok – megegyezés szerint – mások földjét művelték.

A magyar társadalom a XII. században

Az Árpád-kor első szakaszának társadalmi jellegzetességei III. Béla korára teljesedtek ki. A földek ekkor még mintegy háromnegyede a király tulajdona volt. A királyi birtok társadalma (várnepek, várjobbágyok, udvarnokok) szinte a Szent István-kori állapotokat tükrözte.

A világiak vezető rétegének legalsó részén a vitézek helyezkedtek el, akik katonáskodással szolgálták a királyt, s kis- és középbirtokaik voltak.

Az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **bárok**nak nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét. Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

A formálódó nemesi társadalom IV. Béla idején

Az, hogy minden vagyoni különbség ellenére van a magyarországi társadalomnak egy jogilag egységesülő rétege, már a tatárjárás előtt is kimutatható. Ide tartoztak a nagybirtokos és tisztségviselő **bárok**, ide a **közép- és kisbirtokos királyi szerviensek**. E társadalmi csoport tagjai **adómentességben részesültek, szabadon végrendelkezettek, peres ügyeiket a királyi bíróságokon intézték, s a királynak csak katonáskodással szolgáltak.**

Az Aranybullában a nemes (nobilis) szó még csak az előkelők vékony rétegét jelölte. A király és fia által 1267-ben kiadott kiváltságlevél viszont már elismerte a királyi szerviensek nemességét is, s őket egyszerűen csak nemesnek (nobilis) nevezte.

A formálódó nemesi társadalomban IV. Béla (1235-1270) uralkodásának végétől kezdve mások is beépültek. A királyi kiváltságok alapján **a várjobbágyok is megkaphatták a nemesi jogokat.** Nemesítésük során – egy részük valóban szabad földhöz, közép- és kisbirtokokhoz jutott. Nemessé válásukkal **a királyi várszervezet végleg bomlásnak indult.**

Főnemes, köznemes, familiaritás

Azok az óriási birtokadományok, amelyekkel IV. Béla a hozzá hű bárókat megtisztelte, megváltoztatták a nemesi társadalom szerkezetét. **Ekkor alapozódott meg több olyan bárói hatalom, amely a XIII. század utolsó negyedében lehetetlenné tette a királyi kormányzat működését.**

A mindössze 10-20 famíliából kikerülő báróknak vagyonuk révén sikerült szert tenniük az ország főméltóságaira, mely tisztségeket aztán családon belül örökítették a későbbiekben. Belőlük alakult ki a **főnemesség**. A közép- és kisbirtokos **köznemesek** – az egykori királyi szerviensek és várjobbágyok – általában **nem tudtak függetlenedni a nagybirtokos báróktól. Közöttük mindkét fél számára előnyöket nyújtó kapcsolat született.** A nemes önként elszegődött a tehetősebb nagybirtokos szolgálatába. Segített az uradalom igazgatásában, a katonai kíséret, a háztartás, a família tagja lett. Innen származik a kapcsolat elnevezése: **familiaritás**. Aki szolgálatba állt, az a **familiáris nemes**.

A szolgálat fejében a familiáris juttatásokat, ellátást és védelmet kapott. Fontos tudni, hogy a **familiaritás nem azonos a hűbérséggel**. A familiáris nem kapott hűbértokot, személyes szolgálatvállalása pedig nem csorbította nemesi jogait.

A XIII. században a tatárjárás népességcsökkenése lendületet adott a jobbágyság kialakulásának: a külföldi telepesek, „vendégek” (hospesek) és a határokon belül vándorló földművesek azokon a birtokon telepedtek csak le, amelyeken bizonyos kiváltságokat biztosítottak számukra. A munkaerőhiány miatt a birtokosok elismerték, hogy a jobbágyok telküket szabadon örökíthetik, szabadon költözhetnek, s ezt az 1298-as törvény országosan is biztosította. Az ilyen módon kialakult és egységesült réteg jobbágy elnevezése (eredetileg: „jobb ember”) kifejezte a paraszti népesség felemelkedését.

IV. Béla tatárjárás utáni telepítési, várépítési és városfejlesztési politikája ösztönző hatást fejtett ki: nőtt a királytól kiváltságokat nyert kereskedő- és bányavárosok száma. Ennek ellenére Nyugat-Európaéhoz képest csekély maradt a városi polgárság súlya.

Az Árpád-kor társadalmi rétegződése

A XI. századi magyar társadalom **összetett** képet mutatott. Még léteztek a katonademokráciából fennmaradt társadalmi rétegek és már kialakulóban voltak az új, feudális társadalom alapvető **rétegei**.

Az István korabeli vezető rétegekből (ispánok, várjobbágyok stb.) a XII. század végére kialakult a későbbi nemesség előképe a **szervienesi** réteg, az alsóbb társadalmi rétegek pedig a jobbágyság soraiba tagozódtak be. A trónviszályok során egyes földesurak hatalmas birtokokat gyűjtöttek össze, belőlük alakult ki később a **bárók** csoportja.

A vezető rétegek (főpapok, főurak, szerviensek) sorra elnyerték **kiváltságaikat**, így a XIII. század közepére Magyarországon kialakult a **nyugati feudális társadalomra emlékeztető forma**. A század végére egységesült a jobbágyság, és megkapta a szabad költözködés jogát.

Társadalomfejlődés az Anjouk korában

Az Anjouk kora a társadalomfejlődés egy hosszú folyamatát zárta le. **Az ország különböző állapotban élő és különböző kiváltságokat élvező lakosai két alapvető csoportban egységesültek.**

Az egyik csoportba tömörülők földbirtokuk révén a **nemesség** soraiba tartoztak. Földjükre megkapták az uralkodótól az adómentességet, és csupán katonáskodási kötelezettségük volt. A másik csoport tagjai, a földtulajdonnal nem rendelkező **jobbágyok** a földesurak földjein telkeket vettek használatba. A használatba kapott telek fejében a földesúr, az egyház és az állam szolgáltatásokra kötelezte őket. Az egységes nemesség és jobbágyság kialakításában a királyi hatalom döntő szerepet játszott.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni.**

Ettől kezdve **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat és kiváltságokat élvez.**

Az ősiség törvényében Nagy Lajos megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelezési szabadságot.

Udvari nemesség, vármegyei nemesség

Az udvari nemesség gondolkodásmódja az Anjouk idején kezdett különválni a vármegyei nemesekétől. **Az udvari társadalom észjárását a királyság tisztelete határozta meg, míg az udvaron kívülrekedtek, a vidéki nemesek elsősorban a nemesi szabadság szószólói lettek.** A szakadékot a királyok is mélyítették. A tisztsége révén a királyi székhelyhez, Budához kötődő udvari nemesség tagjai egyre sűrűbben kapták meg az úgynevezett szabadispánságot. Ez a később pallosjognak nevezett kiváltság feljogosította őket arra, hogy a kézre került bűnösöket – a megyei törvényszék mellett – ők is kivégeztessék.

A nemességhez hasonlóan a jobbágyság kialakulása is a XIV. századra fejeződött be. Apró falvakban éltek, gazdálkodásuk és szolgáltatásaik alapja a telek volt, mely belső (ház és kert) és külső (szántó, rét és erdőrész) telekből állt. A szántót - a nyomáskényszernek megfelelően - minden évben másutt mérték ki. A jobbágy a telek alapján rótt le szolgáltatásait földesurának (cenzus = pénzadó két részletben; kilenced = terményadó; évi háromszori ajándék; munkajáradék = fuvarozás); az egyháznak (tized a gabona és a bor után) és az államnak (kapuadó). A jobbágyok helyzete a XIV. században viszonylag kedvező volt. Nem éheztek, szabadon költözhetek adójuk megfizetése után. Javította helyzetüket a gazdasági fejlődés, az ország belső rendje, s hogy nem sarcolták az országot idegen hadak.

14. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái

III. Egyén, közösség, társadalom / 14.

Időrend

1001-1038 Szent István	1141-1162 II. Géza
1038-1041 és 1044-1046 Orseolo Péter	1162-1172 III. István (ellenkirályok II. László és IV. István)
1041-1044 Aba Sámuel	
1046-1060 I. András	1172-1196 III. Béla
1060-1063 I. Béla	1196-1204 Imre
1063-1074 Salamon	1205-1235 II. András
1074-1077 I. Géza	1235-1270 IV. Béla
1077-1095 I. (Szent) László	1270-1272 V. István
1095-1116 Könyves Kálmán	1272-1290 IV. (Kun) László
1116-1131 II. István	1290-1301 III. András, halálával kihalt az Árpád-ház férfi ága
1131-1141 II. (Vak) Béla	

Ez a tétel viszonylag nagy anyagrészt ölel fel. Ezért én a témát három (szerintem a legfontosabb) uralkodó tevékenységére szűkítettem le. Ezek pedig István és az államalapítás, II. András és az Aranybulla, valamint IV. Béla és a tatárjárás. A többi uralkodóról, trónviszályokról, háborúkról, reformokról meg törvényekről amúgy is mindent megtaláltok a tankönyveitekben. Például:

Szabó Péter, Závodszy Géza: *Történelem II.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
II. fejezet: Az Árpád-kor Magyarországon - 50-76.o.

Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: *Történelem 3.* 1000-től 1500-ig
Az Árpád-kor Magyarországon (11-13. század) - 147-206.o.

Szent István és az államalapítás

A honfoglaló magyarok már 862-től kezdődően, tehát jóval a Kárpát-medencébe történő letelepedésük előtt, évenként indítottak **kalandozó hadjáratokat** leginkább a nyugati hatalmak irányába. Géza fejedelem rájött, hogy a portyázások és a nomadizálás folytatása, a végleges vereséget és a nép asszimilálódását (más népekbe való beolvadását) jelentheti. Ezért a végleges letelepedés és egy a Nyugat által is elfogadható **keresztény állam** létrehozása mellett döntött.

Békét kötött Bizánccal és a Német-Római Birodalommal. Elkezdte a keresztényterítéseket, Rómától térítőpüspököket kért. **975**-ben született fiát, Vajkot keresztény szellemben nevelte (keresztelés után – István).

Géza fejedelem is felvette a keresztény hitet, és fia számára **előkészítette az államalapítást**. Az Árpád-háziak uralmát veszélyeztető törzsfők leverésével hatalmas földbirtokokra tett szert, ő lett a legnagyobb földbirtokos az országban. Földtulajdonából adományozott az egyháznak is. Gézának sikerült nyugati feleséget szereznie a fia számára **Bajor Gizella** személyében, aki erős szövetségest jelenthetett akár a német-római császárral szemben is.

Géza **997**-ben halt meg, ezután Istvánt Esztergomban fejedelemmé avatták. Fő riválisát a pogány **Koppányt** - aki magát jogos örökösnek tartotta - a Veszprém és Várpalota között vívott csata után - amely István győzelmével zárult - elrettentésként fölnégyelték.

Ezután **István legfontosabb feladatai egy keresztény királyság megalapítása, önálló egyházszerkezet kialakítása és a koronázás** volt. Ehhez kedvező volt a nemzetközi helyzet. István a koronát **II. Szilveszter** pápától kérve (nem kellett a német-római császártól kérnie) hangsúlyozhatta a császártól való függetlenségét. A **koronázás** pontos dátuma bizonytalan, 1000. 12. 25-én vagy **1001. 01. 01**-jén kerülhetett rá sor. Ezzel létrejött a keresztény magyar királyság. A korona nem csak világi, hanem egyházi hatalmat is jelentett Istvánnak. Következő lépésként - a pápától szabad kezet (apostoli hatalmat) kapva az egyház kialakítására és **hittérítésre - megszervezte az egyházat**. Majd befejezte az **ország egyesítését**. Ehhez két főurat kellett még legyőznie: Gyulát (aki végül harc nélkül adta meg magát 1003-ban), és Ajtonyt (akit 1008-ban ölt meg).

1001-ben megalapította az **esztergomi érsekséget**.

Tevékenységének egyik legfontosabb mozzanata volt az **egyházmegyék** (szám szerint 10) megszervezése (a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, a váci, a csanádi, a bihari, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai). Az utolsó kettő (valószínűleg) már a kezdettől érsekség volt.

Az **egyházi tized** (decima, dézsma) bevezetésével gondoskodott az egyházmegyék fenntartásáról. Törvények szabályozták a rendszeres templombajarást (**vasárnapi mise rendelete**). A falvakat templomépítésre kötelezte (10 falunként 1 templom). Ezzel párhuzamosan sokasodtak a **kolostorok** is; István **1002**-ben megalapította a **Pannonhalmi Bencés Apátság**ot.

Az államszervezet

Vármegyéket hozott létre, ezek lettek a közigazgatás és a hadsereg szervezet alapegységei és fedezték az állam szükségleteit. A vármegye központjában a **vár** állt, a **várispán** vezetése alatt.

A várak lakosságában rétegződés volt megfigyelhető. A vár környékén laktak, a várispán vezetése alatt katonáskodó szabadok, a **várjobbágyok**. Ezen kívül voltak még **várkatonák**, akik szintén a várispán rendelkezése alatt álló fegyveres erő tagjai, a várban szolgálatot teljesítő katonák voltak. A várnépek végezték a termelőmunkát, köztük voltak a rabszolgák.

A vármegyei szervezet vezetője a királyi udvar bírása a **nádorispán** volt, az első világi méltóság a király után. István kb. 30-70 vármegyét hozott létre. Kialakította a földesúri birtokok és jogok rendszerét is. A nagycsaládi birtoklás helyett bevezette a **magántulajdont**.

A földbirtoknak három típusa volt:

- az **egyházi birtok**ot: sem felosztani, sem elidegeníteni nem lehetett, és már a korai időben írásban rögzítették a nagyságát.
- a **világi birtok**: ezeket a birtokügyleteket egészen a 13. századig nem rögzítették írásban, tanúk garantálták a szóbeliség megmaradását az emlékezetben.
- a **királyi birtok**ok számához képest elenyészők voltak a világi és egyházi birtokok

Szent István államalapító tevékenységéhez tartozik **két törvénykönyv** kiadása hatalmának megerősítéséhez. **Első 1008** körül kiadott 35 cikkelyből álló törvénykönyvének cikkelyei a szabadokra vonatkoztak, és a következő főbb csoportok találhatóak benne:

- az egyház és a papság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések
- az új birtokrend biztosítása
- a keresztény vallásgyakorlás biztosítása
- az erőszakos cselekmények megakadályozása
- az esküszegés büntetése

- a földesúr jogainak biztosítása a nép felett
- az özvegyek és az árvák jogainak védelme
- boszorkányok és varázslók büntetése

A törvények többsége tartalmazta a büntetést is ezért büntető-törvénykönyvnek is tekinthető. **Második 1030** körül kiadott törvénykönyve tartalmazza az intelmeket.

Az utódlás • István fia, Imre 1031-ben meghalt, így – unokaöccse - Vazul lett volna a trónörökös, de pogánysága miatt nem volt alkalmas a trónra, ezért megvakította. **Orseoló Pétert** – nővére fiát – jelölte ki utódjául. Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra.

II. András és az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **bárok**nak nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

IV. Béla és a tatárjárás

II. András után fia, IV. Béla (1235-1270) került a trónra. Már hercegsége idején sem értett egyet apja politikájával, és uralkodóként **megkísérelte visszaszerezni az eltékozolt földbirtokokat**.

Miközben Magyarországon mindenki a belpolitikai eseményekkel volt elfoglalva, addig a tatárok meghódították Kelet-Európát. A hírt 1236-ban Julianus barát hozta meg Magyarországra, aki a keleten maradt magyarokat indult el megkeresni.

IV. Béla a tatárok elől menekülő Kötöny kun királyt befogadta országába 40 000 emberével együtt, és **kiváltságokat adományozott** nekik. Kötöny vállalta a kereszténység felvételét. Béla támaszt remélt a nomád kun lovasságtól a tatárokkal szemben. A kunok bekerülése azonban tovább mélyítette a király és alattvalói között feszülő ellentétet. A magyar urak a tatártámadásért is a kunokat okolták, megölték királyukat, mire azok elhagyták az országot.

A közelgő tatár veszélyt nem mérhették fel kellő súllyal Magyarországon. A király is csak Kijev eleste után döbönt rá a veszedelem nagyságára. Fegyverbe szólította a bárókat, szervienseket, várjobbágyokat. A tatárok a Kárpátokban a Vereckei-hágónál elsöpörték Tomaj

Dénes nádor hadát, s szabad volt az útjuk az ország belsejébe. Az ország külső segítség nélkül, saját erejére támaszkodva szállt szembe az ellenséggel.

A tatárok 1241 márciusában törték át a Vereckei-hágó védelmét. A döntő csatát 1241 április 12-13-án vívták a **Muhi pusztán** itt a **magyar sereg nagy része elpusztult**. Béla a dalmáciai Trau várába menekült.

A tatárok berendezkedtek az országban, behajtották az adókat, raboltak. De csak a tél beállta után keltek át a Dunán. Szervezett ellenállással nem találkoztak, de a kővárak ott is ellenálltak. A tatárok kézre akarták keríteni a királyt, hogy behódolásra kényszerítsék, de nem tudták elfogni. 1242 márciusában a tatárok pusztítva, foglyaikat magukkal hurcolva, váratlanul kivonultak az országból.

1241 decemberében meghalt Ögödej nagykán. Mivel Batu kán (a nálunk hódító tatárok vezére) is igényt tartott erre a címre, a **tatárok kivonultak** az országból. Más feltételezések szerint a kivonulás oka a tatárok harcmodorában keresendő.

A tatárjárás legfájóbb velejárója a hatalmas emberveszteség volt. (Egy német évkönyv 1241-ben már lemondott a magyarokról, mondván, Magyarország 350 évi fennállás után elpusztult.)

A veszteségeket részben a bevándorlás pótolta. Ekkor települtek le a jászok is a Jászságban. A kunok és a jászok, a korábbi nomád népekhez hasonlóan, egy-két évszázad alatt beleolvadtak a magyarságba.

Nőtt a XIII. század eleje óta Erdélybe betelepülő vlachok száma. Az állattartó románok elsősorban a királyi erdőuradalmakban települtek le. S cseh és lengyel bevándorlás révén délebbre húzódott a szláv etnikai határ, de az ország lakosságának 70-80%-át továbbra is a magyarság alkotta.

IV. Béla a pusztítás után változtatni kényszerült politikáján. **Visszahívta a kunokat**, a kihalt országrészekre **külföldi telepéseket hívott**, már ő is **adományozott földeket**, de ezért a **birtokosokat várépítésre és seregek állítására kötelezte**. Tömeges várépítés indult meg. Maga a király is számos erődítményt emeltetett. Gazdasági és védelmi okoktól vezérelve számos településnek adott városi rangot.

Külpolitikájában **kelet felé keresett szövetségeseket** (pl.: egyik lányát a halicsi fejedelemhez adta feleségül). Igyekezett kiszélesíteni támogatóinak a bázisát, ennek során **megerősítette a szerviensek jogait** (1267-es törvény), és **erősítette a városokat** (kiváltságlevelek, vámmentes kereskedelem, szabad bíró- és tanácsválasztás, kőfal építése). Ezzel a kényszer szülte politikával tovább erősítette a nagybirtokos bárókat.

16. Széchenyi István és Kossuth Lajos politikai életpályája

III. Egyén, közösség, társadalom / 16.

Ez a tétel a 2007-es érettségi tematika V. / 24. tétele a szabadságharccal kiegészítve. A cím más, de lényegében ugyanarról van szó, így simán lehet készülni belőle.

Széchenyi programja

1825-ben a **rendi országgyűlés** összehívásakor még nem érett meg a helyzet a valódi változtatásokra, de látható volt, hogy a nemesség előtt csak egyetlen út áll, ha rálép a reformok útjára, és önmagán próbál segíteni. Ez az országgyűlés adott alkalmat Széchenyi István grófnak arra, hogy magyarországi politikai pályáját elkezdje. Ekkor ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia számára **egyévi jövedelmét, 60 ezer forintot**.

Széchenyi István a magyar főúri családok legkiválóbbjainak hagyományait folytathatta. 1791-ben született, atyja Széchényi Ferenc, aki kapcsolatba került a felvilágosodás eszmevilágával, s megalapította a **Nemzeti Múzeumot**. Anyja Festetich Julianna, György testvére. Katonaként a napóleoni háborúk során bejárta Európát, majd utazásai, főleg a Wesselényi Miklóssal megtett angliai útja döbbsentette rá, a „csúnyácska haza” állapotára.

Széchenyi ezután **a magyar politikai élet egyik meghatározó alakja lett**. Megalakította a **Nemzeti Kaszinót**, ahol a nemesség különböző rétegeihez tartozók megvitathatták a társadalmi problémákat. Könyvet írt a **lótenyésztésről**, s a lóversenyt is meghonosította az országban.

Az 1830-ban kiadott **Hitel című munkája** alkalmasnak bizonyult **a nemesség politikai aktivizálására**. Műve sikerét annak is köszönhetette, hogy ekkor már az európai politikai helyzet megváltozott, és a reformok a birodalomban is elképzelhetőnek látszottak. Franciaország elkergette a Bourbonokat, függetlenné vált Belgium, Lengyelország felkelt a cári rendszer ellen. Az udvart és mindenható kancellárját, Metternichet lekötötték a birodalomban zajló nyugtalanító események. Emiatt nem kívánta a helyzet kiéleződését a magyar rendekkel. Ez kedvezett a reformmozgalom elindulásának.

A nemesség polarizálódott. A viták színhelyei a **vármegyeházák**, illetve a vidéken is létrejött **nemzeti kaszinók** voltak. Terjedt a **liberalizmus**, amely **erősen összefonódott a nemzeti kérdésekkel**. A Hitel arra keresett választ, hogy a gazdasági dekonjunktúrából milyen lehetősége van a nemességnek a kilábalásra. Széchenyi rámutatott arra, hogy a nemesség szegénysége az elavult feudális jogrendben keresendő. A gazdaságot csak akkor lehetne virágzóvá tenni, **ha eltörölnék az ősiséget és a kincstár öröklési jogát a természetes örökös nélkül maradt birtokokra**. A Hitel megindította a vitát arról, hogy előbbre juthat-e a nemesség akkor, **ha önként lemond kiváltságairól**.

A Hitelt **Desseffy József** támadta meg, aki **Taglatat** című művében politikai állásfoglalásban túlmélt Széchenyi gondolatain. Felfedte, hogy **a parasztság jogfosztott állapotában** nem tud a nemességgel együtt a reformokért lelkesedni. Mindamellet kiállt a nemesség jogai és kiváltságai mellett, és ezeket veszélyeztetve látta a Hitelben. Széchenyi a **Világ** című művében válaszolt a Taglatatra.

1833-ban jelent meg **összefoglaló műve, a Stádium**, amely politikai, gazdasági és társadalmi reformprogramját **12 pontban foglalta össze**. Legfontosabb gondolatai az **ősiség eltörlése**, ami a birtokos hitelképességét fogja eredményezni, a **közteherviselés**, az **önkéntes örökváltság**, a **törvény előtti egyenlőség**, a **közlekedés javítása** a folyók szabályozásával, a **céhek és árlimitációk eltörlése**, a **földek feudális tulajdonának megszüntetése**, a

nyilvánosság, vagyis az országgyűlések üléseinek szabad látogatása, a nem nemesek **szabad földvásárlásának engedélyezése**.

A nemesség sérelmi politikáját céltalannak, következményeit tragikusnak tartotta, ezért szembe került a politikai élet több vezetőjével, sőt barátjával, **Wesselényivel** is. Írásai mellett sokat tett **Pest-Buda fővárossá fejlesztése érdekében**. A dunai rakpart, az állandó híd, a Lánchíd (ahol a hídpénz megfizetése a nemeseknek is kötelező volt), a hengermalom, a hajógyár, a dunai gőzhajózás megindítása, az Al-Duna szabályozása az ő kezdeményezésére, közreműködésével valósult meg. A negyvenes években a **Tisza szabályozásával** és hajózhatóvá tételével a gazdaság pozícióit kívánta javítani. E sok munka mellett a politikai életben is hallatta szavát. Károsnak tartotta a negyvenes évek nemzetiségeket semmibe vevő politikáját. Különböző politikai nézeteik ellenére Kossuth méltán nevezte „a legnagyobb magyarnak”.

A reformmozgalom kibontakozása, Kossuth Lajos programja

Az **1832-36. évi országgyűlés** munkálatainak szellemét döntően befolyásolta a lengyel szabadságharc és az 1831. évi felvidéki jobbágyfelkelés. E két tényező hatására a **legfőbb kérdés a jobbágyság felszabadítása, az úrbériség eltörlése** lett.

E téma legkiemelkedőbb politikusa **Kölcsey Ferenc**, Szatmár vármegye követeként vett részt ezen az országgyűlésen és mondott megrázó beszédet az adózó nép állapotáról.

A rendek az önkéntes örökváltsággal értettek egyet, amely lehetőséget teremtett volna a jobbágy számára, hogy **összegyűjtött pénzén önmagát megválthassa** a földesúri terhek alól. Bár mindkét tábla megszavazta, az uralkodó nem szentesítette a javaslatot. Támadás indult a liberálisok, köztük Kölcsey Ferenc ellen, az országgyűlés berekesztése után pedig perek kezdődtek a legnépszerűbb politikusok félreállítása céljából. 1835-ben meghalt I. Ferenc, és a trónt az uralkodásra képtelen V. Ferdinánd örökölte. **Szabad kezet kapott** a magyarországi ügyek intézésében **Metternich**, aki konzervativizmusával **a feudális viszonyok változhatatlan megőrzésében** látta csak a monarchia jövőjének biztosítását.

Wesselényi Miklóst, aki az országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, hosszú bírósági eljárásban elítélték. Ugyancsak lesújtottak az országgyűlési ifjak vezetőjére, **Lovassy Lászlóra**, majd **1837-ben Kossuth Lajost is bebörtönözték**. Mindegyikük ellen az volt a vád, hogy megsértették a cenzúrát, és engedély nélkül terjesztették az országgyűlésen elhangzott beszédeket.

Az 1839/40. évi országgyűlésen a nemesség csak akkor volt hajlandó megszavazni az újoncokat és az adót, ha az udvar amnesztiát hirdet, és enged a reformköveteléseknek. Ez a politika eredményre vezetett, mivel Ausztria helyzete külpolitikailag meggyengült. A foglyok kiszabadultak. Az 1839/40. évi országgyűlés elfogadta, az uralkodó pedig szentesítette azokat a törvényeket, amelyek lehetővé tették az önkéntes örökváltságot, engedélyezték gyárak alapítását.

A börtönből kiszabadult Kossuth Lajos engedélyt kapott arra, hogy **politikai lapot** indítson. A **Pesti Hírlap 1841** elején jelent meg először.

Kossuth Lajos (1802-1894) Monokon született nemesi értelmiségi családban. Jogi tanulmányokat folytatott, vármegyei tisztviselő ügyvéd lett. Egy távollévő főrendet helyettesítve jutott el az **1832/36. évi országgyűlésre**, ahol a jurátusokkal kézzel írott **Országgyűlés Tudósítások**at szerkesztette, amelyeket szétküldtek a vármegyéknek. **1837-től a Törvényhatósági Tudósításokkal kezdeményezte**. Kossuthot **a cenzúra megsértése miatt ítélték el**. A börtönben megtanult angolul, és közgazdaságtannal is foglalkozott. Kiszabadulása után megteremtette a magyarországi politikai újságírást. Új műfajt is létrehozott, a vezércikket. Írásainak vezérfonala, hogy **a köznemességre támaszkodva reformok útján kell megteremteni a polgári nemzetállamot**. Ezért át kell alakítani a gazdaságot és a megkövesedett feudális jogrendet.

Az 1839/40.évi országgyűlésen megszavazott **önkéntes örökváltságról** jól tudta, hogy **alkalmatlan a jobbágykérdés megoldására**, mivel a parasztságnak nincs pénze arra, hogy saját sorsán javítson. Ezért a **kötelező örökváltságban látta a helyzet megoldását**, amikor a megváltásért **az állam kárpótolja a földesurat**. Az ország nyomorúságos közállapotainak okát az adózásban kereste. Tudta, hogy **a nemesség nem mond le teljes adómentességéről**. Ezért előbb a háziadó megszavazását sürgette lapjában.

Felismerte, és lapjában hirdette, hogy **Magyarország az örökös tartományokkal szemben hátrányos helyzetben van**; gazdasága nyersanyagot és feldolgozatlan élelmiszert termel a birodalom iparilag fejlettebb tartományainak. Ennek oka az **1754-ben** bevezetett **vámrendszer**, amely a magyar birtokosok terménykivitelét is nehezítette. Lapjában megindította harcát az **önálló iparral és vámterülettel rendelkező gazdaságért**. Miután az országgyűlésen az önálló vámterület ügye elbukott, **1844-ben társadalmi mozgalmat szervezett, a Védegyletet**. Tagjai nem vásároltak idegen árut, ezzel csökkentették az osztrák és cseh iparcikkek iránti hazai keresletet. A magyar ipar siralmas állapotát jól mutatta az 1842-ben megrendezett ipari kiállítás. A társadalmi mozgalom természetesen nem pótolta az állam intézkedéseit, amelyre nagy szüksége lett volna az országnak.

A szabadságharc élén

Az **1848.** februári párizsi forradalom hírére március 3-án felirati javaslatában az ellenzék programjának sürgős törvénybe iktatását (jobbágyfelszabadítást, a terhek közös vállalását és független nemzeti kormányt) követelte. Döntő szerepe volt abban, hogy az országgyűlés megszavazta a forradalmi átalakulás eredményeit rögzítő törvényeket és a forradalom erőire támaszkodva kikényszerítette Bécs hozzájárulását.

A **Batthyány-kormányban pénzügyminiszter** lett, nevéhez fűződik az önálló magyar pénz (Kossuth-bankó) megteremtése és az ország első költségvetésének összeállítása. Július 11-i beszédével elérte a haza védelmére szükségesnek tartott 200 ezer újonc és 42 millió Ft megajánlását. Szeptember 6-án elrendelte az első magyar bankjegyek kibocsátását a védelmi szükségletek fedezésére. Szeptember 15-én javaslatára választotta meg az országgyűlés a védelem megszervezésére az **Országos Honvédelmi Bizottmányt**. Szeptember végén nagy sikerű toborzóköriúton (melynek első állomása Cegléd volt) szólította fel az Alföld népét a haza és a jobbágyfelszabadító-forradalom védelmére.

A Batthyány-kormány lemondásával a végrehajtó hatalom gyakorlása a Honvédelmi Bizottmányra szállt, amely **Kossuthot** választotta **elnökévé**. A szabadságharc további menetében óriási feladatokat oldott meg mind a hadsereg megszervezése, mind a nemzeti ellenállás és forradalmi helytállás gazdasági, társadalmi és politikai feltételeinek megteremtésében. Kezdeményezésére mondta ki Debrecenben az országgyűlés **1849. április 14-én a Függetlenségi Nyilatkozatban a Habsburg-ház trónfosztását**. **Kossuthot** ugyanakkor **ideiglenes államfővé, kormányzó-elnökké** választották.

A szabadságharc végső szakaszában felismerte, hogy új intézkedések lennének szükségesek a magyarországi nemzetiségek jogainak biztosítására. Az orosz beavatkozás után szerencsétlen kézzel nyúlt bele a katonai kérdésekbe, majd a helyzet reménytelenségét belátva **1849. augusztus 11-én** kénytelen volt átadni a hatalmat **Görgeynek**, aki röviddel ezután – mivel a nagyobb áldozattal járó további harc értelmetlenné vált – letette a fegyvert. Szeptemberi **vidini levelében** aztán Kossuth igaztalanul (bár a szabadságharc újrakezdésének feltételeit javítandó) árulással vádolja Görgeyt, ami 150 évig akadályozza a nagy hadvezér reális értékelését.

Emigrációban

A szabadságharc bukása után Kossuth emigrációban tevékenykedett, hogy megakadályozza a csüggedést Magyarországon. 1849. októberében a **vidini levélben** Görgeyt okolja a szabadságharc elvesztése miatt.

1851-ben Törökországban írta meg a **Kütahyai alkotmánytervezetet**, amely egy demokratikus alkotmánytervezet volt Magyarország számára. E szerint az államforma demokratikus köztársaság lenne, általános választójoggal, köztársasági elnökkel, önálló hadsereggel, kidolgozott oktatási rendszerrel. Ezt azonban az emigráció tagjai sem fogadták el, mivel egy modern demokrácia alapja lenne, ami azonban túl korai.

A kiegyezési kísérletek idején hozta nyilvánosságra **Kossuth a dunai kis államok szövetségén alapuló tervét**, amely azonban a nemzetállamiság központi politikai gondolata miatt nem váltott ki különösebb érdeklődést.

Kossuth már **1865-ben** fellépett a kiegyezés ellen a **Kasszandra-levéllel**. Szerinte a kiegyezés feladta a teljes függetlenséget, a közös ügyek kiszolgáltatják az országot Ausztria imperialista érdekeinek.

Deák hívei ezzel szemben a kiegyezés előnyeit hangoztatták. Ugyan nem valósult meg a teljes függetlenség, de az ország nem olvadt bele Ausztriába, önállóságának jelentősebb részét megtartotta, hiszen 1526-tól, amióta Habsburg uralkodó ül a magyar trónon, ezeket a közös ügyeket már nem a magyarok intézték.

A szabadságharc bukása megmutatta, hogy bennünket egy ország sem támogat a Habsburg-ház elleni harcban, viszont az uralkodót a nemzetek elnyomásában a többi ország vezetői segítik. **Magunkra-maradásunk lehetetlenné teszi a függetlenség kivívását**. Deák rámutatott arra is, hogy **a nyugati hatalmak szükségesnek tartják a Monarchia fenntartását**, mivel az egyensúlyt képez Oroszországgal szemben.

A Kossuthféle dunai konföderációról Deák azt tartotta, hogy **a kis nemzetek nem szövetkezni, hanem önállósulni akarnak**, nemzetállamban gondolkodnak, ezért kivitelezhetetlen.

Kossuth valóban jól látta, hogy a soknemzetiségű Ausztriát népeinek nemzeti fejlődése szét fogja feszíteni, de Deáknak volt igaza abban, hogy **a kiegyezés az adott körülmények között a legjobb megoldás**.

17. A magyar társadalom a XX. század második felében

III. Egyén, közösség, társadalom / 17.

Ez a tétel sem a problémások közé tartozik. Bármely tankönyvben megtalálhatjátok ezt az anyagrészt. Én két tankönyvből vágtam ki megfelelő részeket, az utolsó bekezdések végén megjelöltem a forrást, aki gondolja, lapozza fel... Aki komolyabban akar foglalkozni a témával, annak Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* című könyvét ajánlom. Elég alap, egyetemen nagy eséllyel úgyis összefuttok majd vele.

A második világháborút követően gyökeres társadalmi és politikai változások mentek végbe Magyarországon. Megsemmisült a régi és sokban elavult társadalmi-politikai rendszer, s a demokratikus erők túlsúlya egy demokratikus és korszerű Magyarország megteremtésének lehetőségét ígerte.

A demokrácia hívei azonban kezdettől érzékelték, hogy e folyamatot veszélyezteti a szovjet jelenlét. Ugyanakkor az örökké radikális fiatalság jelentős része elkábult a párját ritkító társadalom-átalakítás lehetőségétől, és még a kommunizmus zsákutcájába is belesétált. Ebben szerepe volt annak is, hogy Magyarországon nagyon mélyek voltak a társadalmi különbségek, és súlyosak a belső ellentétek. Ezt tudta a maga javára fordítani a legradikálisabb változásokat és a legigazságosabb társadalmat ígérő kommunista párt.

A szovjet segítséggel hatalomra juttatott kommunista rendszer valóban gyökeres társadalmi változásokat erőszakolt ki. Nemcsak a nagyvagyonokkal rendelkezőket (tőkésék, földbirtokosok) fosztotta meg tulajdonuktól, de a közép- és kispolgárságot, köztük a parasztságot is vagyontalanná tette. Mindezt abból a marxista-leninista elképzelésből kiindulva, hogy minden társadalmi igazságtalanság alapja a magántulajdon, amit tehát fel kell számolni.

Az új rendszernek új „értelmiségre” volt szüksége. A nyolcosztályossá vált általános iskola, a megnövelt létszámú középiskolák és egyetemek tömegével fogadtak olyan fiatalokat, akiknek korábban elérhetetlen volt a tanulás. E „népből jött értelmiség” fontos vezető tisztségeket kapott, mely magában hordta a „janicsárrá” válás veszélyét is. Mert ennek a lelkes, jobb sorsra érdemes fiatalságnak egy embertelen társadalom létrehozásában kellett segédkeznie. A jobbak és értelmesebbek számára keserű volt az ébredés. Nem véletlen, hogy kezdetben a rendszer kedvenceinek tartott „fényes szelek” nemzedéke az 1956-os forradalomban is jelentős szerepet vállalt.

A forradalom leverése után a kommunista rendszer engedményekre kényszerült. Bár a magántulajdont továbbra is elítélte, kénytelen volt engedélyezni a személyi tulajdont, amely nem volt más, mint korlátozott magántulajdon, amit a körülmények változásával fokozatosan lehetett bővíteni. A lakás, a gépkocsi és a nyaraló mellett megjelentek a villák és az üzemek, a banktőke, majd a vállalkozás.

Az ember természetétől idegen, hogy ne rendelkezessen munkájának eredményével és ne élvezhesse a munkájával szerzett javakat. A pártállami diktatúrák az ember alapvető törekvését sértették meg azzal, hogy mindenkit az államtól (állami vállalatától) függő fizetett alkalmazottá kényszerítettek, s ezzel egyben érdektelenné tették munkája iránt is.

A társadalom átrétegződése magán viselte a torzult rendszer következményeit. Az iparban foglalkoztatottak aránya 1949 és 1980 között majdnem megkétszereződött, a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké pedig kevesebb mint a felére csökkent. Ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak közül a nem fizikai dolgozók aránya a háromszorosára növekedett. Ez a változás megfelelt a fejlett ipari országokban lejátszódott folyamatoknak, azzal a különbséggel, hogy amíg ott a nem fizikai dolgozók többségét mérnökök, közgazdászok és

technikusok alkották, Magyarországon az adminisztrációban foglalkoztatottak aránya növekedett, akiket ugyan „szellemi dolgozóknak” minősítettek, de a hetvenes évek közepén több mint 30%-uk még középiskolai végzettséggel sem rendelkezett.

De nem volt meg a szükséges iskolai végzettsége a gazdasági vezetők több mint 20%-ának sem. Ez azért történhetett így, mert a központi irányítás nem is igényelte a felkészült és önálló vezetőket, csupán a központból kiadott parancsok szolgálai végrehajtását. Ehhez pedig nem volt szükség iskolai végzettségre.

Mindez züllesztően hatott a társadalomra, hisz a tudás, a szakértelem fontosságát kérdőjelezte meg. Ráadásul még az egyetemi oktatásban és a Tudományos Akadémia intézeteiben is professzorok, akadémikusok lehettek olyan emberek, akiknek ehhez sem megfelelő végzettségük, sem tehetségük nem volt. Ennek ellenére a magyar tudomány a szovjet hódoltság idején is létrehozott nem egy figyelemre méltó alkotást. (Salamon Konrád: *Történelem IV.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997 - 245-246.o.)

A népesség alakulása a Kádár-rendszerben

Az abortusz tilalmának eltörlése ellenére sem következett be drasztikus születésszám-csökkenés, a lakosság gyermekvállalási kedvét a 60-as években és a 70-es évek elején szociálpolitikai intézkedésekkel igyekeztek növelni. 1967-ben bevezették a 2,5 éves korig járó gyermekgondozási segélyt (GYES), majd két év múlva nemcsak a jogosultak körét bővítették, hanem kiterjesztették a gyermekek 3 éves koráig. 1973-ban újabb népesedéspolitikai döntésekkel igyekeztek a már jelentkező születésszám-csökkenést fékezni. A gyermekvállalást nehezítette az a tény, hogy a kétkeresős családmóddal lett a domináns, de bölcsődei és óvodai férőhelyek számának állandó növelése, a lakásépítési program és a fogyasztási javak bővülése a gyermeknevelés feltételeit mégiscsak javította.

Az 1970-es évek közepétől a korábbi kedvező tendencia megfordult, 1981-től a magyar népesség csökkenése kezdődött meg. Az egyre növekvő munkakényszer káros társadalmi következményei az 1980-as években már jelentkeztek. Növekedett a halandóság, különösen a 50-50 év közötti férfiak körében, csökkent a várható élettartam, és terjedtek a deviancia különböző formái: az alkoholizmus, az öngyilkosság, a mentális problémák. (Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: *Történelem 12. osztály*, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 – 256.o.)

Társadalmi struktúra

A hivatalos ideológia szerint két osztályból egy rétegből álló (munkásosztály, szövetkezeti parasztság és értelmiség) társadalmi struktúra jóval árnyaltabb képet mutatott az 1960-as, különösen az 1970-es években. A munkajelleg-csoportokon alapuló rétegződés szerint a társadalom tagjai a vezető és értelmiségi, az egyszerű szellemi, a kisiparos, a szakmunkás, a betanított munkás, a segédmunkás és a mezőgazdasági fizikai dolgozók rétegébe sorolhatók. A társadalomban elfoglalt helyet azonban nemcsak a foglalkozás határozta meg, hanem a lakóhely típusa, a lakás minősége, a család jövedelme, az iskolai végzettség, a fogyasztás szintje stb.

A társadalmi mobilitás az 1960-as években is jellemezte a magyar társadalmat. A fejlett világ tendenciájának megfelelően nőtt a szellemi foglalkozásúak aránya, illetve a harmadik szektorban alkalmazottak száma. Utóbbi 30% körüli aránya a közepes fejlettségű országokéval egyezett meg. (Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: *Történelem 12. osztály*, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 – 258.o.)

Társadalmi változások a rendszerváltás után

A rendszerváltáskor a legfelső politikai vezetés kicserélődött, az új politikai elit az értelmiségből verbuválódott. A gazdasági elit egy része át tudta menteni a hatalmát a polgári viszonyok közé is, kapcsolatait, szakmai tudását, vezetői tapasztalatait tőkévé alakította. Az elitcsere legkevésbé a kulturális szférát érintette.

A piacgazdaságra való átállás másik társadalmi következménye az egyenlőtlenségek növekedése lett. 1995-re a felső csoportok és az alsó társadalmi rétegek közötti hétszeres különbség elérte a francia és az olasz szintet, de még mindig kisebb volt, mint a gazdasági fejlettségben hozzánk hasonló Spanyolországé, Portugáliáé, Görögországé – az európai periféria országaié. 1990-1995 között a háztartások reáljövedelme 20%-kal csökkent, s ez a legnagyobb mértékben a középosztályt érintette. A szegények aránya 1992-ben a népesség 23%-a volt. A piacgazdaságra való áttérés veszteséivé az idősebb korosztályok, a szakképzettség nélküliek, az alacsony iskolázottságú rétegek váltak, a munkanélküliek tömegét ezek a rétegek alkották. A munkanélküliség 1993-ra csaknem 14%-ra nőtt. Különösen magas volt ez az arány a cigányság körében, ahol elérte az 50%-ot.

A látványos jövedelemkülönbségek, a tömeges szegénység, a munkanélküliség a piacgazdaságba és a demokratikus politikai berendezkedésbe vetett bizalom gyengüléséhez vezetett az 1990-es évek elején. Nagy károkat okoztak az új politikai berendezkedésnek a sorozatos korrupciós ügyek, a privatizáció körüli törvénytelenések is. (Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: *Történelem 12. osztály*, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 – 271-272.o.)

18. Az USA kialakulása és alkotmányos fejlődése (1773-1870)

IV. Modern demokráciák működése/18.

Az első politikai mozgalmak a felvilágosodás jegyében

A **felvilágosodás** nem csak a világszemléletet alakította át, hanem **közvetlenül is hatott a politikai eseményekre**. Előbb a központi kormányzatok politikusait „hódította meg”, főleg a periférián (felvilágosult abszolutizmus). A század utolsó harmadára pedig egyre nagyobb szerepük lesz azoknak a gondolkodóknak, politikusoknak és mozgalmaknak, melyek a felvilágosodás eszméivel felvértezve éppen a központi hatalommal szemben lépnek fel, és elsősorban egyes fejlettebb országokban. E politikai mozgalmak hátterében ugyanis ott voltak mindazok a társadalmi konfliktusok, amelyek ezeken a helyeken éppen a nagy gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, a gyors népességnövekedésnek, a városok, ipar, kapitalizmus gyors térhódításának voltak köszönhetőek.

A felvilágosodás szülőhazájában, Angliában ezek a mozgalmak viszonylag szelídek, az újabb angol hagyományoknak megfelelően megegyezést keresőek voltak. Fő céljuk a választójog kiszélesítése, a választási visszaélések megszüntetése volt; vagyis nem a fennálló berendezkedés eltörlése, hanem tökéletesítése.

Már **komolyabb konfliktusok** voltak **Amerikában**. Az egész kontinensen gyorsan szaporodtak a szabadkőműves páholyok és egyre határozottabban terjedt az a nézet angol és spanyol telepések, illetve meszticek, feketék, kreolok, indiánok körében, hogy **az emberi és politikai jogok, az önrendelkezés joga gyarmati lakosokat is megilleti**. Számos felkelés robbant ki a kontinensen. A legjelentősebb és legsikeresebb az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja volt.

Egy kis kitérő:

Az amerikai függetlenségi háború

Észak-Amerika atlanti partvidékén tizenhárom egymással részben határos, de igazgatásában különálló **angol gyarmat** jött létre a XVIII. századig. (Ezek mellé a hétéves háborút követően újabb angol fennhatóságú területek csatlakoztak (1763), itt azonban évtizedekig még alig éltek angol telepések.) A tizenhárom gyarmat a XVIII. század folyamán óriási fejlődésen ment keresztül. Lakóinak száma nagyjából tízszeresére (kb. 3 millió) növekedett, gazdaságának növekedése pedig még ennél is nagyobb mértékű. Az egyes területek szakosodtak az ott megfelelő termékre, és élénk kereskedést folytattak egymással, Angliával és – Anglia engedélye nélkül – Európa más országaival is. Elsősorban a mezőgazdaság volt fejlett (északon gabona, len, délen pedig „olcsó” fekete rabszolgákkal művelt gyapot, dohány, rizs, indigó ültetvények), de északon manufaktúrák is alakultak. Az átlag életszínvonal a XVIII. századra magasabb volt mint Angliában, ugyanakkor adót nem fizettek.

A hétéves háború alatt – mely részben éppen az amerikai telepések érdekében folyt a franciák ellen – Anglia súlyosan eladósodott. Hiába kívánta azonban a telepéseket megadóztatni. Ők, akik nemzedékek óta nem csak a természettel és a franciákkal harcoltak keményen létfeltételeikért, de könyörtelenül szorították vissza az indiánokat és elevenítették fel a rabszolgaságot a feketék számára, **ők, ha a saját jogaikról és társadalmi szerződésükről volt szó, akkor rettenthetetlenül szálltak szembe uralkodójukkal is. Azt vallották, hogy mivel nincs képviselőjük az angol parlamentben, adózni sem kötelesek**. Anglia megijedt a telepések gyorsan fejlődő öntudatától és gazdaságától – melyben az

anyaország veszedelmes versenytársát látták – ezért **korlátozni akarták további gyarapodásukat. Megtiltották újabb területek betelepítését, egyre újabb adófajták bevezetésével** próbálkoztak. Ezek túlnyomó részét a gyarmatosok ellenállása miatt kénytelenek voltak visszavonni, ám ragaszkodtak a szimbolikus nagyságú **teadóhoz**, amit az öntudatos telepesek elvből utasítottak el. Egy angol teaszállítmányt a tengerbe szórtak (**bostoni teadélután, 1773**), **megtagadták az adófizetést** és mindenféle **angol áru behozatalát**, s létrehozták a gyarmatok együttműködését az ellenállás megszervezésére (1774).

Anglia, a spanyol, francia és holland birodalmak legyőzője nem viselte el saját alattvalói engedetlenségét, **fegyveresen próbált rendet teremteni. Háború robbant ki az Egyesült Királyság és gyarmatai között (1775-1783)**. Utóbbiak **1776-ban Függetlenségi Nyilatkozatban** hozták a világ tudtára elszakadásukat az emberi jogokat eltipró, a társadalmi szerződést felrúgó zsarnoki hatalomtól. (A nyilatkozat megfogalmazói között volt **Thomas Jefferson** és **Benjamin Franklin**.) Számos európai uralkodó – főleg a francia (XVI. Lajos), de a spanyol és a holland is – fegyveresen támogatta a királyukat zsarnoknak nyilvánító, fellázadt gyarmatokat. Anglia meggyengítésének lehetőségét ugyanis nem akarták elszalasztani, s közben nem vették tekintetbe, hogy az újféle elvek az ő koronájukra is veszélyeket tartogathatnak. A franciáktól megszerzett területek angol kézben maradtak, de **a tizenhárom gyarmat Amerikai Egyesült Államok néven függetlenné vált**. A harcot **George Washington** vezette, ő lett a független ország első államfője, majd fővárosának névadója.

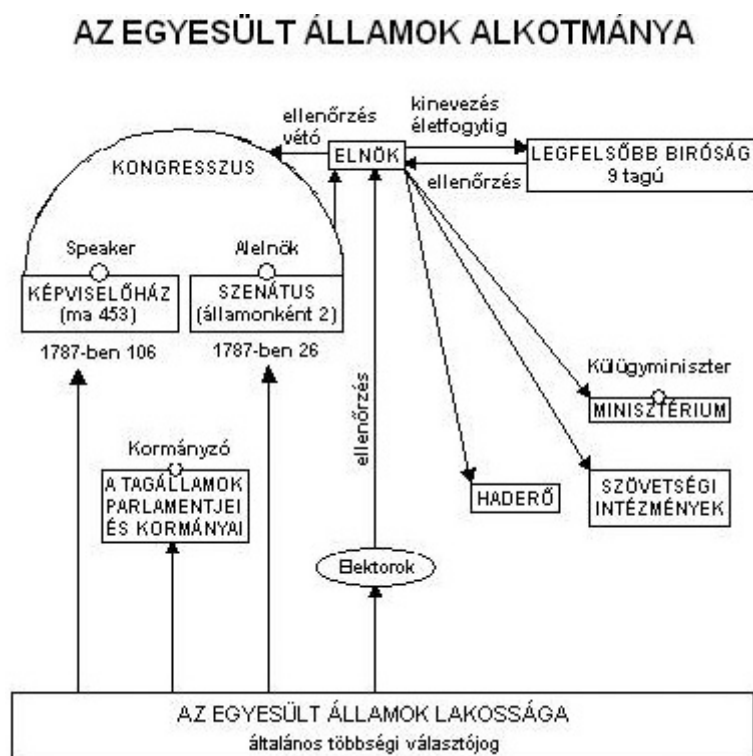
AZ ELSŐ MODERN ALKOTMÁNY • Az Egyesült Államok feudális hagyományok és rétegek hiányában szabadon állíthatta fel **a felvilágosodás eszméinek megfelelő államot**. Ennek fő elemei egyrészt a helyi parlamentek, felelős kormányokkal és kormányzókkal. Másrészt a közös szövetségi szervek, így a **törvényhozás (kongresszus)**, melynek a **felsőházába (szénátus)** az államok delegáltak 2-2 főt (vagyis ez is választott szerv, az angol Lordok Házával ellentétben), **alsóházába (képviselesház)** pedig a lakosság arányába küldtek képviselőket. Az államforma **köztársaság** lett, **élén** nem király, hanem a nép által közvetetten négy évre megválasztott **elnök** állt, aki a **végrehajtás (kormány)** feje, (külön miniszterelnök nincs, a miniszterek nem felelősek a kongresszusnak, csak az elnöknek, a hadsereg főparancsnoka, és háromszori vétőjogával a törvényhozást is befolyásolhatja. Bár hatalma időben korlátozott és felelős a kongresszusnak, befolyása óriási. (Ezért az ilyen típusú államot **prezidenciális - elnöki demokráciának** nevezik, ellentétben az angol típusú parlamentárisal.) A bíróság itt is független.

Ez **tisztább demokrácia**, mint az angol, **elvben általános választójoggal**. Ám az egyes államok a választójogot korlátozhatták, s nem rendelkeztek azzal a színesbőrűek és a nők. A rabszolgaságot sem törölték el. (AZ összlakosság kb. 3-4%-ának volt választójoga.) itt is két nagy párt alakult, a konzervatívabb demokrata és a liberálisabb republikánus (arcukatuk később megváltozott, ma a republikánus a konzervatív).

A prezidenciális köztársaság

Az Egyesült Államokban a Montesquieu-féle hatalommegosztást valósították meg (törvényhozó és végrehajtó hatalom). A két kamarából álló kongresszusnak kizárólagos joga, hogy a törvényeket és a költségvetést megszavazza; az államtitkárokat az elnök jelöli ki, s ezeknek nincs semmi kapcsolatuk a képviselő-testületekkel.

Minden az alkotmányban meghatározott törvényhozó hatalom a **Kongresszust** illeti, ami a **Szenátusból** és a **Képviselőházból** áll.

A **Képviselőház** az egyes államok népe által **minden második évben választott tagokból** áll, a **Szenátus** pedig az egyes államokat képviselő **két-két szenátorból** áll, akiket az állam törvényhozó testülete választ **6 évre**. Minden szenátor egy szavazattal rendelkezik. Közvetlen az első választást követő összeülés után a szenátorokat a lehetőség szerint három egyforma létszámú osztályba kell sorolni. AZ első osztályba tartozó szenátorok mandátuma a második év, a második osztályba tartozó szenátorok mandátuma a negyedik, a harmadik osztályba tartozó szenátorok mandátuma a hatodik év végén megszűnik, így **a Szenátus egyharmadát**

kétévenként választják újjá.

A Szenátus hatásköre közjogi vita esetén a tárgyalás lefolytatása. Amikor magát az elnököt vonják felelősségre, az elnöki tisztet a Legfelsőbb Bíróság elnöke látja el; marasztaló ítélet minden esetben csak a jelen lévő tagok kétharmadának egyetértésével lehet meghozni.

Közjogi felelősségre vonás esetén a meghozott ítélet nem mehet túl a hivatalból való elmozdításon, és megtisztelő tisztség betöltésétől való eltiltáson. Az elítélt személy ellen vádat lehet emelni, bíróság elé állítható és a törvény szerint polgári vagy büntető ítélettel lehet sújtani.

A végrehajtó hatalom az Amerikai Egyesült Államok elnökét illeti. Hivatalát 4 éven át viseli (egyszer újraválasztható); az ugyan ilyen időtartamra megválasztott alelnökkel együtt. Az amerikai elnök megválasztása elektori rendszerű.

A KONGRESSZUS ÉS AZ ELNÖK • A Képviselőház és a Szenátus által elfogadott törvényjavaslatot az elnök elé kell terjeszteni, egyetértése esetén aláírja, ellenkező esetben ellenvetéseivel együtt visszaküldi a Kongresszus ama Házának, amelyik a törvényjavaslatot kezdeményezte; e Ház az ellenvetések figyelembevételével újratárgyalja a törvényjavaslatot. Amennyiben a tárgyalás után az adott Ház kétharmada elfogadja a javaslatot, akkor azt az ellenvetésekkel együtt átküldi a Kongresszus másik Házának, amely azt hasonlóan újratárgyalja. E Ház tagjainak kétharmada által történt elfogadás esetén az törvényerőre emelkedik.

A Függetlenségi Nyilatkozat és az Egyesült Államok alkotmányának alapelvei

1787. szeptember 17-én a philadelphiai konvenció elfogadta az **Amerikai Egyesült Államok alkotmányát**. Az USA alapokmánya nemcsak a független tagállamok együttműködésének kereteit biztosító történelmi dokumentum, hanem **a modern demokrácia első gyakorlati kísérletének bizonyítéka**. Az addig ismert államfejlődésben minta nélkül álló alkotmányos konstrukció **a polgári államnak** korábban csak elméletben létező **demokratikus köztársasági modelljét valósította meg**. Nem kevés sikerrel: a képlet életképesnek bizonyult, **az alkotmány még ma is hatályban van**, melyhez 1789 óta mindössze 27 módosítást csatoltak.

Az Amerikai Egyesült Államok **1776. július 4-én** jött létre azért, hogy a 13 brit gyarmat elfogadta a **Thomas Jefferson** által megfogalmazott **Függetlenségi Nyilatkozatot**. Thomas Jefferson az **emberi jogokat veleszületett jogoknak** tartotta. A nyilatkozat első megfogalmazásában még szerepelt a rabszolgaság eltörlése is, de a déli államok ezt elvetették. **Elidegeníthetetlen jogként** rögzítették az **élethez, a szabadsághoz** és a boldogságra való törekvéshez **való jogot**, az államot pedig ezen jogok biztosítására való intézményként definiálják. Ezért szintén a nép joga a kormányok választása és leváltása, amennyiben azok nem látják el ezeket az alapvető feladatokat. A 13 gyarmat függetlenségének kinyilvánítása után ezen nyilatkozat értelmében kezdte meg az államszervezet alapjainak lerakását és hozta meg **alkotmányát 1787-ben**. A szövetségi alkotmányozó gyűlés által elfogadott alkotmány az 1791-es kiegészítésekkel vált teljessé.

Az alkotmány az elnököt ruházza fel a **végrehajtó hatalommal**, akit 4 évre közvetlenül electorok által **választanak**. Az **elnök államfő, a hadsereg vezetője és a végrehajtó hatalom feje**. Ezt az erős hatalmat nevezzük **prezidenciális** jellegűnek.

A **törvényhozó hatalom a kongresszusé**, amely a **képviselőházból** és a **szenátusból** áll. A képviselőházba az egyes tagállamok lélekszámuk arányában küldhetnek képviselőket, míg a szenátusba minden állam két-két képviselőt delegálhat. A törvényhozás és a végrehajtó hatalom bizonyos kérdésekben korlátozhatja egymás tevékenységét a túlzottan erős hatalmi göcök kialakulásának megakadályozása érdekében.

A **bíróságok függetlenedtek** az egyéb szervektől, ezeknek szétválasztásáról több biztosíték is gondoskodott. Az 1791-es kiegészítések deklarálták a **vallás-, a szólás- és a gyülekezés szabadságát**. Fontos jellemzője az alkotmánynak, hogy **biztosítja a többségi akarat** és a kisebbségi jogok érvényesítését. Az USA Alkotmánya – több kiegészítése ellenére – mind a mai napig hatályban van, és így az egyik legrégebbi **alaptörvény**.

AZ ALKOTMÁNY • A Magna Chartában gyökerező brit jogi tradícióban a parlament testesíti meg a nép hatalmát és jogait, az angolszász jogrendszerek másik „mintaállamában”, az **Egyesült Államokban viszont egészen más gondolkodásmód uralkodik**. Az USA államrendszerében **az alkotmány szentsége és sérthetlensége a legfontosabb elv**. Az alkotmány **törzsszövege megváltoztathatatlan**, csupán ún. **alkotmánykiegészítéseket** lehet szigorú feltételekkel **hozzáfűzni**. Természetesen a lex posterior elve szerint, ha egy alkotmánykiegészítés valamely korábbi, akár az eredeti szöveg szerinti rendelkezéssel ellentétes, akkor az időben későbbit kell alkalmazni (tipikusan ilyen példa az 1787-ben még érinthetetlennek tűnő kérdés, a rabszolgaság problémaköre).

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya **két fő részből** áll: a **preambulumból** és a **törzsszövegből**. A **preambulumban** felsorolták **az alkotmányozás alapelveit**, vagyis indokolták, miért van szükség az alkotmány elfogadására. Az alkotmány céljai eszerint: a

tökéletesebb unió megalkotása (a konföderáció helyett), az igazságosság megteremtése, a tagállamok biztonságának és nyugodt működésének garantálása, az államok közös védelmének biztosítása, a közjó, az általános jólét előmozdítása, valamint a „szabadság áldásainak” szavatolása mind az akkori lakosság, mind az utókor számára.

Az egyes tagállamok jogállására vonatkozó alapvető rendelkezéseket a IV. cikkely tartalmazza, amely 1. §-ában leszögezi, hogy az egyes államok jogi aktusai az államszövetség többi államában is érvényesek. Ez a polgári jogi nyilatkozatokra, szerződésekre, hatósági aktusokra, közigazgatási és bírói eljárási cselekményekre egyaránt vonatkozik (tipikus érintett jogterület a házasságkötés, a családjogi aktusok kérdése).

A IV. cikkely 2. §-a értelmében az állampolgároknak azonos jogokkal és mentességekkel kell rendelkezniük minden államban. Ennek megfordítása is igaz: amennyiben valaki az egyik államból a másikba menekül a büntető igazságszolgáltatás elől, a többi állam köteles kiadni őt az eljárást lefolytató állam hatóságai részére. Ez feloldja azt a látszólagos ellentétet, hogy ugyanezen cikkely 1. §-a a büntetőjogi aktusokra nem vonatkozik. A szabályozás lényege, hogy **a büntető törvényhozást és törvénykezést az egyes államok kizárólagos jogként élvezték az alkotmány elfogadását követően is.**

A IV. cikkely 3. §-a rendezte a tagállamokkal kapcsolatos talán legjelentősebb kérdést: az **új államok problematikáját.** Eszerint a kongresszus joga az új államok beléptetése, azonban valamennyi érintett állam törvényhozásának és a szövetségi kongresszusnak a jóváhagyására szükség van ahhoz, hogy már meglévő államok szétválása vagy egyesülése útján jöjjenek létre új tagállamok. Az új területekre vonatkozó egyéb szabályozás a kongresszus hatásköre maradt. A 4. § garantálja az unió valamennyi tagállamának **köztársasági államformáját** és minden állam védelmét akár külső, akár belső támadásokkal szemben.

Az V. cikkely szintén igen fontos és vitás kérdéssel foglalkozik: **az alkotmány integritásával és módosításának lehetőségével.** A Konföderációs Cikkelyek egyik legnagyobb hibája éppen megváltoztathatlansága volt: a gyakorlatban ugyanis ezt jelentette az a megoldás, mely szerint valamennyi állam egyhangú hozzájárulására volt szükség a dokumentum módosításához. Az alapító atyák ezért úgy döntöttek, valamivel egyszerűbbé teszik az alkotmány rendelkezéseinek megváltoztatását, de megvédik az eredeti normaszöveg sérthetlenségét is. **A megoldást az alkotmánykiegészítés jogintézménye jelentette.**

Az alkotmány módosítására tehát úgy kerülhet sor, hogy az eredeti alkotmányszöveg változatlan formájában megmarad, és ehhez fűznek kiegészítő cikkelyeket. Mindez jól példázza az amerikai gondolkodást, **az alkotmány elsődlegességébe vetett hitet** – még ha így gondot is okozhat annak eldöntése, hogy a leírt alkotmányszöveg eredeti formájában érvényes-e, vagy időközben „észrevétlenül” módosították.

A VI. cikkely kimondja, hogy az USA törvényei (az alkotmány, a szövetségi kongresszus által alkotott törvények, valamint az alkotmányos eljárás szerint ratifikált nemzetközi szerződések és egyezmények) az unió jogszabályi hierarchiájának csúcsán állnak, egyúttal kizárják bármely azokkal ellentétes tartalmú tagállami jogszabály érvényességét. Ez a tagállami alkotmányokra is vonatkozik, tehát **egyetlen állam alkotmánya sem állhat ellentétben akár a legalacsonyabb szintű szövetségi jogszabállyal sem.**

AZ EMBERI JOGOK • Az USA alkotmányának megszüvegezésekor az alapító atyák tartották magukat az elsődleges célhoz, a konföderációhoz képest „tökéletesebb unió” (more perfect union) megteremtéséhez. Ezért **a törzsszövegben a hatalom megosztását, a szövetségi állam működését és tagállamokhoz való viszonyát szabályozták. Az emberi jogok kérdését különválasztották a fő alkotmányszövegtől,** és úgy döntöttek, hogy azt **alkotmány-kiegészítés formájában csatolják a dokumentumhoz.** A két legnagyobb állam, Virginia és New York ódzkodott is az alkotmány ratifikációjától, végül a **Bill of Rights**

megszövegezésében bekövetkezett előrehaladás győzte meg őket arról, hogy az alapokmány elfogadásra érdemes.

Az eredetileg tervezett tizenkét kiegészítő cikkely közül tízet fogadtak el, amelyek **1791-ben**, a megfelelő számú ratifikációt követően léptek hatályba az Egyesült Államokban. Ezt a **tíz kiegészítő cikkelyt** nevezik **amerikai Bill of Rightsnak**, ez a jognyilatkozat **tartalmazza az amerikai polgárok legfontosabb jogait és mentességeit**. Ezek a szakaszok természetesen **a korabeli emberjogi felfogásnak felelnek meg**, és azon területeket érintik, ahol **az államnak** valamilyen mértékig **tartózkodnia kell az állampolgár életébe történő beavatkozástól**, vagyis ahol **a polgárnak az állammal szemben védelmet kell élveznie**.

Az **1. alkotmánykiegészítés** megtiltja a kongresszus számára a **vallásszabadságnak, a szólás- és sajtószabadságnak, a békés gyülekezés jogának és a panaszjognak** a csorbítását. A **2. alkotmánykiegészítés** foglalja magában a **fegyvertartás és fegyverviselés jogát**, amelyet azzal indokol, hogy a szabad állam biztonságához jól képzett és szervezett milíciát kell fenntartani, azaz célszerű, ha az állampolgár tudja, hogyan védje meg magát. A **3. alkotmánykiegészítés** kimondja, hogy **békeidőben civil lakost nem lehet arra kényszeríteni, hogy katonákat elszállásoljon**, és háború idején is csak a kongresszus rendelhet el törvényben beszállásolást – a rossz emléké brit beszállásolási törvény (Quartering Act) miatt érezték szükségesnek a kérdés külön cikkelyben történő rendezését.

A **4–8. alkotmánykiegészítések** különböző **biztosítékokat** sorolnak fel a **büntető-** vagy általában a **bírói eljárásban**. Ilyen garancia, hogy **senkit nem lehet** alapos ok nélkül **házkutatásnak, lefoglalásnak alávetni** vagy éppen **letartóztatni**. Senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy saját **maga ellen tanúskodjon**. Senkit nem lehet megfelelő **törvényes eljárás** (due process of law) **nélkül életétől, szabadságától, tulajdonától megfosztani, közcélokra történő kisajátításra** pedig csak **igazságos kártalanítás ellenében** kerülhet sor. Mindenkinek joga van **elfogulatlan esküdtsek előtt számot adni** tetteről. A terheltnek joga van a **nyilvános és gyors tárgyalásra**, megismerheti az ellene felhozott vádat, meghallgathatja az ellene felsorakoztatott tanúkat, továbbá a bíróság az ő tanúit is köteles meghallgatni.

Az amerikai alkotmány is elismeri a **védelem jogát**, miszerint mindenkinek joga van arra, hogy az eljárás során jogban járatos személy lássa el a képviselőjét. Tilos az indokolatlanul magas **óvadék** megállapítása és túlzott mértékű pénzbüntetés kiszabása. A **8. alkotmánykiegészítés** pedig kimondja a „**kegyetlen vagy szokatlan**” **büntetés kiszabásának tilalmát** is. Felmerül a kérdés, hogy a halálbüntetés nem számít-e ilyennek – a válasz Amerikában egyértelműen tagadó. Az egyes államokra van bízva, hogy elismerik-e a halálbüntetést, viszont alkotmány sértést követnek el, ha annak végrehajtási formája az elítélt számára indokolatlanul hosszú szenvedést okoz (ilyen szempontból problematikus a villamosszék alkalmazása, de ma még ez sem tilos).

A **9. alkotmánykiegészítés** deklarálja, hogy a **Bill of Rights nem jelent taxatív felsorolást**, tehát védelem illeti meg azokat az **egyébként elismert jogokat** vagy **szabadságokat** (ún. „nép által élvezett jogok”) is, **amelyekre az alkotmány nem tér ki konkrétan**. Ilyen például a **magánélethez való jog** (privacy).

A **10. alkotmánykiegészítés** némileg eltér az előzőektől, és a szövetségi állam egy fontos alapelvét fogalmazza meg: mindazon hatáskörök, amelyeket az alkotmány nem az USA kizárólagos hatásköröként definiál, vagy amelyeket az államoktól nem tagad meg kifejezetten, az egyes államokat és az amerikai népet illetik meg. Így többek között **a tagállamok joga a helyi adók meghatározása, az oktatás és a család kérdéseinek szabályozása, a tagállami bírósági rendszer létrehozása, a jóléti és egészségügyi törvényhozás, a polgári jogi szerződések és a társasági jog megalkotása**.

A **10. alkotmánykiegészítés** sokak szerint túl széles jogkört biztosított a tagállamok számára, és az a veszély is felmerült, hogy az államok saját hatáskörben szigorúbb

szabályokat alkalmaznak, mint az unió. E problémát további alkotmánykiegészítésekkel és garanciák megteremtésével próbálták megoldani, bár a föderalizmus hívei és a tagállami önállóságot pártolók között máig komoly vitakérdés, hogy a szövetségi állam meddig mehet el az egyes tagállamok befolyásolásában.

A 14. ALKOTMÁNYKIEGÉSZÍTÉS • Az Egyesült Államok alkotmányához összesen huszonhét kiegészítést csatoltak. Ezek közül a 14. alkotmánykiegészítés jelentősége még a többihez képest is óriási. A tagállamok ugyanis – a Bill of Rights utolsó cikkelye, a 10. alkotmánykiegészítés által biztosított jogkörükön felbátorodva – mindent megtettek, hogy a nem kifejezetten szövetségi hatáskörbe utalt kérdésekben a maguk érdekeinek megfelelően szabályozzák az életviszonyokat. Ez a szigorú helyi szabályozás kiterjedt a szabadságjogok tárgyára is. A megszorító tagállami gyakorlatot a szövetségi Legfelsőbb Bíróság is megerősítette, amikor a sajtószabadságot korlátozó egyik tagállami törvénnyel kapcsolatban 1833-ban megállapította, hogy az nem ütközik az 1. alkotmánykiegészítésbe, mivel ez utóbbi csak a szövetségi kongresszusnak tiltja meg a sajtó szabadságának csorbítását.

A 14. alkotmánykiegészítés konkrét történeti előzménye persze nem ez, hanem az északi, rabszolgaság-ellenes államok totális győzelme a polgárháborúban, melyet követően be kellett biztosítani, hogy az Egyesült Államok egyik lakosától se lehessen megvonni az alapvető állampolgári jogokat és szabadságokat. Ennek megfelelően került sor a 14. kiegészítő cikkely elfogadására, amely 1868-ban lépett hatályba.

A kiegészítés 1. §-a kimondja, hogy **az Egyesült Államok minden polgára egyben az unió és a tagállam polgára is**. Ebből eredően egyik tagállam sem vonhatja meg polgáraitól mindazon mentességeket és jogokat, amelyek őket mint amerikai állampolgárokat az államszövetségben megilletik. **A 2. § megszüntette a háromötödös szabályt, vagyis „a nem adózó indiánok” kivételével minden polgárt beszámított a képviselő-választás alapjául szolgáló lakosságzámba**. Ha egy állam a 21. életévüket betöltött állampolgárok bizonyos körétől megvonja a választójogot, ugyanolyan arányban csökkenteni kell azt a lakosság számát, amely alapján a képviselői helyek elosztásra kerülnek. Ez nyilvánvalóan abban az irányban presszionálta a tagállamokat, hogy az egykori rabszolgáknak adják meg a választójogot, ám ez a közvetett nyomásgyakorlás sem volt elegendő, így csak a két év múlva megalkotott 15. alkotmánykiegészítés rendezte véglegesen a kérdést.

Valamennyi polgári demokráciára jellemző alapelv a LOCKE és MONTESQUIEU államelméletéig visszavezethető hatalommegosztás és ahhoz kapcsolódóan a klasszikus hatalmi ágak, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom elválasztása, önálló, zavartalan működésének biztosítása. Ez az amerikai jogrendszerben is megvalósul, mind tagállami, mind pedig szövetségi szinten.

AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ • Tekintettel arra, hogy a tétel címében 1870-ig kell az alkotmányos fejlődés, az amerikai polgárháborút is beleszóném röviden az anyagba, hátha szóba kerül. Ehhez a Wikipedia megfelelő szócikkét használtam forrásként, ami rám nagyon nem jellemző, de most megesett.

Az amerikai polgárháború (1861–1865) Észak-Amerikában, az Amerikai Egyesült Államok területén lezajlott fegyveres konfliktus. 24 többnyire északi szövetségi állam (*unionisták*) és az Amerikai Államok Konföderációjába (*konföderációsok* v. *szecesszionisták*) tömörült 11 déli állam között. A déli államok 1860 és 1861 között kikiáltották függetlenségüket és kinyilvánították az Uniótól való elszakadáshoz (*szecesszió*) való jogukat. A háború több mint 970 000 fő veszteséget követelt (a lakosság 3,09%-a), ebből kb. 56 300 elhalálozás (1,78%), ami magasabb veszteség, mint amit az Egyesült Államok bármely más háborújában elszenvedett. A polgárháború okai (illetve maga a háború elnevezése is) vita

tárgyát képezik. (A déli államok néhány szószólója nem fogadja el a polgárháború elnevezést, mondván független államok, államszövetségek közti konfliktusról van szó).

OKOK • Az ipari gazdálkodásban érdekelt Észak, valamint az ültetvényes, rabszolgotartó Dél között a század folyamán egyre élesebb ellentétek alakultak ki. Sértette a déliek érdekeit, hogy az amerikai iparvállalatok vámokkal védték a belső piacot, így szabadulva meg az európai versenytől, míg a Dél biztosította az olcsó nyersanyagot és felvevőpiacot.

Északon a farmerek kis parcellák foglalásában voltak érdekeltek, ezzel szemben a déliek ültetvények kialakításában. Amikor egy új állam felvételére került sor, felmerült a kérdés, hogy engedélyezzék-e ott a rabszolgotartást; hiszen ha engedélyezik, ültetvények, ha nem, farmok jönnek létre. A rabszolgotartást a lakosság nagy része ellenezte, így a század elején megjelent az abolícionista mozgalom, a feketék felszabadításáért küzdő mozgalom.

Az ellentétek akkor éleződtek ki, amikor Kansas felvételekor a 1820-ban Missouri felvételekor a megoldást kompromisszummal halogatták. A Missouri-kompromisszum nem valósult meg, nem tudtak megegyezni a terület hovatartozásáról.

ESEMÉNYEK • 1861 januárjában Abraham Lincoln köztudottan rabszolgaságellenes volt, ezért az elnökké választásában fenyegetést látó Dél-Carolina kilépett az Egyesült Államokból. Tettét hat másik állam követte, (Mississippi, Alabama, Florida, Texas, Georgia és Louisiana). A kivált államok létrehozták az *Amerikai Konföderációs Államokat*.

Februárban a *Konföderációs Államok* megfogalmazták saját alkotmányukat, és elnökükké választották Jefferson Davist. Márciusban a Konföderáció elkobozta a területén található Szövetségi erődöket, valamint visszavert egy a Sumter erődbe tartó, utánpótlást szállító hajót, mely visszatért New Yorkba. Áprilisban Lincoln utánpótlást küldött a Charlestoni-öbölben található Sumter erődbe. A déliek - cseltől tartva - az erőd parancsnokát megadásra szólították fel. A visszautasítás után tüzet nyitottak az erődre, melynek védelmét egynapos ostrom után parancsnoka, Robert Anderson őrnagy a szabad elvonulás ellenében feladott. Április 12-ével kezdetét vette a polgárháború. Májusban további négy állam csatlakozott a Konföderációhoz: (Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas). Virginia székhelye, Richmond lett a Konföderáció fővárosa. Júniusban Virginia nyugati megyéi nem támogatták a Konföderációt, megalkották Nyugat-Virginiát, mely 1863-ban felvételt nyert az Egyesült Államokba. Az északi csapatok tengeri blokádot hoztak létre, hogy elvágják a déli csapatok utánpótlási vonalait.

1865 májusában az utolsó konföderációs csapatok is megadták magukat. Május 10-én elfogták Jefferson Davis-t. A polgárháború befejeztével a két országrész ismét egyesült. Több mint 620 000 amerikai halt meg a harcokban, de a járványok miatt elhunytak száma ennek a kétszerese.

19. A magyar alkotmányosság elemei és intézményei a rendszerváltás után

IV. Modern demokráciák működése / 19.

Ehhez a tételhez erősen ajánlott az **1949. évi XX. törvény**, azaz **A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYÁNAK** átolvasása. Amúgy nagyjából minden lényegeset beleszöttem a tételbe. Szerintem a hangsúly idén a konstruktív bizalmatlansági indítványon és a népszavazáson, illetve a népi kezdeményezésen van. Azokkal is tessék tisztába lenni. Tekintettel az aktuálpolitikai helyzetre, ha valaki kihúzza ezt a tételt, simán kérdezhetik ezekről.

Aki úgy gondolja, hogy ez az anyag neki bizony nem elég, a következő könyvet ajánlom: Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor „*A magyar politikai rendszer*”, Osiris Kiadó, 2007 Budapest. Ez tulajdonképpen alapkönyv mindenkinek.

A KORMÁNY • A kormány a *miniszterelnökből* és az általa kinevezett *miniszterekből* áll, akiket csak ő válthat le (félprezidenciális miniszterelnöki rendszer). Konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával mozdítható el pozíciójából; a benyújtónak meg kell neveznie az új miniszterelnököt.

Működéséért az Országgyűlésnek felelős, munkájáról köteles rendszeresen beszámolni. A kormány feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, biztosítsa a törvények végrehajtását, irányítsa a minisztériumokat, a belügyminiszter közreműködésével ellenőrizze a helyi önkormányzatok törvényes működését, meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztést, a szociális és egészségügyi ellátás állami feladatait, irányítsa a fegyveres erők, a rendőrség és a rendészeti szervek működését, védje az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát és felügyelje a külföldi kapcsolatok fenntartását.

A kormány működése megszűnik, ha:

- új országgyűlés alakul
- meghal a miniszterelnök
- a miniszterelnök elveszíti a választójogát

A konstruktív bizalmatlansági indítvány

A bizalmatlansági indítvány egyik speciális változata a magyar alkotmányban is szereplő konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ennek a verzióknak a lényege az, hogy bizalmatlansági indítványt csak úgy lehet benyújtani (egyébként az országgyűlési képviselők egyötöde kezdeményezhet ilyen lépést), hogy az **egyszersmind az új miniszterelnök-jelölt személyére is javaslatot tesz**. Ez a megszorítás azt a célt szolgálja, hogy bizonyos mérvű **stabilitást biztosítson a kormánynak** olyan helyzetekben is, amikor annak parlamenti többsége bizonytalanná válik. **A konstruktív bizalmatlanság szabálya esetén ugyanis nem elég az indítvány sikeréhez, hogy több képviselő álljon szemben a kormánnyal, mint amennyi mellette áll, hanem ezen felül arra is szükség van, hogy ez a többség képes legyen megegyezni egy közös kormányprogramban és miniszterelnök-jelöltben is. Ettől lesz "konstruktív" az indítvány: nem lehet egyszerűen csak kormányt bukítani, egyúttal az új kormánynak is megbízást kell adni.** Természetesen, az alkotmány lehetőséget ad a kormánnyal szembeni bizalmatlanság nem "konstruktív" kinyilvánítására is. Például, a kormány maga megteheti, hogy valamelyik szavazást az Országgyűlésben bizalmi szavazássá nyilvánítja, és amennyiben ezt a szavazást elveszíti, az alkotmány értelmében be kell nyújtania lemondását az államfőhöz. Továbbá, ha a kormány elveszítette többségét az Országgyűlésben, akkor a vele szembenálló parlamenti többség megszüntetheti megbízatását

akkor is, ha egyébként nem tud közös kormányprogramban és kormányfőben megállapodni, mégpedig oly módon, hogy nem a kormányt váltja le, hanem magát az Országgyűlést oszlatja föl, egyszerű többségi szavazással. Ez azonban új választások kiírását jelenti, ami a kezdeményezőkre nézve igen kockázatos lehet.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye egyedi körülmények és alkuhelyzetek folyamánként vált a magyar alkotmányos rendszer részévé, de ettől függetlenül jó okok szólnak a szabály megtartása mellett. A magyarhoz hasonló parlamentáris rendszerekben természetes, hogy a kormánytöbbséget biztosító országgyűlési frakciók maguk közt képesek megegyezni a kormányfő személyében, és semmiféle indok nem szól amellett, hogy más intézményeket és személyeket is be kelljen vonni a döntési folyamatba. Márpedig, ha nem a leendő kormánypárti frakciók állapodnak meg a miniszterelnök-váltásról, hanem maga a miniszterelnök nyújtja be a lemondását az államfőhöz, akkor a köztársasági elnök legalábbis jog szerint majdnem korlátlan kezdeményező szerephez juthat a következő kormányfő kiválasztásában. A szokásjogon és a józan alkotmányos belátáson kívül ugyanis semmilyen alkotmányos rendelkezés nem írja elő, hogy az elnöknek a legnagyobb frakció vagy a parlamenti többséget birtokló frakciók közös jelöltjét kell elfogadnia: ezért, ha valamikor a jövőben véletlenül olyan elnöke lenne az országnak, aki híján van az alkotmányos ítélőképességnek, elvileg azt jelölhetne, akit akar, és ha a parlament negyven napon belül nem választja meg jelöltjeit, feloszthatja az Országgyűlést. Ez a forgatókönyv tehát azzal a veszéllyel jár, hogy a köztársasági elnököt a pártok közötti hatalmi harc főszereplőjévé teszi, márpedig az elnök alkotmányos helyzete és a kormányzati rendszer egészének logikája ennek elkerülését tenné kívánatosá. Ezért **a kormányzati ciklus közbeni kormányfő-váltásnak a legszerencsésebb módja a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkalmazása.** (Forrás: Eötvös Károly Közpolitikai Intéze)

A PARLAMENT

- a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve
- népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit
- tehát megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát
- törvényeket alkot

A hatályos magyar választási rendszer és választójog

1989-ben a rendszerváltás évében a **többpártrendszer** és a **demokrácia** elveinek megfelelő választójogi szabályozás került elfogadásra, így lett **a választójog általános, egyenlő**, valamint így lett **a szavazás titkos és közvetlen**.

Aktív választójoggal rendelkezik a parlamenti választásoknál minden nagykorú magyar állampolgár, de nem élhet választójogával az, akinek nincsen legalább ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A passzív választójoghoz megkívánt további feltétel pedig az állandó lakhely.

Kizárás a választójogból

Csak igen szűk körben fordul elő és nem terjed túl a *természetes kizáró okok* körén (*elmebetegség, bűncselekmény elkövetése*).

A parlamenti választókerületi rendszerek:

1989-ben arányosságra törekvő vegyes választási rendszert alkottak meg. A rendszer sajátossága, hogy mind a többségi, mind az arányos rendszer elemeit tartalmazza.

A többségi rendszernek megfelelően az ország **176 egyéni választókerületi körzetre** van felosztva, ahol – pártok által indított, vagy független – jelöltek indulhatnak. **A jelöltállítás feltétele minimum 750** választójogosult ajánlásának (**kopogtató cédula**) a megszerzése. A

választások során **személyekre** lehet szavazni, és a szavazatok **abszolút többségét** elnyerő jelölt lesz a képviselő. A választás azonban csak abban az esetben érvényes, ha a választásra jogosultak több mint fele szavazott. Amennyiben a jelölt az első fordulóban nem szerzett abszolút többséget második fordulót kell tartani. A második fordulóban a három legtöbb szavazatot elért jelölt mérkőzhet meg újra. Ebben az esetben a győzelemhez már elég a relatív többség megszerzése.

Az egyéni választókerületek mellett az arányos választási rendszerre jellemző **pártlisták** alkotják választási rendszerünk másik pillérét. Magyarországon minden megye és a főváros **területi választókerületet** alkot. A 20 területi választókerületben a pártok abban az esetben indíthatnak listát, ha az adott megye egyéni kerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni választókerületben jelöltet tudnak állítani.

A szavazás során minden választópolgár két szavazattal rendelkezik. Egyik szavazatát az egyéni választókerület valamelyik jelöltjére adhatja le, másik szavazatával pedig a területi pártlisták közül választhat.

Ezen kívül létezik egy **országos lista** is, amely arányosító, kiegészítő funkciót tölt be. Az országos listára ugyanis nem szavaznak külön a választópolgárok, hanem **az egyéni választókerületek töredékszavazatai** kerülnek fel rá. (Töredékszavazatnak nevezzük az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott szavazatokat, amelyek a tiszta többségi rendszer alkalmazása esetén elvesznének.) Országos listát azonban csak azok a pártok állíthatnak, amelyek legalább hét megyében tudtak megyei listát állítani.

A mandátumok elosztása előtt összesítik a listákra leadott szavazatokat, és amennyiben nem éri el a pártra leadott szavazatok aránya az **5 %** -ot, úgy ezek a pártok nem kapnak mandátumot sem a területi, sem az országos listáról.

A 386 országgyűlési képviselő tehát 3 mandátumszerzési mód alapján kerül be a parlamentbe: 176 képviselő az egyéni választókerületekből, 152 képviselő a területi pártlisták alapján, 58 képviselő pedig a pártok országos listáiról jut mandátumhoz.

Az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik, ha

- megszűnik az országgyűlés
- meghal
- elveszíti a választójogát

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG • Az Alkotmánybíróság 1989 óta létezik, 11 tagú testületét (köztük az elnököt és a helyettes elnököt) az Országgyűlés választja, 9 évre (egyszer újraválaszthatók). Az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelem legfőbb szerve. Feladata a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme.

Az Alkotmánybíróság tevékenységét függetlenül végzi. Nem része az igazságszolgáltatási szervezetnek, önálló költségvetése van, és az alkotmánybírákat az Országgyűlés választja. A költségvetése tervezetét az Alkotmánybíróság maga dolgozza ki, majd e tervezetet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából az Országgyűlésnek küldi meg.

Az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek és megfellebbezhetetlenek.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK • Magyarország államfője a köztársasági elnök. Legfőbb feladata az *államszervezet demokratikus működésének ellenőrzése*. Személyét az Országgyűlés választja, titkos szavazással, 5 évre (egyszer újraválasztható). Az Országgyűlés által elfogadott törvényeket hivatalosan a köztársasági elnök hirdeti ki, ha kell egyszer visszaküldheti a törvényt vagy megküldheti az Alkotmánybírósághoz ún. előzetes normakontrollra, de a másodszor is megszavazott törvényt köteles kihirdetni (lásd 2007-2008, eü biztosítós törvény). A köztársasági elnök a *fegyveres erők főparancsnoka, de ez nem jelent katonai rangot vagy irányítást*. Jogköre hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején

kiszélesedik. *Személye sérthetetlen*, csak törvény- vagy alkotmány sértés esetén vonható felelősségre a képviselők egyötödének indítványára, ha a parlament kétharmada megszavazza ezt. A cselekményt az Alkotmánybíróság bírálja el.

AZ ÖNKORMÁNYZAT • Az önkormányzatok az adott település végrehajtó hatalmaként funkcionálnak. Feladatuk a helyi gazdasági ügyek vizsgálata, a közterületek állapotának felügyelése, a településekre jutó állami pénzek kezelése, a helyi szociális ellátások és az oktatás biztosítása a település lakói számára. Az önkormányzat élén a polgármester áll, akit a település lakói választanak. Az önkormányzat **rendeletalkotási joggal** rendelkezik.

NÉPSZAVAZÁS, NÉPI KEZDEMÉNYEZÉS • A magyar parlamentarizmus képviseleti demokrácia. Az alkotmány lehetőséget teremt azonban arra, hogy az ország sorsát érintő legfontosabb ügyek eldöntésében, illetve a képviseleti döntések befolyásolásában vagy megváltoztatásában a nép közvetlenül, szavazás útján is részt vehessen.

A magyar közjogi berendezkedés a közvetlen demokrácia ét intézményét ismeri: a népszavazást és a népi kezdeményezést.

A népi kezdeményezés arra irányulhat, hogy az adott kérdést a parlament tüzzr napirendjére. A hatályos szabály szerint a kezdeményezőknek 2 hónap alatt kell 50 ezer hiteles aláírást gyűjteniük. Ebben az esetben a parlament köteles megtárgyalni a kezdeményezést, ám annak tartalmával nem kell egyetértenie.

Országos népszavazást kell tartani legalább 200 000 választópolgár kezdeményezésére. Ha az országos népszavazást el kell rendelni, az eredményes népszavazás alapján hozott döntés az Országgyűlésre kötelező.

Mérlegelés alapján országos népszavazást a köztársasági elnök, a Kormány, az országgyűlési képviselők egyharmada vagy 100 000 választópolgár kezdeményezésére az Országgyűlés rendelhet el.

Nem lehet országos népszavazást tartani:

- a) a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről és illetékekről, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények tartalmáról,
- b) hatályos nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségekről, illetve az e kötelezettségeket tartalmazó törvények tartalmáról,
- c) az Alkotmány népszavazásról, népi kezdeményezésről szóló rendelkezéseiről,
- d) az Országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi és szervezetalkítási (-átalakítási, -megszüntető) kérdésekről,
- e) az Országgyűlés feloszlásáról,
- f) a Kormány programjáról,
- g) hadiállapot kinyilvánításáról, rendkívüli állapot és szükségállapot kihirdetéséről,
- h) a fegyveres erők külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról,
- i) a helyi önkormányzat képviselő-testületének feloszlásáról,
- j) a közkegyelem gyakorlásáról.

Az ügydöntő országos népszavazás eredményes, ha az érvényesen szavazó választópolgárok több mint fele, de legalább az összes választópolgár több mint egynegyede a megfogalmazott kérdésre azonos választ adott.

Országos népi kezdeményezést legalább 50 000 választópolgár nyújthat be. Az országos népi kezdeményezés arra irányulhat, hogy az Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdést az Országgyűlés tűzze a napirendjére. Az országos népi kezdeményezésben megfogalmazott kérdést az Országgyűlés köteles megtárgyalni.

Országos népszavazás elrendelésére irányuló állampolgári kezdeményezés esetén négy hónapig, országos népi kezdeményezés esetén két hónapig lehet aláírást gyűjteni.

ORSZÁGGYŰLÉSI BIZTOSOK, OMBUDSMANOK • Az **ombudsman** olyan saját hivatallal rendelkező parlamenti megbízott, aki tevékenységében más állami szervektől független, és csak az őt megválasztó országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az ombudsman feladata elsősorban a közigazgatásban, de az igazságszolgáltatás kivételével valamennyi állami szervnél, panasz alapján vizsgálat indítása, a jogsértőnek talált gyakorlatról a szerv értesítése és a panaszos jogainak képviselése. Az ombudsman nem hozhat kötelező intézkedéseket, nem alkalmazhat jogi szankciókat.

Magyarországon az Alkotmány 1989. évi módosításáig szó sem lehetett olyan független ellenőrző szervek létrehozásáról, mint az ombudsman, az Alkotmánybíróság vagy az Állami Számvevőszék, mivel az alkotmány a hatalom egységének elvét hirdette, és nem a hatalommegosztást. Az ombudsman ellenőrzési tevékenysége főként azért fontos, mert jogi szakértelemmel képes az egyének vagy más panaszosok olyan jogséremlenek orvoslását elősegíteni, amely jogséremlenek az adott állami szervek normális működése során nem kapnak orvoslást.

Jelenleg hazánkban ebbe a körbe tartozik:

- **Állampolgári jogok biztosa** Dr. Szabó Máté
- **Állampolgári jogok biztosának általános helyettese**
- **Adatvédelmi biztos** 2001-től Péterfalvi Attila
- **Kisebbségi jogok biztosa** – 2007-től dr. Kállai Ernő

AZ ÜGYÉSZSÉG • Feladata az állampolgárok jogainak a védelme, a nyomozások ellenőrzése, valamint a vád képviselése. A legfőbb ügyészt az országgyűlés választja, a köztársasági elnök javaslatára, csak az országgyűlésnek felelős. A legfőbb ügyész nevezi ki a többi ügyészt.

A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG • Az 1997. évi LIX. törvénnyel módosított Alkotmány 47. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság a Magyar Köztársaság legfőbb bírósági szerve. A Legfelsőbb Bíróság biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, jogegységi határozatai a bíróságokra kötelezőek.

A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság:

- elbírálja - a törvényben meghatározott ügyekben - a megyei bíróság vagy az ítélőtábla határozata ellen előterjesztett jogorvoslatokat,
- elbírálja a felülvizsgálati kérelmet,
- a bíróságokra kötelező jogegységi határozatokat hoz
- eljár a hatáskörébe tartozó egyéb ügyekben.

A BÍRÓSÁG • Más alkotmányos demokráciákhoz hasonlóan- a magyar államszervezetben is elkülönült, önálló hatalmi ág

- A bírói hatalom feladata az igazságszolgáltatás, amelynek fő formái a büntető és a polgári igazságszolgáltatás
- A munkaügyi bíróságok munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben járnak el
- Az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve a bírói függetlenség
- A bírót a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel. A bírók személyes függetlenségét védi mentelmi joguk és széles az összeférhetetlenségek köre is. Ebből kiemelkedik az igazságszolgáltatás pártatlanságának elve.
- A Legfelsőbb Bíróság elnökét az Országgyűlés választja meg 6 évre. Feladata, hogy jogegységi határozatokat hoz és irányadó "precedenseket" tesz közzé.
- A néprészvétel elve a bírói önkénytől óvja meg a polgárokat. Ennek Magyarországi formája az ülnökrendszer.
- A magyar igazságszolgáltatási hierarchia a következő: a Legfelsőbb Bíróság alatt az ítéletábrák helyezkednek el, majd a megyei bíróságok (Budapesten a Fővárosi Bíróság), a helyi bíróságok és a munkaügyi bíróságok.

AZ ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK • A nyolcvanas évtizedben felgyorsult társadalmi és politikai változások eredményeként az 1989. október 23-i alkotmánymódosítással, a Magyar Köztársaság kikiáltásával egy időben hozták létre ismét a demokratikus intézményrendszer egyik meghatározó elemeként az Állami Számvevőszéket.

Az Állami Számvevőszék az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve, az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szerve. Csak az Országgyűlésnek és a törvényeknek van alárendelve. Ellenőrzéseit törvényességi, célszerűségi és eredményességi szempontok szerint végzi. A rá vonatkozó törvényben meghatározott feladatkörében általános hatáskörrel rendelkezik. Ennek értelmében ellenőrzést végezhet mindenütt, ahol állami pénzt használnak fel vagy kezelnek. Az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve minősítés garanciális tartalmú. Ki-zárja, hogy a törvényhozás ellenőrző szerve fölé vagy mellé más államhatalmi ágak azonos szintű ellenőrző szervet emeljenek.

Politikai és szakmai szempontból egyaránt független intézmény, amit az is ki-fejezésre juttat, hogy elnökét és alelnökeit a hatályos alkotmánynak megfelelően az összes megválasztott képviselő kétharmadának igen szavazatával tizenkét évre választja meg az Országgyűlés.

20. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai

IV. Modern demokráciák működése / 20.

Az Európai Parlament

Az Európai Parlamentet (EP) az Európai Unió polgárai választják, hogy képviselje érdekeiket. Eredete az 1950-es évekre és az alapító szerződésekre nyúlik vissza, és 1979 óta képviselőit az általuk képviselt polgárok közvetlenül választják.

Az Unióban ötévente tartanak európai parlamenti választásokat. A választói névjegyzékbe felvett minden európai polgár rendelkezik szavazati joggal. A Parlament ezáltal az uniós polgárok (azaz több mint 490 millió ember) demokratikus akaratát juttatja kifejezésre, és az ő érdekeiket képviseli a többi EU-intézménnyel folytatott párbeszéd során.

A Parlament munkájában jelenleg 27 EU-tagállam 785 képviselője vesz részt. Közel egyharmaduk nő. Mivel Bulgária és Románia a 2004–2009 közötti időszakra megválasztott Parlament hivatali ideje alatt csatlakozott az Unióhoz, a képviselők száma átmenetileg túllépi a jelenleg 732 főben megállapított keretet. Az európai parlamenti képviselők száma a következő választások után hivatalba lépő Parlamentben (melynek megbízatása a 2009–2014-es időszakra szól) elméletileg nem haladhatja majd meg a 736 főt.

Az Európai Parlament képviselői nem nemzeti szekciókat alkotnak, hanem hét európai szinten szerveződött képviselőcsoportba tömörülnek. Az európai integrációban létező összes politikai nézet – az erőteljesen pro-föderalista beállítottságtól a nyílt euroszkepticismusig – képviseltetve van az Európai Parlament képviselői között.

2007 januárjában Hans-Gert Pötteringet választották az Európai Parlament elnökévé.

Képviselői helyek száma képviselőcsoportok szerint (2005. június 2.)

Képviselőcsoport	Rövidítés	Képviselői helyek száma
Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) és az Európai Demokraták	EPP-ED	267
Szocialisták	PES	201
Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért	ALDE	89
Zöldek/Európai Szabad Szövetség	Greens/EFA	42
Egységes Európai Baloldal/Északi Zöld Baloldal	GUE/NGL	41
Függetlenség/Demokrácia	IND/DEM	36
A Nemzetek Európájáért Unió	UEN	27
Párton kívüliek	NI	29
ÖSSZESEN		732

Képviselői helyek száma országonként (2009–2014-es parlamenti időszak)

Hans-Gert Pöttering az Európai Parlament elnöke

(az adott ország anyanyelvi elnevezésén alapuló ábécésorrend).

Belgium	22	Litvánia	12
Bulgária	17	Luxembourg	6
Cseh Köztársaság	22	Magyarország	22
Dánia	13	Málta	5
Németország	99	Hollandia	25
Észtország	6	Ausztria	17
Görögország	22	Lengyelország	50
Spanyolország	50	Portugália	22
Franciaország	72	Románia	33
Írország	12	Szlovénia	7
Olaszország	72	Szlovákia	13
Ciprus	6	Finnország	13
Lettország	8	Svédország	18
		Egyesült Királyság	72
ÖSSZESEN	736		

Hol van a Parlament központja?

Az Európai Parlamentnek három „munkahelye” van: Brüsszel (Belgium), Luxembourg és Strasbourg (Franciaország).

Luxemburg ad otthont az igazgatási irodáknak (más néven a „Főtitkárságnak”). A teljes parlamenti üléseket, vagyis a „plenáris üléseket” Strasbourgban és néha Brüsszelben tartják. A bizottsági üléseket ugyancsak Brüsszelben tartják.

Mi a Parlament szerepe?

Az Európai Parlament Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban működik.

A Parlamentnek három fontos szerepe van:

1. **Európai jogszabályok elfogadás** – számos politikai területen a Tanáccsal együtt. Mivel az EP közvetlenül választott testület, ezáltal garantált az európai jogalkotás demokratikus legitimitása.
2. A Parlament **demokratikus felügyeletet** gyakorol az uniós intézmények, különösen a Bizottság felett. Jóváhagyhatja vagy elutasíthatja a biztosok kinevezését, és bizalmatlanságát fejezheti ki a Bizottság egészével szemben.
3. **Költségvetési hatalom** A Parlament a Tanáccsal közösen felügyeli az uniós költségvetést, és e jogcímén befolyásolhatja az EU kiadásait is. Az eljárás végén a Parlament teljességében szavazza meg vagy utasítja el a költségvetést.

Most lássuk ezt a három feladatkört részletesebben is!

1. Európai jogszabályok elfogadása

A jogszabályok elfogadásának leginkább bevett eljárása az “együttdöntés”. Ezen eljárás egyenlő erőviszonyt teremt az Európai Parlament és a Tanács között, és a jogszabályok széles körében alkalmazzák.

Bizonyos politikai területeken (mint például a mezőgazdaság, gazdaságpolitika, vízumok és bevándorlás) a Tanács az egyedüli jogalkotó, de konzultálnia kell a Parlamenttel. Emellett bizonyos fontos döntéseknél, mint például újabb országok EU-hoz történő csatlakozása, a Parlament beleegyezésére van szükség.

A Bizottság éves munkaprogramjának átvizsgálásával a Parlament ösztönözhet új jogszabályokat, figyelembe véve, hogy milyen jogszabályok lennének megfelelőek, és kérheti a Bizottságot e javaslatok előterjesztésére.

A plenáris ülést valamennyi parlamenti képviselő részvételével általában Strasbourgban tartják havonta egy hétig, de előfordul, hogy a plenáris ülés két napra Brüsszelbe költözik.

2. Demokratikus felügyelet

A Parlament demokratikus felügyeletet gyakorol az Európai intézmények felett. Ezt többféle módon teheti.

Egy új Bizottság hivatalba lépésekor tagjait az európai tagállamok kormányai jelölik, de a Parlament jóváhagyása nélkül nem nevezhetik ki őket. A Parlament mindegyükkel – beleértve a Bizottság leendő elnökét – külön-külön elbeszélget, és szavazással dönt arról, hogy jóváhagyja-e a Bizottság egészét.

Hivatali ideje alatt a Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, mely „bizalmatlansági indítványt” kezdeményezhet, melyben arra kéri a Bizottságot, hogy az testületileg mondjon le.

Általánosabban fogalmazva: a Parlament azáltal gyakorolja ellenőrző hatáskörét, hogy rendszeresen átvizsgálja a Bizottság által hozzá továbbított jelentéseket (általános éves jelentés, a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentések, stb.). Sőt mi több, a parlamenti képviselők kérdéseket intéznek a Bizottsághoz, melyeket a biztosok kötelesek megválaszolni.

A Parlament a Tanács munkáját is felügyeli: a parlamenti képviselők rendszeresen kérdéseket intéznek a Tanácshoz, illetve a Tanács elnöke részt vesz az EP plenáris ülésein és a legfontosabb vitáiban.

A Parlament további demokratikus ellenőrzést gyakorol az állampolgároktól érkező petíciók vizsgálatával, illetve vizsgálóbizottságok felállításával.

Végül a Parlament valamennyi uniós csúcstalálkozóhoz (az Európai Tanács valamennyi ülése) hozzájárul gondolataival. A csúcsertekezletek megnyitásakor a Parlament elnökét felkérlik, hogy ismertesse a Parlament nézeteit és kételyeit az aktuális kérdésekről, valamint az Európai Tanács napirendjén szereplő pontokról.

3. A költségvetési hatalom

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen dönt. A Parlament két, egymást követő olvasatban vitatja meg azt, és a költségvetés addig nem lép hatályba, amíg azt a Parlament elnöke aláírásával jóvá nem hagyja.

A Parlament Költségvetési Ellenőrző Bizottsága (COCOBU) felügyeli a költségvetési kiadásokat, és évről évre a Parlament dönt arról, hogy az előző pénzügyi évre vonatkozóan jóváhagyja-e a költségvetés Bizottság általi kezelését. Ezt a jóváhagyási eljárást nevezik „mentesítésnek”.

Hogyan szerveződik a munka a Parlamentben?

A Parlament tevékenysége két fő lépésben történik:

- Plenáris ülések előkészítése A **plenáris ülést** az Unió tevékenységének különböző területeivel foglalkozó parlamenti bizottságok képviselői készítik elő. A vitára bocsátott kérdéseket a képviselőcsoportok is megvitatják.
- **Maga a plenáris ülés.** A plenáris üléseket általában Strasbourgban tartják (havonta egy héten keresztül) és néha Brüsszelben (csak két napig). Ezeken az üléseken a Parlament megvizsgálja a jogszabályokra irányuló javaslatokat, és mielőtt a teljes szöveget szavazásra bocsátaná, szavaz azok módosításáról.

A napirenden szerepelhetnek továbbá a Tanács vagy a Bizottság „közleményei”, valamint kérdések arról, hogy mi történik az Európai Unióban és a nagyvilágban.

Az Európai Unió Tanácsa

A Tanács az Unió legfőbb döntéshozó testülete. Az Európai Parlamenthez hasonlóan a Tanácsot is az 1950-es években, az Alapszerződések értelmében hozták létre. A Tanács a tagállamokat képviseli, és ülésein az Unió minden egyes nemzeti kormányából egy-egy miniszter vesz részt.

Az, hogy melyik miniszterről van szó, az a napirenden szereplő témáktól függ. Ha például a Tanács környezetvédelmi kérdéseket vitat meg, akkor a tagállamok környezetvédelmi miniszterei vesznek részt az ülésen, és azt Környezetvédelmi Tanácsnak nevezik.

Az Unió külkapcsolataival az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa foglalkozik, mivel azonban e testület szélesebb felelősségi körrel rendelkezik az általános politikai kérdésekben is, ülésein a kormányok által választott miniszter vagy államtitkár vesz részt.

A Tanács összesen kilenc féle összetételben működhet:

- Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa
- Gazdasági és Pénzügyi Tanács (ECOFIN)
- Bel- és igazságügyek (JHA)
- Foglalkoztatási, Szociálpolitikai, Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Tanács
- Versenyképességi Tanács
- Közlekedési, Távközlési és Energiaügyi Tanács
- Mezőgazdasági és Halászati Tanács
- Környezetvédelmi Tanács
- Oktatási, Ifjúsági és Kulturális Tanács

A Tanácsban minden miniszternek jogában áll állást foglalni saját kormánya részéről. Vagyis a miniszter aláírása olyan, mintha egész kormánya aláírta volna a kérdéses dokumentumot. Sőt, a Tanács minden egyes minisztere elszámolással köteles saját nemzeti parlamentjének és a parlament által képviselt állampolgároknak. Ez garantálja a Tanács döntéseinek demokratikus legitimitását.

Az EU országainak állam- és/vagy kormányfői, valamint az Európai Bizottság elnöke évente legfeljebb négyszer együtt üléseznek: ezt hívjuk Európai Tanácsnak. E „csúcstalálkozókat” határozzák meg az EU általános politikáját, és olyan problémákat oldanak meg, melyeket alacsonyabb szinten (vagyis a hagyományos tanácsi ülések miniszterei által) nem lehetne

megoldani. Az Európai Tanács eszmecseréi fontosságuk miatt gyakran késő éjszakáig tartanak és a média kiemelt figyelmét vonják magukra.

Mi a Tanács szerepe?

A Tanács hat kulcsfontosságú felelősségi köre:

1. Európai jogszabályok elfogadás– számos politikai területen az Európai Parlamenttel együtt.
2. A tagállamok gazdaságpolitikájának összehangolása
3. Nemzetközi megállapodások megkötése az Unió és más államok, illetve nemzetközi szervezetek között.
4. Az EP-vel közösen az Unió költségvetésének elfogadása.
5. Az Unió Közös Kül- és Biztonságpolitikájának kidolgozása (CFSP: bővebben lásd a Közös Kül- és Biztonságpolitika c. fejezetben), az Európai Tanács által felállított irányvonalak alapján.
6. A nemzeti bíróságok és rendőri erők közötti együttműködés koordinálása bűnügyekben. (lásd: Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése c. fejezet).

Javier Solana a közös kül- és biztonságpolitika főképviseelője alakítja ki az EU diplomáciai arculatát

E feladatok többsége „közösségi” vonatkozású – vagyis azokra a tevékenységi területekre vonatkozik, ahol a tagállamok egyesítették szuverenitásukat és döntéshozó hatáskörüket az uniós intézményekre ruházták át Ez az Európai Unió „első pillére”. A két utolsó feladatkör azonban inkább olyan területeket érint, amelyek esetében a tagállamok nem ruházták át hatáskörüket, csupán együttműködnek. Ezt „kormányközi együttműködésnek” nevezzük, és az Európai Unió második és harmadik pillérére vonatkozik.

A Tanács munkáját alább részletesebben ismertetjük.

1. Jogalkotás

Az EU jogszabályok jelentős részét a Tanács és a Parlament közösen fogadja el.

Általános szabály, hogy a Tanács csak a Bizottság által előterjesztett javaslat alapján cselekszik, és általában a Bizottság felelős annak biztosításáért, hogy elfogadásuk után az uniós jogszabályokat megfelelően alkalmazzák.

2. A tagállamok politikáinak összehangolása

A tagállamok döntése értelmében a nemzeti gazdaságpolitikáik összehangolásán alapuló mindenek felett álló gazdaságpolitika megvalósítása a cél, melynek végrehajtása a gazdasági és pénzügyminiszterek feladata. Ők közösen alkotják a Gazdasági és Pénzügyi Bizottságot (ECOFIN).

Céljuk továbbá új álláshelyek teremtése és oktatási, egészségügyi, valamint szociális védelmi rendszereik fejlesztése. Bár minden EU tagállam saját felelőssége, hogy milyen politikát valósít meg e területeken, a tagállamok közös célokat fogadhatnak el és tanulhatnak egymás

tapasztalataiból, hogy mi is működik a legjobban. E folyamatot „a koordináció nyílt módszerének” hívják, és a Tanácson belül történik.

3. Nemzetközi megállapodások kötése

A Tanács évről évre megállapodásokat „köt” (azaz hivatalosan „aláír”) az Unió és az Unión kívüli államok, valamint nemzetközi szervezetek között. Ezek a megállapodások olyan általános területeket is érinthetnek, mint a kereskedelem, kooperáció és fejlesztés, illetve olyan szűkebb területeket, mint a textilipar, halászat, tudomány és technológia, szállítás stb.

A Tanács ezen túlmenően az uniós tagállamok között is köthet egyezményeket az adózás, a társasági jog vagy a konzuli védelem terén. Az egyezmények tárgya a szabadság, a biztonság és a jog érvényesítése kérdéseiben folytatott együttműködés is lehet (lásd alább).

4. Az Unió költségvetésének jóváhagyása

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen határoz.

5. Közös Kül- és Biztonságpolitika

Az EU tagállamai együtt igyekeznek egy közös kül- és biztonságpolitikát kialakítani. De a külpolitika, a biztonság és a védelem olyan kérdéskörök, amelyeket a nemzeti kormányok független ellenőrzésük alatt tartanak. Mivel ezeken a területeken a tagállamok nem egyesítették szuverenitásukat, a Parlament és az Európai Bizottság szerepe csupán korlátozott. Azonban a tagállamok sokat nyerhetnek, ha együttműködnek ezen a területen, így a Tanács az a legfőbb fórum, ahol a "kormányközi együttműködés" megvalósul.

Ahhoz, hogy a nemzetközi válságokat a Tanács hatékonyabban megválaszolhassa, az Európai Unió egy gyorsreagálású hadtestet állított fel. Ez azonban nem egy „európai hadsereg”: az állomány tagjai nemzeti hadseregük kötelékében maradnak, nemzeti parancsnokság alatt, és szerepük a humanitárius, mentési, békefenntartó és egyéb válságkezelési feladatokra korlátozódik. 2003-ban például az EU Artemis néven katonai műveletet irányított a Kongói Demokratikus Köztársaságban, és 2004-ben Althea kódnévvvel békefenntartó műveletet kezdett Bosznia-Hercegovinában.

A Tanácsot az ilyen műveletekben az alábbiak segítik:

- a Politikai és Biztonsági Bizottság (PSC)
- az Európai Unió Katonai Bizottsága (EUMC) és
- az Európai Unió Katonai Állománya (EUMS), mely a tagállamok által a Tanács Titkárságának rendelkezési állományába delegált katonai szakértőkből áll.

6. Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése

Az EU polgárok szabadon élhetnek és vállalhatnak munkát az EU bármelyik tagállamában, így tehát az Európai Unió területén bárhol azonos hozzáférést kell biztosítani számukra a polgári igazságszolgáltatáshoz is. A nemzeti bíróságoknak ezért együtt kell működniük annak biztosítására, hogy például az EU egyik tagállamában házasságfelbontás vagy szülői felügyeleti jog ügyében hozott bírósági határozatot az EU valamennyi tagállamában elismerik.

Az Unión belüli szabad áramlás nagy hasznára válik a törvénytisztelő polgároknak, de nemzetközi bűnözők és terroristák vissza is élnek vele. A határokon átnyúló bűnözés problémájának megoldásához határokon átnyúló együttműködésre van szükség az EU

valamennyi tagállamának nemzeti bíróságai, rendőri erői, vámtisztei és bevándorlással foglalkozó hivatalnokai közt.

Gondoskodniuk kell például az alábbiakról:

- az EU külső határain megfelelő rendőri állomány biztosítása;
- a vámtisztviselők és a rendőri szervek egymás közötti információcseréje a feltételezett kábítószercsempészek és az embercsempészek mozgásairól;
- a menedékjogot keresők az Unióban mindenhol ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, így előzvéen meg az ún. „menedékjog-vásárlás” jelenségét.

Az ilyen jellegű kérdésekkel a Bel- és Igazságügyi Tanács foglalkozik – vagyis a bel- és igazságügyi miniszterek. Céljuk egy, „a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén” alapuló egységes térség megteremtése az Unió határain belül.

Hogyan szerveződik a Tanács munkája?

COREPER

Brüsszelben minden tagállam állandó képviselést tart fenn, amelyek uniós szinten képviselik és védik nemzeti érdekeiket. A képviselések élén az adott ország EU nagykövete áll.

Ezek a nagykövetek (más néven állandó képviselők) hetente üléseznek az Állandó Képviselők Bizottságában (COREPER), melynek feladata, hogy a mezőgazdasági ügyek többségének kivételével – melyekkel a Mezőgazdasági Bizottság foglalkozik – előkészítse a Tanács munkáját. A COREPER-t a nemzeti adminisztráció hivatalnokaiból álló munkacsoportok segítik.

A Tanács elnöksége

A Tanács elnökségét félévente más és más ország tölti be, azaz minden uniós tagállam saját turnusában felelős a Tanács napirendjéért, 6 hónapig elnököl annak ülésein, támogatja a jogalkotási és politikai döntéseket, és tárgyal a tagállamok közötti kompromisszumokról.

Ha például a környezetvédelmi bizottság ülése 2006. második felében lesz, akkor azon a finn környezetvédelmi miniszter elnököl, mivel akkor Finnország lesz a soros elnök.

A Főtitkárság

Az elnökséget a Főtitkárság segíti, amely előkészíti és valamennyi szinten biztosítja a Tanács zökkenőmentes munkáját.

2004-ben Javier Solanát újraválasztották a Tanács Főtitkárának. Ő egy személyben a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) Főképviseelője, és ebbéli minőségében segíti koordinálni az EU fellépését világszerte. Az új alkotmányszerződés alapján a főképviseelő helyét az EU külügyminisztere veszi át.

A Főtitkárt a Helyettes Főtitkár segíti, akinek feladata a Főtitkárság igazgatása.

A szavazatok megoszlása országonként

Döntéseit a Tanács szavazás útján hozza. Minél több lakosa van egy tagországnak, annál több szavazattal rendelkezik a Tanácsban. A szavazatok súlyozása azonban a kevésbé népes országoknak kedvez:

Németország, Franciaország, Olaszország és az Egyesült Királyság:	29
Spanyolország és Lengyelország:	27
Románia:	14
Hollandia:	13
Belgium, a Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország és Portugália:	12
Ausztria, Bulgária és Svédország:	10
Dánia, Írország, Litvánia, Szlovákia és Finnország:	7
Ciprus, Észtország, Lettország, Luxemburg és Szlovénia:	4
Málta:	3
ÖSSZESEN	345

Minősített többségi szavazás

Néhány különösen kényes terület, például a közös kül- és biztonságpolitika, az adózás, a menekültügy és a bevándorlás esetében a döntéshozatal során a Tanács egyhangú jóváhagyása szükséges. Más szóval e kérdések tekintetében mindegyik tagállam vétójoggal rendelkezik.

A legtöbb esetben azonban a Tanács minősített többségi szavazással hozza meg döntéseit.

Minősített többségről akkor beszélhetünk,

- ha – bizottsági javaslat esetében – azt legalább 255 szavazat támogatja,

ILLETVE

- ha – az összes többi jogi aktus esetében – legalább 255 szavazat születik a javaslat mellett, melyet kétharmados többség támogat.

Ezenfelül a tagállamok bármelyike kérheti, hogy ellenőrizzék: a leadott igen szavazatok révén valóban támogatja-e a javaslatot az Unió teljes népességének legalább 62%-a. Ha nem ez a helyzet, a javaslatot a Tanács nem fogadja el.

Az Európai Bizottság

A Bizottság a nemzeti kormányoktól függetlenül működik, feladata az Unió egészének képviselője és érdekeinek szem előtt tartása. Új európai jogszabályokra irányuló javaslattervezeteket készít, melyeket az Európai Parlament és a Tanács elé terjeszt.

A Bizottság egyben az EU végrehajtó karja is – vagyis felelős a Parlament és a Tanács döntéseinek végrehajtásáért. Ez az Európai Unió napi irányítását jelenti: politikáinak végrehajtása, programjainak irányítása, valamint a pénzalapokkal való gazdálkodás.

A Parlamenthez és a Tanácshoz hasonlóan az Európai Bizottságot is az 50-es években, az Alapszerződések alapján hozták létre.

Mi a Bizottság?

A Bizottság testülete 27 nőből és férfiből áll: minden EU-ország egy biztost delegál.

A „Bizottság” szó két értelemben használatos: először is férfiak és nők – tagállamonként egy – azon csoportját jelöli, amelyet az intézmény irányítására és döntéseinek meghozatalára jelöltek ki. Másodszer pedig a „Bizottság” kifejezés egyben magát az intézményt és annak személyzeti állományát jelöli.

A Bizottság kijelölt tagjait nem hivatalosan „biztosoknak” hívjuk. Hazájukban már mindannyian töltöttek be politikai tisztséget, többen közülük miniszterek is voltak, de a Bizottság tagjaiként feladatuk a teljes egészében vett Unió érdekeinek képviselője, nem pedig nemzeti kormányaik utasításainak végrehajtása.

Új Bizottságot ötévente állítanak össze, az európai parlamenti választásoktól számított hat hónapon belül. Az eljárás menete a következő:

A tagállamok kormányai közösen megállapodnak arról, hogy kit jelöljenek az új Bizottság elnökének.

- A Bizottság elnökjelöltjét ezután a Parlament hagyja jóvá.
- A Bizottság elnökjelöltje a tagállamok kormányaival megvitatta választja ki a Bizottság többi tagját.
- A Tanács minősített többséggel fogadja el a jelöltek listáját és továbbküldi az Európai Parlamentnek jóváhagyásra.
- Ezt követően a Parlament meghallgatja az egyes jelölteket, majd szavaz az egész testületre vonatkozó véleményéről.
- A Parlament jóváhagyó szavazását követően az új Bizottságot hivatalosan a Tanács nevezi ki, amely minősített többséggel határoz e lépéséről.

*José Manuel Barroso
az Európai Bizottság
elnöke.*

A jelenlegi Bizottság mandátuma 2009. október 31-ig tart, elnöke a portugál származású José Manuel Barroso.

A Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, melynek bizalmatlansági indítvány elfogadásával jogában áll testületileg feloszlatni a Bizottságot. A Bizottság egyéni tagjai az elnök kérésére – feltéve, hogy azt a többi tag jóváhagyja – lemondani kötelesek.

A Bizottság a Parlament valamennyi ülésén részt vesz, ahol pontosítania és indokolnia kell politikai elképzeléseit, valamint rendszeresen megválaszolja a parlamenti képviselők írásban vagy szóban feltett kérdéseit.

A Bizottság mindennapi munkáját adminisztratív tisztviselők, szakértők, tolmácsok, fordítók és titkársági alkalmazottak látják el. E köztisztviselők száma mintegy 25 000, ami első hallásra soknak tűnhet, de igazából kevesebb, mint a legtöbb közepes nagyságú városi tanács alkalmazottainak száma Európában.

Hol van a Bizottság székhelye?

A Bizottság „székhelye” Brüsszelben (Belgium) van, de vannak irodái Luxemburgban, *képviselői* valamennyi EU tagországban, valamint *delegációi* a világ számos fővárosában.

Mi a Bizottság szerepe?

Az Európai Bizottság négy fő feladata:

1. törvények javaslata a Parlamentnek és a Tanácsnak;
2. az Unió politikájának és költségvetésének kezelése, irányítása és végrehajtása;
3. az Európai jog érvényesítése (az Európai Bírósággal közösen);
4. az EU képviselője a nemzetközi színen, például tárgyalások folytatása és megállapodások kötése az Unió és más országok között.

1. Új jogalkotási javaslatok előterjesztése

A Bizottság rendelkezik a „kezdeményezés jogával”, vagyis egyedül a Bizottság felelős az új európai jogszabályokra irányuló javaslatok kidolgozásáért, amelyeket majd a Parlament és a Tanács elé terjeszt. E javaslatok célja kötelezően az Unió és polgárai jogainak védelme, nem pedig az egyes országok vagy vállalatok érdekvédelme.

Mielőtt bármilyen javaslatot tenne, a Bizottságnak fel kell térképeznie az Európában kialakuló új helyzeteket és problémákat, és mérlegelnie kell, hogy az uniós jogalkotás-e a legjobb megoldás ezek kezelésére. Ezért a Bizottság folyamatosan érdekcsoportok széles körével és két tanácsadó szervvel – az Európai Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával áll kapcsolatban, valamint kikéri a nemzeti parlamentek és kormányok véleményét is.

A Bizottság csak akkor tesz javaslatot uniós szinten történő beavatkozásra, ha úgy látja, hogy a problémát nemzeti, regionális vagy helyi hatáskörben nem lehet kedvezőbben megoldani. Ezt az elvet, vagyis amikor a kérdéseket a lehető legalacsonyabb szinten próbáljuk meg kezelni, „szubszidiaritás elvének” nevezik.

Ha viszont a Bizottság úgy ítéli meg, hogy uniós jogszabályra van szükség, javaslatot dolgoz ki, amely hatékonyan megoldja az adott problémát és az érdekek legszélesebb körét elégítheti ki. Ahhoz, hogy a javaslat helyes technikai adatokat tartalmazzon, a Bizottság – a különféle bizottságokon és csoportokon keresztül – szakértőkkel konzultál.

2. Az EU politikájának és költségvetésének végrehajtása

Az Európai Unió végrehajtó testületként a Bizottság felelős az EU költségvetésének kezeléséért és végrehajtásáért. A tényleges kiadások nagy részét a nemzeti és helyi hatóságok hajtják végre, de ennek felügyeletéért a Bizottság felelős – a Számvevőszék figyelő szemei alatt. Mindkét intézmény célja a megfelelő pénzügyi gazdálkodás biztosítása. Az Európai Parlament csak abban az esetben engedélyezi a Bizottságnak a költségvetés végrehajtását, ha az beleillik a Számvevőszék éves jelentésébe.

A Bizottság irányítja továbbá a Parlament és a Tanács által elfogadott politikákat, mint például a közös agrárpolitikát. Másik ilyen politika például a versenypolitika, ahol a Bizottságnak jogában áll vállalatok összefonódásának engedélyezése vagy elutasítása. A Bizottságnak azt is biztosítani kell, hogy az EU országok nem támogatják saját iparaikat a versenyt torzító módon.

A Bizottság által irányított uniós programok köre az „Interreg” és „URBAN” programoktól (a régiók közötti határokon átnyúló együttműködés és a válságban lévő városi térségek megújulásának elősegítése) egészen az „Erasmus” programig (diákcsereprogramok Európa-szerte) terjed.

3. Az Európai jog érvényesítése

A Bizottság a “szerződések őreként” tevékenykedik, vagyis a Bírósággal közösen gondoskodik arról, hogy az EU jogszabályait valamennyi tagállamban megfelelően alkalmazzák.

Ha a Bizottság úgy találja, hogy egy tagállam nem alkalmazza az uniós jogszabályokat, és ezért nem tesz eleget jogi kötelezettségeinek, megteszi a szükséges intézkedéseket a helyzet orvoslására.

Először is ún. jogsértési eljárást (infringement procedure) kezdeményez, ami azt jelenti, hogy a kormánynak címzett hivatalos levelében a Bizottság közli a kormánnyal, hogy miért véli úgy, hogy az adott ország megsérti az uniós jogszabályokat, valamint határidőt tűz ki, melyen belül az adott országnak erre részletes választ kell adnia.

Ha ez az eljárás eredménytelen, a Bizottság kénytelen az ügyet az Európai Bírósághoz továbbítani, amelynek jogában áll büntetést kiszabni. A Bíróság ítéletei a tagállamokra és az uniós intézményekre egyaránt vonatkoznak.

4. Az Unió képvisellete a nemzetközi színen

Az Európai Bizottság az Unió egyik legfontosabb szószólója a nemzetközi szinten. Így a 15 tagállam egyetlen szócsövön keresztül hallathatja hangját olyan nemzetközi fórumokon, mint pl. a Kereskedelmi Világszövetség.

Ugyancsak a Bizottság feladatai közé tartozik, hogy az EU nevében nemzetközi megállapodásokat kössön. Erre példa a Cotonou Megállapodás, amely az Unió és az afrikai, karib- és csendes-óceán térségbeli fejlődő országok közötti fontos segély- és kereskedelmi partnerség alapjait rakta le.

Hogyan szerveződik a Bizottság munkája?

A Bizottság elnöke dönti el, hogy melyik biztos melyik területért lesz felelős, valamint hogy a Bizottság ideje alatt (szükség esetén) hogyan szervezi át a feladatköröket.

A Bizottság hetente egyszer, rendszerint szerdán ülésezik Brüsszelben. A napirendi pontokat az adott területért felelős biztos ismerteti, amit a testület kollektív döntéssel véleményez.

A Bizottság állománya „főigazgatóságokba” – (DG), illetve „szolgálatokba” szerveződik (pl. Jogi Szolgálat). Minden főigazgatóság egy adott területért felelős, élén a főigazgató áll, aki felelősséggel tartozik a biztosok egyikének. Az átfogó koordinációt a főtitkárság biztosítja, aki egyben a heti bizottsági üléseket is irányítja. A Főtitkárság élén a főtitkár áll, aki közvetlen felelősséggel tartozik az elnöknek.

Többnyire a főigazgatóságok gondolják el és fogalmazzák meg az új jogszabálytervezeteket, de ezek a javaslatok csak akkor válnak hatályossá, ha azokat a Bizottság heti ülésén „elfogadja”. Az eljárás tehát nagyjából a következő:

Tegyük fel, hogy a Bizottság szerint egy olyan uniós jogszabályra van szükség, amellyel szabályozni lehetne Európa folyóinak szennyezését. A Környezetvédelmi Főigazgatóság az európai iparokkal, gazdálkodókkal, a tagállamok környezetvédelmi tárcaival és környezetvédelmi szervezetekkel folytatott kimerítő konzultációk alapján kidolgoz egy javaslatot. A tervezetet aztán a Bizottság egyéb szervezeteivel is megvitatják, majd a Jogi Szolgálat és a Főtitkárság ellenőrzi.

Amint a javaslat teljesen kész, felveszik a következő bizottsági ülés napirendi pontjai közé. Ha a 27 biztos közül legalább 14 jóváhagyja a javaslatot, a Bizottság „elfogadja” azt az egész testület feltétlen támogatásával. A dokumentumot ezután átnézésre megküldik a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek.

A biztosok számának felső határa

Ha a Bizottság túl sok tagot számlál, nem tudja hatékonyan ellátni feladatát. Jelenleg ezt az uniós intézményt tagállamonként egy biztos alkotja. Bulgária és Románia uniós csatlakozása óta a Bizottság tagjainak száma 27-re növekedett. Ezt a számot a Tanács határozta meg egyhangú döntéssel. A 27. tagállam csatlakozását követően hivatalba lépő új Bizottság tagjainak számát csökkenteni kell. Erre elméletileg 2009 novemberében kerül majd sor. A végső döntést a biztosok pontos számát illetően a Tanács hozza majd meg. A biztosokat ezt követően rotációs rendszerben nevezik ki, nagy súlyt fektetve arra, hogy a tagországok méltányos képviselete megvalósuljon. A cél az, hogy az új Bizottság összetétele tükrözze a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumát.

A Bíróság

Az Európai Közösségek Bíróságát (gyakran egyszerűen csak „Bíróságnak” hívják) az ESZAK-szerződés keretében hozták létre 1952-ben, székhelye Luxemburgban van.

Feladata annak biztosítása, hogy az EU jogszabályait valamennyi EU tagállamban ugyanúgy értelmezik és hajtják végre, így tehát a jog mindenki számára azonos. Gondoskodik például arról, hogy a nemzeti bíróságok ne hozhassanak ugyanabban az ügyben eltérő határozatot.

A Bíróság arról is gondoskodik, hogy az EU tagállamok és intézmények megteszik azt, amit a jog követel. A Bíróság hatáskörébe tartozik a tagállamok, uniós intézmények, vállalatok és magánszemélyek közötti jogviták rendezése.

A Bíróságot tagállamonként egy bíró alkotja annak érdekében, hogy az intézmény az Európai Unió 27 nemzeti jogrendszerének mindegyikét képviselje. A hatékonyság érdekében a Bíróság ritkán ülészik teljes létszámmal. Ítéleteit többnyire a 13 bíróból álló nagytanács vagy a 3, illetve 5 bíró alkotta tanácsok valamelyike hozza.

A Bíróság munkáját nyolc „főtanácsnok” segíti. A főtanácsnokok feladata, a Bíróság elé terjesztett ügyekben pártatlanul és függetlenül eljárva, nyilvános tárgyaláson indokolással ellátott indítványt nyújtsanak be.

A Bíróság bírait és főtanácsnokait olyan személyek közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik rendelkeznek az országukban a legfelsőbb bírói tisztségekbe történő kinevezéshez szükséges képzettséggel és szakértelemmel. A bírákat és a főtanácsnokokat a tagállamok kormányai közös megegyezéssel, hat éves, megújítható hivatali időre nevezik ki.

Ahhoz, hogy a Bíróság megbirkózhasson az elé terjesztett esetek nagy számával, és hogy jobb jogi védelmet nyújthasson polgárainak, 1989-ben létrehozták az Elsőfokú Bíróságot. A (Bírósághoz kapcsolódó) Elsőfokú Bíróság felelős azért, hogy bizonyos kereset típusokban, különösen a magánszemélyek, vállalatok és egyes vállalkozások által elé terjesztett kérdésekben, valamint a versenyjoggal kapcsolatos ügyekben döntéseket hozzon,

A Bíróság és az Elsőfokú Bíróság élén egy-egy elnök áll, akiket a bírák maguk közül választanak ki három éves, megújítható hivatali időre. 2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották. Az Elsőfokú bíróság elnöke a dán Bo Vesterdorf.

Létrehoztak egy új igazságügyi szervet is, az Európai Unió Közszolgálati Törvényszékét, amely az Európai Unió és közalkalmazottai közötti jogvitákban jár el. E törvényszéket hét bíró alkotja és az Elsőfokú Bíróság mellett tevékenykedik.

Mi a Bíróság szerepe ?

A Bíróság az elé terjesztett ügyekben hoz döntést. A négy legáltalánosabb ügy a következő:

1. előzetes döntéshozatalra való hivatkozások;
2. kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek
3. megsemmisítés iránti keresetek;
4. intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek.

2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották.

A négy keresetfajta részletes leírása a következő:

1. Előzetes döntéshozatali eljárás

Az EU valamennyi tagállamában a nemzeti bíróságok felelősek annak biztosításáért, hogy az adott országban a közösségi jogot megfelelően alkalmazzák. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a különböző országokban más és más módon értelmezik az uniós jogszabályokat.

Ennek megakadályozására alkalmazzák az „előzetes döntéshozatali eljárást”, ami azt jelenti, hogy ha egy nemzeti bíróságnak kételye merül fel a közösségi jogszabályok értelmezésével vagy érvényességével kapcsolatban, akkor módjában áll (sőt, bizonyos esetekben kötelező) kikérnie az Európai Bíróság tanácsát. E tanácsot „előzetes döntéshozatal” formájában nyújtják.

2. Kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek

A Bizottság ezeket az eljárásokat akkor kezdeményezheti, ha megalapozottan feltételezi, hogy a tagállam nem tesz eleget az uniós jog által előírt kötelezettségének. Ezeket az eljárásokat egy másik EU-tagállam is kezdeményezheti.

Mindkét esetben a Bíróság vizsgálja meg az állításokat, és hozza meg ítéletét. Amennyiben bebizonyosodik a mulasztás, a vád alá helyezett tagállam köteles azonnal orvosolni a problémát. Amennyiben a Bíróság úgy találja, hogy a tagállam nem tett eleget az ítéletnek, büntetést szabhat ki az adott tagállam számára.

3. Megsemmisítés iránti keresetek

Ha bármelyik tagállam, a Tanács, a Bizottság vagy (bizonyos körülmények között) a Parlament úgy véli, hogy egy adott uniós jogszabály illegális, a Bíróságnál kezdeményezheti annak megsemmisítését.

Ezeket a „megsemmisítés iránti kereseteket” olyan magánszemélyek is benyújthatják, akik azért kérik a Bíróságot az adott jogszabály megsemmisítésére, mert az őket közvetlenül vagy személyükben érinti.

Ha a Bíróság úgy véli, hogy a kérdéses törvényt nem a megfelelő módon adoptálták vagy nem követi hűen a Szerződésekben lefektetett követelményeket, érvénytelennek és meg nem történtnek tekintheti azt.

4. Intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek

A Szerződés kötelezi az Európai Parlamentet, a Tanácsot vagy a Bizottságot, hogy bizonyos döntéseket csak bizonyos feltételek mellett hozzanak meg. Amennyiben ezt elmulasztják, úgy a tagállamok, egyéb közösségi intézmények és (bizonyos feltételekkel) magánszemélyek vagy cégek panaszt tehetnek a Bíróságnál e jogsértés hivatalos nyilvántartásba vétele érdekében.

Hogyan szerveződik a Bíróság munkája?

A kereseteket a Bíróság Hivatalához nyújtják be, és minden ügyhöz egy bírót és főtanácsnokot jelölnek ki.

Az eljárás ezek után két szakaszban zajlik: az első az írásos, a második a szóbeli szakasz.

Az első szakaszban az összes érintett fél írásos nyilatkozatot tesz, és az ügyhöz kirendelt bíró összefoglaló jelentést állít össze e nyilatkozatok tartalmáról és az ügy jogi háttéréről.

Ezután következik a második szakasz – a nyilvános meghallgatás. Az ügy fontosságától és összetettségétől függően a meghallgatás három, öt vagy 13 bíróból álló kamara, vagy a teljes bíróság előtt történhet. A meghallgatáson a felek ügyvédei a bírók és a főtanácsnokok elé tárják az ügyet, akik kérdéseket intézhetnek hozzájuk. Ezek után a főtanácsnok ismerteti indítványát, majd a bírók tanácskoznak és meghozzák ítéletüket.

2003 óta a főtanácsnokoknak csak akkor kell indítványt benyújtaniuk egy ügyben, ha a Bíróság úgy véli, hogy az adott eset a jogszabály új pontját veti fel. A Bíróságnak ugyanakkor nem kell követnie a főtanácsnok indítványát.

A bírósági ítéleteket többnyire többségi szavazással hozzák meg és nyilvános meghallgatáson ismertetik. Eltérő nézeteket nem ismertetnek. A határozatokat kihirdetésük napján teszik közzé.

Forrás: http://ec.europa.eu/magyarorszag/background/institutions/index_hu.htm

21. A demokratikus politikai rendszerek működése a modern tömegkultúra és tömegbefolyásolás viszonyai között

IV. Modern demokráciák működése / 21.

Ez a tétel az egyik újítás 2008-ban. A cím olvasatán gondolom, sokan elbizonytalanodnak, hogy ez mi is akar lenni. Ezzel én sem vagyok másképp. De tippem... nos, az van. Mégpedig a tömegkommunikáció, újság, rádió, TV és leginkább internet (hírportálok, videó-megosztók, iWiW és társaik, blogok...). Demokrácia, így a demokratikus alapelvek és alapjogok érvényesülése, mint a szólás- és véleményszabadság, valamint az információs társadalom, az információ és a tudomány kora. Mindezekben nagyon fontos szerepet játszik a **média**. Ez az én tippem.

Szóval először jöjjön egy vázlatos bevezető, aztán a tömegkommunikáció, és annak a politikában betöltött szerepe. Remélem valamit segít majd.

Média

- tömeges információ áramlása
- 1 oldalú (hallgatóság)
- az adó és a fogadó egymástól távol helyezkedik el

Hír összegyűjtése: pl. MTI

Terjesztése: pl. TV2

Míndkettő: pl. BBC

Funkciók:

- **Tájékoztató** - Ez az alapfunkció, ami az objektív tények, lehetőleg közérthető formában történő közvetítését, az információcsere lebonyolítását jelenti.
- **Szórakoztató** - Nem elsődleges, de fontos funkció az egyéni és társas rekreálódás, kikapcsolódás lehetővé tétele, a mindennapi feszültségek oldása sportközvetítésekkel, vetélkedőkkel, szappanoperákkal, show-műsorokkal és egyéb tömegkulturális termékekkel.
- **Érték- és normahordozó** - A média nem csupán értesüléseket közvetít, hanem nyíltan vagy rejtett módon áldásos és/vagy ártó értékeket, normákat, viselkedésmintákat is meggyökereztet a társadalmi tudatban.
- **Kormányzati-közigazgatási** - A média fontos, de nem kizárólagos feladata, hogy a társadalom létfontosságú jelenségeiről informálja a politikai rendszer irányítóit. A képlet persze fordítva is igaz. A politikai elitnek tájékoztatnia kell a lakosságot a jelentős politikai eseményekről. A média tehát az irányító kisebbség és az irányítottak sokasága közötti legfontosabb koordináló eszköz. A politika természetesen áthatja a tömegkommunikációs közlemények minden válfaját. Letagadhatatlan, hogy a média a hatalom gyakorlásának eszköze. A tömegek szemében a média birtokosai és szereplői kivételezett – hatalmi! – pozícióban vannak.
- Reklámfelület termelése

A tömegkommunikáció • A társadalom kommunikációs rendszerében különleges és egyre fontosabb szerepet játszik a tömegkommunikáció. A "tömegnek" itt kettős értelme, jelentése van: egyrészt arra utal, hogy a kommunikációnak ez a formája nagyszámú emberhez, tömeghez juttat el üzeneteket, másrészt azt fejezi ki, hogy a szétszóró üzenetek, napjaink fogyasztási cikkeihez hasonlóan, tömegcikk jellegűek, a tudatipar termékei.

A szó elsődleges értelmében már az ókorban is létezett tömegkommunikáció, hiszen Démoszthenész is a tömegekhez szólt, s ezt tették a hírvivők, a próféták, a prédikátorok is. A jelenségről azonban a maga teljességében csak az első ipari forradalmat követően beszélhetünk. A lehetőséget a tudati szférában az teremtette meg, hogy a dolgozóknak relatíve megnőtt a szabad ideje, a könyvnyomtatás feltalálása, és elterjedése nyomán jelentősen emelkedett az írni-olvasni tudók száma, s ennek következtében az általános műveltségi színvonal. Az emberek többet kezdtek gondolkozni olyasmiről is, ami túllépte közvetlen - elsősorban a munkavégzéssel kapcsolatos - tapasztalataik körét. A műszaki alapot a nyomdaipar fejlődése, s különösen a rotációs nyomdagép feltalálása biztosította. A szószék szerepét a napilapok vezércikke vette át. A kedvező feltételeket felismerték mind a haladás, mind a reakció erői. Egyik oldalról a nyomtatott szót is harcba indították a haladásért, a másik oldalon pedig igyekeztek a közvéleményt, a társadalmi tudatot a "helyes irányba" terelni. Mintegy száz éven át a sajtó, a mind nagyobb példányszámban megjelenő országos és világlapok - a maguk jóval szűkebb körében a helyi lapok - jelentették a tömegkommunikációt. Századunk első évtizedeiben azután megjelent a rádió, majd húsz év múlva a televízió, s kialakult a modern társadalom tömegkommunikációs, s rendszere. Olyan rendszer jött létre, amely minőségileg különbözik a megelőzőktől.

A tömegközlés sajátos jegyeit a következőkben foglalhatjuk össze:

- a közlemények áramlása egyirányú, a közlő és a befogadó a közlés során sohasem cserél szerepet (ha van is visszajelzés, az a rendszeren kívül megy végbe);
- a közlemények továbbítása a modern hírközlő eszközök útján történik;
- közlő és befogadó között térbeli és vagy időbeli távolság van;
- valamely adott információ sugárzása viszonylag egységesen történik (ellentétben a személyközi kommunikációval, amelynek során a hírek gyakran eltorzulnak, szóbeszéddé, rémhírré fajulnak);
- a szétsugárzott közlemények elsősorban társadalmi jelentőségű eseményeket tartalmaznak (a személyközi kommunikációban túlsúlyban vannak a személyes érdekű hírek);
- jellemző a tömeges jelleg, a szó mindkét fentebb említett értelmében.

A gazdasági és profitérdekek mellett a médiumoknak szembe kell nézniük a **politika oldaláról fenyegető veszélyekkel**. Az USA-ban a rádió már 1928-ban közvetítette az elnökjelöltek kampánybeszédeit. Németországban a fasiszták Göbbels irányításával a **tömegek befolyásolásának**, az új ideológia népszerűsítésének **minden addiginál hatékonyabb formáját** találták meg az elektronikus médiában. A két világháború között Kozma Miklós irányításával a magyar rádió – szemben a korabeli sajtóval – igyekezett kivonni magát a politikai csatározásokból.

ÚJ KOMMUNIKÁCIÓS LEHETŐSÉGEK • A „híreket fogyasztó” közönség véleménye idővel egyre határozottabban megoszlott a tekintetben, hogy a médiumok közül melyikre figyel leginkább. Egy 1973-as amerikai felmérés szerint a lakosság 48%-a a televízió, 21%-a az újságok, 10%-a a magazinok és 8%-a a rádió által közölt híreket tartotta a legmegbízhatóbbnak. A médiumok egymást is sajátos munkamegosztásra kényszerítették. A rádió megszületésével a sajtó a hírek közlése helyett inkább azok kommentálására, a háttér megvilágítására helyezte a hangsúlyt. A negyvenes, ötvenes évektől az új kihívást a televízió jelenti: a rádió nem tudván versenyezni a képi megjelenítéssel, háttérmédiummá válik. Miután megszületett és elterjedt a számítógép, az emberiség az **elektronikus információ-feldolgozás**

korszakába lépett. **Az információ** fokozatosan **a legértékesebb üzleti cikké vált**, amely mára a világ minden részébe eljuthat.

A tömegkommunikációs üzletágban a nagy tőkeerejű vállalatok közül a kilencvenes évek első felében az amerikai központú Time Warner volt a legnagyobb, évi 13 milliárd dolláros forgalmával (Time magazin, HBO, Warner Bros filmstudio)

Az amerikai CNN a tájékoztatást szolgálja. Az 1980-ban létrejött hírtelevízió alig több mint egy évtized múltával 141 országban volt fogható, s csak az USA-ban 66 millió előfizetője volt. Igazi sikerét az 1991-es Öböl-háborús közvetítései hozták meg. Maga Bush elnök is elismerte, hogy az ott zajló eseményekről előbb értesült a CNN adásaiból, mint egyéb hivatalos forrásokból.

Az információk összegyűjtésében és továbbadásában ma is fontos szerepe van a **hírügynökségeknek**. Az angol Reuters a világ számos országában van jelen, főleg tőzsdei hírek szolgáltatásával foglalkozik.

Ma a médiák a tömegekhez szólnak, lényegében anélkül, hogy azok részt vennének a kommunikációban. **A számítógépes hálózatok átalakítják a személyes és a közösségi kapcsolatokat**. Az eredetileg főként adatfeldolgozásra használt eszközök összekapcsolásának különböző szintjei lehetségesek: helyi, regionális, országos, nemzetközi rendszerek léteznek egymás mellett. Ezek közül az egyik az Internet „az információs szupersztráda”. Segítésével átléphetjük az országhatárokat, a legkülönbözőbb ismeretekkel és emberekkel kerülhetünk kapcsolatba. Hátránya, hogy az adatok hitelessége sokszor bizonytalan.

A MÉDIUMOK SZEREPE A TÁRSADALOMBAN ÉS A POLITIKÁBAN

A kommunikációban napjainkban bekövetkező változások **hatnak a hatalomgyakorlás rendszerére**. A közvélemény sokszor éppoly gyorsan jut az információ birtokába, mint a kormányzatok. Így a tömegek, folyamatos kontroll alatt tartva vezetőiket, sokkal gyorsabb, ugyanakkor rendkívül körültekintő döntéseket kényszeríthetnek ki. A politikai eszmék helyett a demokráciák lakosságát jobban érdeklik az olyan mutatók, mint a nemzeti jövedelem, a kereskedelmi mérleg, a munkanélküliség és az infláció. Ugyanakkor a médiumokban rejlő **manipulációs lehetőségek** veszélyei sem lebecsülendők.

A „nép akarátát” a **közvélemény-kutatások** révén ismerik meg a politikusok. *George Gallup* 1935-ben hozta létre a róla elnevezett közvélemény-kutató intézetet, amelynek szervezete kevesebb mint 60 év múlva már mintegy 20 országra terjedt ki. Az alapító a demokrácia legfőbb eszközének tartotta a közvélemény-kutatásokat, amelyek szerinte megszüntetik a demokrácia személytelenségét. Sokan másképpen látják ezt a kérdést. *Alexis de Tocqueville* már a múlt században felhívta a figyelmet a tömegdemokrácia buktatóira. *Winston Churchill* is óvott attól, „hogy az ember a folyamatos lázméréseket végző Gallup felméréseinek a felforrósodott légkörében éljen”.

A médiumok növekvő hatalma már korán a figyelem középpontjába állította a **felelősség** kérdését. **A demokráciák alaptétele a nyomtatott és az elektronikus sajtó szabadsága.**

Ezt a kiváltságos helyzetet a köz érdekében végzett munka indokolja. A **tényszerű tájékoztatás és a befolyásolás igényének ellentéte** a tömegkommunikációban rejlő üzleti lehetőségek gyarapodásával mind jobban kiéleződik. Ezért van szükség a médiumok működésének keretet adó törvények mellett a szakmán belül **etikai elvek** kidolgozására és elfogadtatására.

22. A fejlődő országok főbb problémái

IV. Modern demokráciák működése / 22.

A fejlődő országok problémáinak nagy része globális problémák is egyben, hiszen megoldásukhoz világméretű összefogás szükséges. Ezek közül a legfontosabbak: élelmezési válság, vízkérdés, túlnépesedés, migráció, adósságválság, környezetszennyezés, járványok, terrorizmus.

A fejlődő országok közé általában azokat a gyarmati vagy félgymarmati sorból felszabadult országokat sorolják, amelyek elmaradottsága részben épp a gyarmatosításból, illetve a fejlett országokkal fenntartott egyenlőtlen kapcsolatokról ered. A fejlődő országokat gyakran „harmadik világ”-ként is emlegetik.

Vannak közöttük közepesen fejlett országok (Argentína, Mexikó) és rendkívül elmaradottak (Etiópia, Niger), természeti kincsekben roppant gazdagok (olajban gazdag országok, Brazília), és mostoha természeti körülményekkel, nyersanyaghiánnyal küszködők (a közép-afrikai államok, Banglades). A fejlődő országok politikai berendezkedése, kulturális hagyományai szintén nagyon eltérőek.

Az egy lakosra jutó összes hazai termék értéke 1981-ben (USA-dollárban)

Svájc	17 430\$	Csád	110\$
NSZK	13 450\$	Etiópia	140\$
USA	12 820\$	India	260\$

(Magyarország kb. 4850\$)

A felszabadult országokat természetesen a függetlenség elnyerése után is számtalan nyelvi, kulturális, gazdasági és politikai kötelék kapcsolja össze a korábbi anyaországgal.

Az 1970-es évektől kiéleződtek a szegényebb déli félteke országainak gondjai. Közülük a három legfontosabb: a népességrobbanás, az élelmezési válság és az adósságválság szorosan összefügg, egyik a másik nélkül meg sem oldható.

A fejlődő világ sok országában a világtáznál jóval magasabb, 2-4% az évi népességnövekedés. Ez néhány évtized alatt drámai népességrobbanáshoz vezetett, különösen Latin-Amerikában és Ázsiában. Kínában, Indiában, Bangladesben, Indonéziában, Pakisztánban, Brazíliában, Mexikóban és Nigériában - tehát a világ 8 országában – összesen kb. 2,5 milliárd ember, Földünk lakosságának majdnem fele él. 1960-óta a fejletlen országokban a lakosság száma évente több mint 2%-kal nő. A népességnövekedés azonban nem járt együtt az élelemtermelés hasonló növekedésével; a születésszabályozás pedig (Kínát kivéve) eddig nem sikerült. Emiatt a népesség jelentős része alultáplált, Afrika egyes területein visszatérően pusztít az éhínség. A helyzetet súlyosbítja, hogy egyre többen áramlanak munkát keresni a nagyvárosokba – vagy inkább a nagyvárosok nyomornegyedeibe – ahol munkahely, lakás, megfelelő szociális ellátás híján embertelen körülmények között tengődik, és sorait egyre tömegesebb járványok (lepra, malária, AIDS, ebola) tizedelik. Napjaink 39 metropolisza közül 28 a fejletlen világban található.

A kiúthoz tőke és megfelelően képzett munkaerő kellene, ám a lakosság fele-háromnegyede írástudatlan. A tőkehiány miatt az oktatásra, az egészségügyre, az út-és lakásépítésre, valamint az elmaradott mezőgazdaság korszerűsítésére nincsen pénz, az írástudatlanság miatt kevés modern iparágat lehet meghonosítani.

A fejlődő országok ugyanakkor a legeladósodottabbak közé tartoznak. A felvett hitelek sem lendítették fel a gazdaságot – gyakran luxuskiadásokra, fegyverkezésre, értelmetlen beruházásokra költötték el a pénzt. A fejlődő világ adósságainak összege 1988-ban

megaladta az ezer milliárd dollárt. A fejlett országok segélyei (1987-ben 41 milliárd \$) néhol enyhítik, de megoldani nem tudják a bajokat. (Összehasonlításként: a világ fegyverkezési kiadásai 1987-ben elérték a 700 milliárd dollárt.)

A fejlődő országokat is érinti a környezetszennyezés. Nemegyszer a fejlett országokbeli vállalatok helyezik el náluk – csekély fizetség ellenében – a veszélyes hulladékokat.

Az ördögi körből nehéz kiutat találni. Számos fejlődő ország – a gyarmatosítás örökségeként – egyetlen termék (pl. kakaó, kávé, banán, valamely színesfém) exportjától függ (monokultúrák), ezért a világszertei árak esése katasztrofálisan érintheti.

Világunk szegény és gazdag része közötti szakadék tehát az utolsó évtizedekben mélyült és szélesedett.

A fejlett világ a szegény országok problémáival elsősorban az innen történő bevándorlás erősödése kapcsán szembesül. Az ezredvégen az elzárkózás erősítése és a rasszizmus újjáéledése volt a sztereotip válasz. Ez azonban nem jelent megoldást a világot fenyegető egyik legnagyobb ellentét, a szegények és a gazdagok, az északi és déli félteke konfliktusára. Az új technikák kidolgozása már a 21. század feladata.

23. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta, Róma-principátus

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 23.

Ez a tétel – gondolom - senkinek sem okoz gondot, tekintettel arra, hogy a történelem-oktatásban még elég nagy hangsúly van az ókoron. Ezért én sem vittem túlzásba. Röviden és tömören olvashattok az államberendezkedésekről. A szöveghez mellékeltem a bizonyára már sokak számára ismert sztenderd ábrákat (Száray könyv), amelyekkel könnyen összefuthattok az érettségin.

A MÜKÉNÉI KOR • Az uralkodó réteget a **fegyveres arisztokrácia**, a dolgozó réteget a **kézművesek**, és a **parasztság** alkotta. A rabszolgaság a házi rabszolgaság szintjén állt. Az állam élén az **istenként tisztelt uralkodó** állt (despotizmus).

E korszak központja **Mükéné** volt, virágkora Kr.e. XVI-XIII. század közötti időszakra tehető. A bukás egyik oka – a külső támadások mellett - , hogy az erős államhatalom csak a városközpontokban fejlődött ki. A városközpontok közül csak Athén maradt épségben. Az államigazgatást jellemző írásbeliség is megszűnt. Általános gazdasági, társadalmi és politikai hanyatlás következett, az ipar és a kereskedelem elsorvadt, a gazdaság mezőgazdasági jellegűvé vált. A két legfontosabb réteg a **földbirtokos arisztokrácia** és a **földművelő parasztság** lett.

DRAKÓN ÉS SZOLÓN • Drakón **Kr.e. 621-ben írásba foglalta a törvényeket**. Ez szokásjogi gyűjtemény volt. A törvények az arisztokrácia érdekeit szolgálták, de egyben határt is szabtak az önkényeskedésének. *Szolón* arkhón **Kr.e. 594-ben** hozott törvényeket. Elengedte az adósságokat (szeizakhteia-teherlerázás), eltörölte az adórszolgálatot, lehetővé tette mindenki számára, hogy sérelmeiért elégtételt követelhesen (népbíróság, fellebbezés lehetősége). A társadalmat Drakónnal ellentétben nem vagyoni alapon, hanem a démosz számára kedvezőbb jövedelem alapján osztotta osztályokra:

- ötszázmérősök
- lovagok
- zeugitászok
- thészek

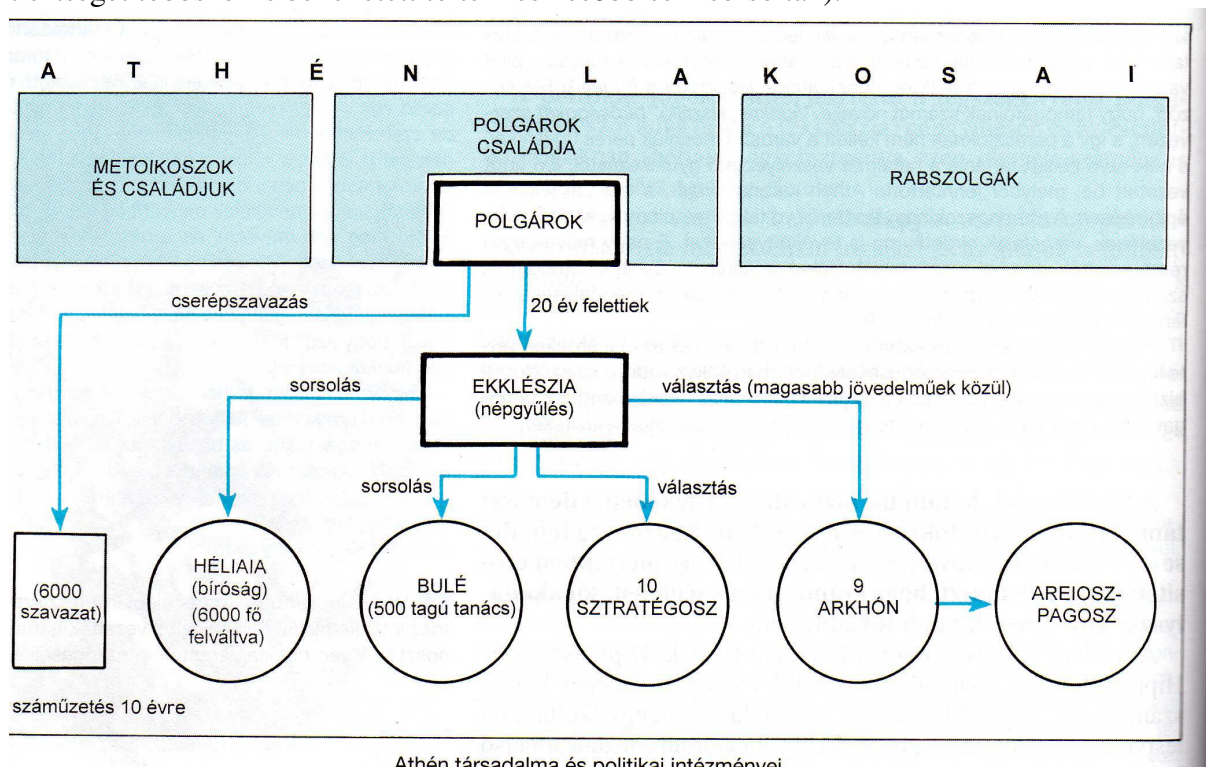
E vagyoni beosztás volt a katonai szolgálat és a politikai jogok alapja.

TÜRANNISZ, KLEISZTHENÉSZ • A türannisz egy sajátos egyensúlyi állapotban lévő társadalmi rendszer. Az arisztokrácia már nem tudta szilárdan a kezében tartani a hatalmat, a démosz azonban még nem volt elég erős annak megszerzésére. Ebben a helyzetben egyes arisztokraták a démoszra támaszkodva magukhoz ragadták a hatalmat.

Athénban **Peiszisztratosz** teremtette meg a türanniszot (**Kr.e 560-527**). Egy idő után azonban a gazdaság fejlődése következtében megerősödött démosz számára már akadályozó tényezővé vált a türannisz rendszere. Peiszisztratosz fiait (Hippiasz, Hipparkhosz) az athéni nép elűzte.

Kleiszthenész reformjai: **Kr.e. 508**-as reformja Attikát a vagyoni besorolás helyett területi alapon **10 phülére** osztotta (mindegyik phülé egy tengerparti, egy szárazföldi és egy városi részből állt), ezek mindegyike 50 tagot küldött az **500-ak tanácsába**, melynek tagjait 1 évre választották. Feladatuk a népgyűlés határozatainak végrehajtása, törvényjavaslat betérjesztése volt.

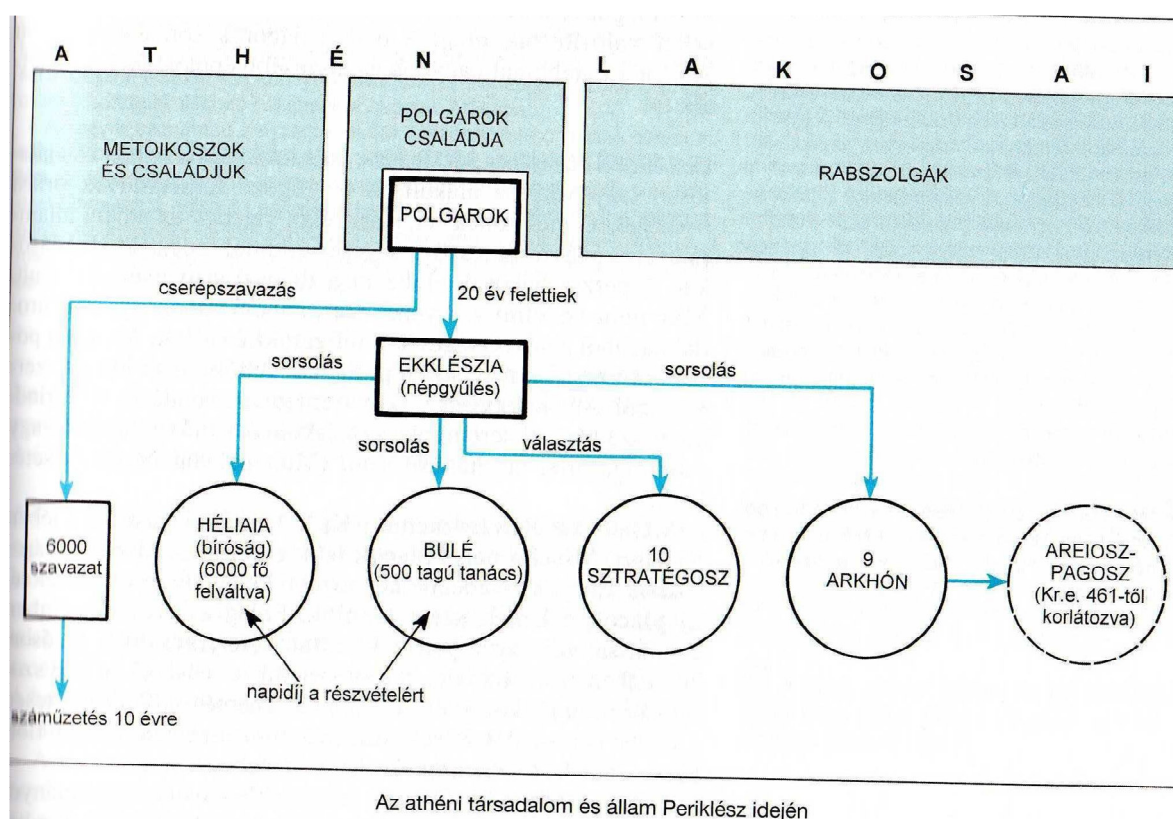
A legfőbb hatalom a **népgyűlés (ekklészia)** kezébe került, melynek tagja lehetett minden teljes jogú athéni polgár. Feladatuk a törvényhozás, a tisztségviselők választása (később sorsolták őket), döntés háború és béke kérdésében volt. Az **Areioszpagosznak** még megmaradt a tisztségviselők ellenőrzésének és a politikai bíraskodásnak a joga. Fontos intézmény volt a **cserépszavazás**, melyet a türannisz visszatérése ellen vezettek be. A hadseregreform után a katonai vezetők az athéni állam tényleges vezetői lettek (a **sztatégoszi** tisztséget többször is be lehetett tölteni és később sem sorsolták).

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 64.o.*

AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA VIRÁGKORA • Kleiszthenész reformjai az athéni demokrácia közjogi, a rabszolgamunkára épülő árutermelés pedig a poliszdemokrácia gazdasági alapjait biztosították. Kr. E. 461-ben az Areioszpagosz testületének hatalmát megtörték (Ephialtész reformja), s rövidesen hatályon kívül helyezték a Szolón által bevezetett törvényt, melynek értelmében a legfontosabb tisztségeket csak a magasabb jövedelemkategóriákba tartozók viselhették.

Az athéni demokrácia virágkora egybeesik Periklész sztratégoszi tisztségének idejével (Kr.e. 444-429). A legfőbb közpolitikai célkitűzés ekkor az állami életben való részvétel lehetőségének biztosítása volt minden athéni polgár számára. A szegényebbek részére napidíjat állapítottak meg (kieső jövedelmek pótlása) a különböző testületi üléseken való részvételért. Bevezetésre kerültek a leiturgiák (gazdagok fizetési kötelezettsége a szegények számára, a vagyoni egyenlőtlenség tompítására).

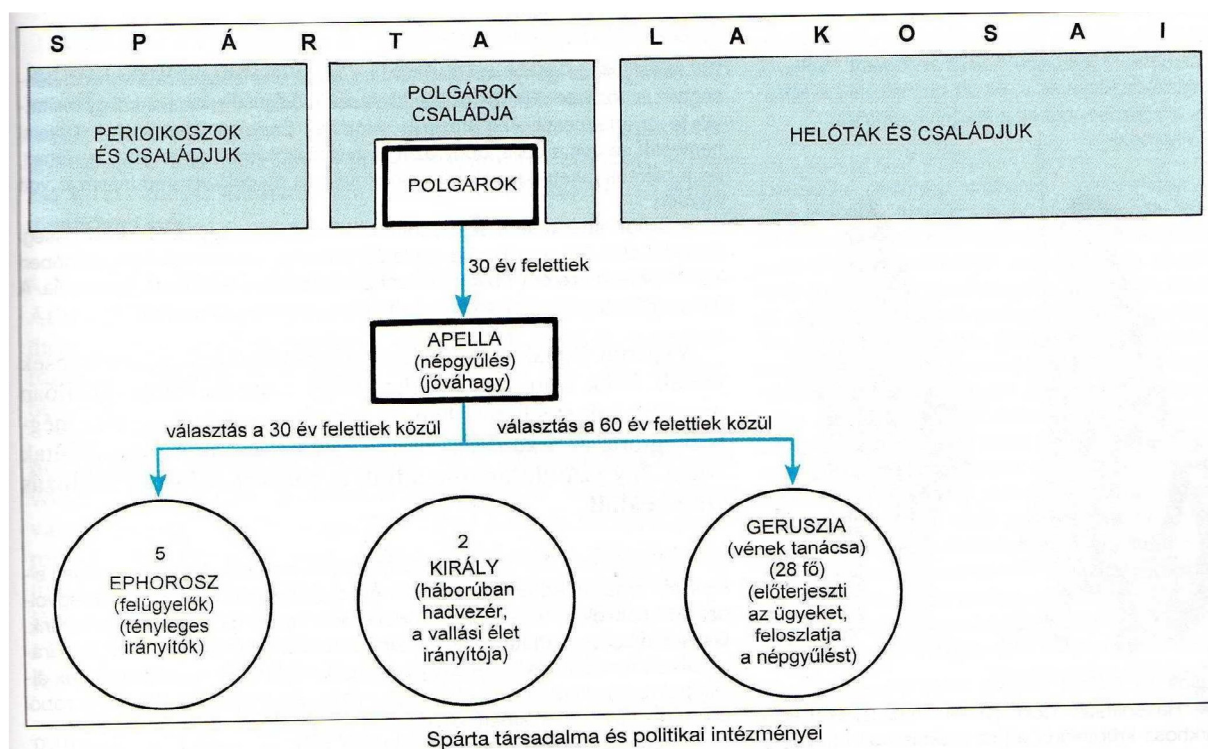

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 83.o.*

SPÁRTA • Spártát a Kr.e. XII. században dórok hozták létre a Peloponnészoszon. Társadalmuk hódítókra és behódoltakra tagozódott, a leigázott akháj őslakosok jogfosztott helyzetbe kerültek (helóták). Ők művelték a spártaiak földjeit, közös, állami tulajdont képeztek, életükkel a spártai állam rendelkezett. Az ipari munkát és kereskedelmi tevékenységet a körülakók (perioikoszok) végezték. Ők személyükben szabadok voltak, de nem voltak teljes jogú polgárok.

A teljes jogú spártaiak körében erősen élt a nemzetségi egyenlőségi rend eszméje. A felparcellázott földet meghatározott időnként sorshúzással újraosztották. A föld az állam tulajdona maradt, a földet (klérosz) nem lehetett elidegeníteni, megterhelni vagy megosztani.

Az állam élén két király állt, akiket a 28 tagú vének tanácsa (gerúszia) vett körül. Kulcsfontosságú szerepet töltött be a felügyelők testülete (ephoroszok), amely az állam működése fölött őrködött. A népgyűlésnek (apella) csak formális szerepe volt. Fontos még kiemelni a spártai katonai nevelést, amely sajátos jelleget adott a spártai államszervezetnek.

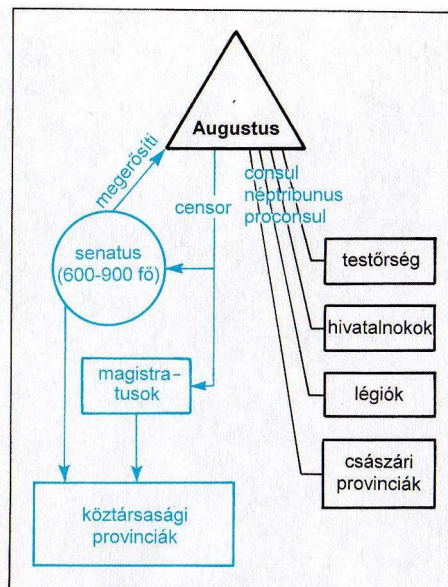
Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 73.o.*

A RÓMAI PRINCIPÁTUS • *Octavianus* hatalomra jutása után egyeduralmát igyekezett leplezni. Látszólag lemondott hatalmáról, csak megtiszteltetésből fogadott el címeket: pl. Augustus (istentől gyarapított férfiú), melyet személynévként használt később, vagy *princeps* (első polgár), melyből rendszere, a principátus nyerte nevét. A hatalom természetesen továbbra is az ő kezében összpontosult.

A kulcsfontosságú köztársasági tisztségek betöltésén keresztül érvényesítette akaratát.:

- *consul* – a végrehajtó hatalom vezetője
- *neptribunus* – így sérthetetlen, vétőjoggal rendelkezett
- *censor* – híveit ültethette a szenátusba
- **pontifex maximus** – a kultikus életet irányította

A látszat kedvéért meghagyta a régi tisztségeket, valamint államilag támogatta a korai köztársaság hagyományait, a régi erkölcsöket és szokásokat, ami rendszerének köztársasági mázát erősítette. Ugyanakkor megjelentek a csak Augustustól függő hivatalok és a később oly nagy szerephez jutó testőrgárda (*praetoriánusok*), amely arra volt hivatott, hogy ellensúlyozza sikeres hadvezéreinek esetleges politikai ambícióit.

A principátus rendszere

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I.*
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest,
2004 - 127.o.

24. A kereszténység főbb tanításai, az egyház intézményesülése (I-X. század)

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 24.

Jézus Krisztus működése

Felfokozott messiásváró légkörben született meg a világtörténelem talán legnagyobb hatású vallása, **a kereszténység**. Igehirdetők léptek fel, mint **Keresztelő Szent János**, aki a Kumran-magaslat közelében, a Jordán vizében keresztelt, s **a Megváltó közeli eljövételéről tanított, bűnbánatra intette a népet**. A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált, s az egyik Rómától függő palesztin terület, Galilea uralkodója (Heródes Antipász, Kr. e. 4-Kr. u. 39) kivégeztette.

János még csak jövendőlte a Megváltót, **a názáreti Jézus már a megváltást hirdette**. A Jézus Krisztus (Jézus = Józsuá; Krisztus = Kriszthosz [görög] = Messiás [héber] = fölkent) **életére vonatkozó adatokat halála után jegyezték le, s gyűjtötték össze az evangéliumokban** (evangélium = örömhír), **melyek közül négyet, Márk, Máté, Lukács és János evangéliumát az egyház később hitelesnek ismerte el, s bevett az Újszövetségbe**.

Jézus tanítványaival, az apostolokkal járta Júdea városait. Hirdette a végítéletet, s hogy immár nem számít más, csak a hit Istenben és az emberek egymás iránti szeretete. Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, hirdette a szeretetet, a megbocsátást, az üdvösség reményét, amit a hellenizált világ embere régóta várt. Hívei száma egyre gyarapodott. Életével, földi működésével példát mutatott, megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és azt a magatartást, amit Isten követelt az emberektől.

Mint Keresztelő Szent János, ő is útjában állt mind a helyi hatalomnak, mind a rómaiaknak. Júdea helytartója, **Pontius Pilatus** (Kr. u. 26-36) **a zsidó főpapok kérésére keresztre feszítette**. Jézus Krisztus kereszthalálával tanításai nem haltak meg. Hívei őt tekintették a Megváltónak. **A föltámadásba vetett hit értelmet adott az istenfélő életnek, tanai követésének**. Várták közeli második eljövételét. **Tanítványaiból Péter vezetésével Jeruzsálemben is közösség alakult ki**. Az új hitet vallók – akik majd csak később nevezik magukat keresztényeknek (Krisztus-követők) – tovább folytatták mesterük munkáját.

A páli fordulat

Az új vallás megerősödése és elterjedése jelentős részben Pál apostol nevéhez fűződik. A diaszpóra zsidóságából származott. Saul (pál) Ciliciában, Tarsus városában látta meg a napvilágot mint római polgár. Szüleitől farizeus nevelést kapott, s esküdt ellensége volt a keresztényeknek. Ám csodás körülmények között megtért.

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az állammal, a társadalmi különbségekkel. Hirdette, hogy nincs közeli végítélet, s a megváltás Krisztus kereszthalálával már megtörtént. Aki hisz Jézusban, elnyerheti azt, s így nem kell a sors ellen lázadni. **A vagyonszűkösség gyakorlatát felváltotta a szegények gyámolításának gondolata, s így megnyílt az út a vagyonos rétegek számára is az új hit felé**.

A megváltás nem csak társadalmi rétegek, de népek között sem ismer különbséget. A kereszténység nyitottá lett minden ember számára. A zsidóság jelentős része előtt ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy az új tan nem hozza el népük szabadságát, s így Jézust nem ismerték el Megváltónak, tovább reménykedtek annak eljövételében. Pál térítő útjainak is köszönhetően sorra jöttek létre a keresztények gyülekezetei Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Szíriában. Itt,

Antiochia városában nevezték először magukat a gyülekezet tagjai Jézus-követőknek, keresztényeknek.

Az egyház kialakulása

A Kr. u. II. század nyugalma kedvezett a kereszténység megerősödésének. A gyülekezetek tagjai, akik immár minden társadalmi rétegtől és népből toborzódtak, vagyonuk egy részét a közösség rendelkezésére bocsátották. Az irányítást, a közösség vagyonának felhasználását **a felügyelők** (episzkoposz – püspök) végezték, akik lassan **állandó tisztségviselői lettek közösségüknek.**

Minden város gyülekezetének élén püspök állt, akit kezdetben a hívek választottak a többi püspök jóváhagyásával. **Segítőtársaikból, a presbiterekből (idősebbek) alakult ki a papság** (klérus). Fokozatosan elkülönültek a világiaktól (laikusok), s létrehozták a keresztények egyházát. **A keresztény egyház belső felépítése, a hierarchia (szent uralom) a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult. A szertartásrend** lépésről lépésre **állandósult** (ünnepek, áldozás, úrvacsora, keresztelezés), s ez is segítette az egyház megerősödését.

A szervezettség fokozódásával **a provinciák püspökei összejöveteleket (zsinatokat) tartottak,** ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. **A terület legnagyobb városának (metropolisz) püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita).**

A II. század lassú gyülekezetépítése után a III. század nagy válsága alatt gyorsan terjedt a kereszténység. Egyre jelentősebb tényezővé vált, mellyel a birodalom vezetőinek számolniuk kellett.

A keresztényüldözések

Az államhatalom kezdetben nem szállt szembe az új vallással, ahogy türelmes volt a többi kultusszal szemben is addig, amíg azok nem sértették az állam érdekeit. A keresztények azonban csak saját istenüket tisztelheték. Ezért **heves ellenállásba ütközött a Krisztus-hívők körében a császárkultusz.**

Az első nagy állami szintű keresztényüldözésre – Néro egyéni szeszélyből megparancsolt gyilkos akcióitól eltekintve – a katonacsászárok idején került sor. Decius császár Kr. u. 250-ben betiltotta a kereszténységet. **A legnagyobb véráldozatot,** több ezer ember halálát **Diocletianus intézkedései követelték** a császár uralkodásának utolsó éveiben.

Constantinus

Az erőszak értelmetlen volt, hiszen **a kereszténység már betagozódott a római társadalomba,** beépült annak szinte minden rétegébe. Megbékélt a világi hatalommal és a társadalmi különbségekkel, sőt a birodalom fönntartása már elképzelhetetlen volt a keresztények nélkül.

Constantinus császár (Kr. u. 306-337) Milánóban kiadott rendeletével (Kr. u. 313) biztosította a keresztények – és elvileg a többi kultusz követőinek – szabad vallásgyakorlatát, s visszaadta elkobzott javaikat. Constantinus lépése a császári hatalom megerősítését szolgálta. A kereszténység mindinkább a birodalom egyik legfőbb összekötő kapcsává vált.

A dogmák kialakulása

A létrejövő keresztény vallás tanítói és csoportjai között a szertartásrend és a hitelvek (dogmák) terén **sokszor támadtak éles viták. Így osztotta őket két ellentétes pártra a Szentháromság** Atya, Fiú és Szentlélek) értelmezése.

A császárnak a birodalom kormányozhatósága érdekében egységre volt szüksége. Mivel mindkét fél makacsul ragaszkodott álláspontjához, **összehívták az első egyetemes zsinatot**, hová a kereszténység minden közösségéből összegyűltek a püspökök. **A kis-ázsiai Niceában** (Kr. u. 325), több száz püspök részvételével megtartott tanácskozáson érvényesült a császár akarata: **mindenkire kötelező elveket fogadtak el.**

Jézust isteni személynek ismerték el. **A zsinat rendelkezéseit megtagadókat eretnekeknek nyilvánították**, s az államhatalom erejével is igyekeztek őket visszaszorítani. Kr. u. 391-ben az egységes Római Birodalom utolsó császára, **Theodosius** (Kr. u. 379-395) **államvallássá tette a kereszténységet**, s minden más vallást üldözendőnek nyilvánított.

A keresztény vallás kialakulása és egyházzá szerveződése

A keresztény vallás gyökerei a zsidó vallásban gyökereznek. A zsidóság körében az asszír és római hódítást követő gazdasági válság, a világi és papi arisztokrácia elnyomása és a fegyveres felkelések leverése hatalomellenes, **messiásváró hangulatot** eredményeztek. A római államvallás mellett több szekta is alakult, **kezdetben a kereszténység is egy szekta volt (esszénusok)**. Az **első keresztény közösségek Kis-Ázsiában** és a **Közel-Keleten** jöttek létre, de a vallás a **Kr.u. I. századra elterjedt a Római Birodalomban** is. A **páli fordulat** eredményezte társadalmi bázis kiszélesedése magával hozta az **egyházszervezet kialakulását**. A közösségek élén a **püspök** állt, mellette működött a **presbiterek tanácsa**, segítők a **diakónusok** voltak. A **II. század végére** alakult ki az **egyházi hierarchia** és emelkedett ki a püspökök közül a **római pápa**. A püspökségeket az **érsekségek** foglalták egységbe, melyek **élén az érsek** állt. A hívekkel közvetlen kapcsolatot a **plébánosok** tartottak. A világi papság mellett megjelentek a **szereztesrendek**, tagjaik a világtól elvonultan puszta imádkozással töltötték idejüket.

A keresztény egyház és a római császárság között állandó volt az ellentét, mert a keresztények nem fogadták el a hivatalos római államvallást. Ez vezetett a **keresztényüldözésekhez** a Kr.u. I. században. A vallásban rejlő lehetőségeket **Nagy Konstantin** ismerte fel, és **313-ban a milánói ediktumban engedélyezte a vallás gyakorlását**. **325-ben a niceai zsinaton** egységesítették a vallás dogmatikai rendszerét, majd **391-ben Nagy Theodosius államvallássá tette a kereszténységet**. */Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek/*

Katus László: A kereszténység – Az egyház szerepe az európai civilizáció felvirágzásában

Rubicon, 8. évfolyam (1997) 9. szám (73.)

Az ókorból a középkorba való átmenet évszázadaiban, a római állam és társadalom felbomlása után a keresztény egyház jelentette az intézményi folytonosságot: a görög–római kultúrából örökölt, valamint a „barbárok” által hozott elemekből az egyház rakta le a sajátos európai civilizáció alapjait. A politikailag sokszínű, sok államra tagolt Európában olyan szellemi, lelki, kulturális közösséget hozott létre, amely sokkal szilárdabb és tartósabb alapja lett az európai egységnek, mint bármiféle birodalmi keret. Európa soha nem volt annyira egységes, mint a virágzó középkor századaiban a közös hit, a közös keresztény kultúra alapján, az egyház vezetésével.

A kereszténység a zsidó népi közösség körében keletkezett és a zsidó vallásból sarjadt, de a római világbirodalom keretei között vált univerzális világvallássá, katholikosszá, azaz egyetemessé. Gyors elterjedését jelentősen megkönnyítette a zsidó diaszpóra, annak a mintegy 4-5 millió zsidónak a közösségei, akik Palesztinán kívül éltek, szétszóródva az egész birodalomban, de főként annak keleti tartományaiban. Ám ahhoz, hogy a kereszténység valóban egyetemes világvallássá válhasson, ki kellett lépnie a zsidó nép és vallás szűk keretéből, s vállalnia kellett a minden néphez szóló jézusi küldetést.

Ezt a lépést már a keresztények első nemzedéke megtette. A 49-ben Jeruzsálemben összegyűlt apostolok és presbüterek (öreges) úgy határoztak, hogy annak, aki pogányból kereszténnyé lesz, nem kell egyúttal zsidóvá is válnia, azaz nem kell megtartania a mózesi törvény rituális előírásait. Krisztus követőit a szíriai Antiochiában nevezték először „keresztényeknek” (Christiani).

A hittételek rögzítése

A kereszténység – ha szakított is a zsidó közösséggel – az Ószövetséget nem tagadta meg, a zsidó valláshoz kapcsolódó gyökereit nem vágta el. Zsidó és keresztény ugyanazt az Istent imádja, Jézus Atyja azonos a zsidó ősatyák Istenével. Mindkét vallás legjellemzőbb vonása a teocentrikus, Isten-központú szemlélet: a hit a személyes és transzcendens Istenben, aki a világot a semmiből hozta létre teremtő szavával, aki ura és irányítója a történelemnek, aki az ember számára az erkölcsi törvényeket (Tízparancsolat) adta. Az egyház eretnekként kítaszította közösségéből azokat (Markiont és követőit), akik a kereszténység zsidó gyökereit megtagadták, s az Ószövetséget elvetették.

A zsidósággal való szakítás után egyre gyorsuló ütemben bontakozott ki a kereszténység új inkulturációja: egybeolvadása a görög–római kultúrával. Átvette annak nyelvét, gondolkodásmódját, kifejezési formáit. A görög filozófia segítségével, görög nyelven fogalmazta meg hitének alapvető tanításait. Midőn az 1. század második felében Jézus tanítását és az apostolok igehirdetését, az Evangéliumokat írásba foglalták, már a görög nyelvet használták, bár a keresztény közösség körében készült első, elveszett írásbeli feljegyzések még a palesztinai zsidók által beszélt arámi nyelven íródtak. Ugyancsak görög nyelven – majd a 2. század végétől latinul is – írtak az ókor keresztény vallási írói, az egyházatyák, akik közül már az egyik legelső, a 165-ben vértanúságot szenvedett Jusztinosz úgy vélte, a görög filozófia előkészület az evangéliumra, s Platón számos gondolata összhangban van a bibliai kinyilatkoztatással. Az alexandriai keresztény iskola híres tanára, Kelemen szerint pedig a görög filozófia – az Ó- és Újszövetség mellett – Isten harmadik

szövetsége az emberiséggel, s éppúgy a Gondviselés ajándéka, mint a zsidóknak adott Törvény.

A 4–5. század egyetemes zsinatain (Nikaia 325, Konstantinápoly 381, Ephesos 431, Khalkhedon 451) a görög filozófia fogalomkészletének segítségével részletesen és szabatosan – mondhatnánk: tudományosan – megfogalmazták a hit alapvető tételeit, dogmáit, elsősorban a Szentháromsággal (egy isteni lényeg, de három önálló létező, személy) és Krisztus személyével kapcsolatban (az Atyával egylényegű istensége, velünk egylényegű embersége szerint; Krisztus egyetlen személyében két természet, az isteni és az emberi egyesül, s a maga nemében mindkettő teljes és tökéletes).

Ezeknek a hittételeknek a rögzítése nem ment viták, éles szellemi küzdelmek, belső válságok nélkül. A zsinati többség megfogalmazásaival egyet nem értő püspökök – az ariánusok, a monofiziták, a nestoriánusok, hogy csak a legfontosabb ún. eretnek irányzatokat említsük – a hívek ezreivel, sőt millióival együtt elszakadtak az ortodox – vagyis a helyes tanítást valló – keresztények közösségétől, s elkülönült egyházakat hoztak létre.

Az egyházszervezet kiépítése

A 4–5. század a birodalmi egyházszervezet teljes kiépítésének a kora is: a püspökök által vezetett városi gyülekezeteket a tartományi székhelyek püspökei, a metropoliták (később nyugaton: érsekek) fogták össze nagyobb egységekbe. A legmagasabb szintű szervezeti egységként létrejöttek a patriarkátusok, amelyekből négy volt Keleten (Antiochia, Alexandria, Jeruzsálem és Konstantinápoly) s egy Nyugaton (Róma). Ezek közül tekintélyben fokozatosan kiemelkedett Róma, amelynek püspökei – a hagyomány szerinti első római püspöknek, Szent Péternek adott különleges krisztusi megbízásra hivatkozva – egyre határozottabban fogalmazták meg igényüket az egész egyház feletti primátusra. Ezt elsősorban a latin nyelvű közösségek fogadták el.

Keleten a pátriárkák ragaszkodtak a kormányzati-bíráskodási önállósághoz, bár elismerték a római püspök tiszteletbeli elsőbbségét, sőt azt is, hogy dogmatikai, hitelvi kérdésekben ő mondja ki a döntő szót, s az igazhitűség kritériuma a római püspök hitvallásával való megegyezés. A császári székhely, Konstantinápoly pátriárkája azonban joghatóság tekintetében egyenrangúnak tekintette magát a római pápával.

A Nyugatrómai Birodalom megszűnése után Róma és környéke, a római ducatus felett a pápa gyakorolt fejedelmi hatalmat, de elismerte magát a konstantinápolyi császár alattvalójának. A pápák a 8. század közepéig bejelentették megválasztásukat a császárnak, s csak a császári megerősítés után szentelték fel őket. Okleveleiket is a bizánci császár uralkodási éve szerint datálták.

A 8. század elején – elsősorban a bizánci képrombolás miatt – megromlott a viszony Róma és Bizánc között, majd teljes szakításra került sor. A császár nem tudta megvédeni Rómát a langobárd fenyegetéssel szemben, ezért a pápa új védelmezőt keresett és talált is Kis Pippin személyében, akit személyesen kent fel a frankok királyává. Pippin a langobárdok legyőzése után, 754-ben a pápának adta nemcsak a római ducatumot, hanem a ravennai exarchátust és a kettő között fekvő területeket is. Adományát fia, Nagy Károly is megerősítette 774-ben. Így jött létre a pápa világi hatalma, az egyházi vagy pápai állam, amely egészen 1870-ig fennmaradt.

A kormányzati, joghatósági hatalom feletti vita volt az egyik fő oka a keleti és a nyugati kereszténység eltávolodásának, majd 1054-ben bekövetkezett végleges kettészakadásának. A szakadásban természetesen egyéb okok is szerepet játszottak: a nyelv, a gondolkodás, a kulturális és etnikai háttér különbözősége, az évszázadok során kialakult eltérések a

liturgiában és a vallási szokásokban. Az alapvető hitelvekben alig volt különbség, inkább a hit megélésében és gyakorlatában, az egyházi fegyelemben (a keleti rítusú vagy ortodox papok házasodhattak, míg Nyugaton egyre inkább kötelezővé vált a papi nőtlenség, a cölibátus).

Ezekben a századokban a püspököket az egész hívő közösség választotta. A választók köre később fokozatosan leszűkült a papságra, majd az ezredforduló táján a püspök körül élő papok – a kanonokok – testületére, a káptalanra. A püspök házában nevelkedtek a papok (clericusok). A papság több rendre tagolódott, s a klerikusok egy része megmaradt diakónusnak vagy az alsóbb papi rendeknél, nem szenteltette magát áldozópappá.

Az egyházmegyék és tartományok rendszeresen (évente egyszer vagy kétszer) zsinatokat tartottak. Az egyetemes zsinatokat, amelyek az egész egyházat érintő kérdésekkel foglalkoztak, a császár hívta össze. Ezeken elvileg minden püspöknek részt kellett vennie, a gyakorlatban azonban csak a keleti birodalomfél görögül beszélő püspökei mentek el, Nyugatról csupán néhányan – maga a római püspök, a pápa sem –, hiszen a tárgyalások görögül folytak, s azt ők úgysem igen értették. A 9. századig az egyetemes zsinatok mind Keleten voltak, Nyugaton csak a 12. századtól tartottak ilyeneket.

A szerzetesrendek szerepe

A 4. században alakult ki az evangéliumi tanácsokat – szüzesség, szegénység, engedelmség – radikálisan megvalósító, a túlvilági üdvösség elérése érdekében szigorú önmegtágadást, aszkézist gyakorló hívők sajátos életformája, a szerzetesség, amely kezdetben teljesen laikus mozgalom volt. Az aszkéták eleinte remeteként az egyiptomi sivatag magányába vonultak vissza, majd közösségekbe tömörültek. E közösségek szabályait legtartósabb sikerrel Keleten Nagy Szent Vazul (Baszileiosz, †379), Nyugaton Szent Ágoston (†430) és Szent Benedek (†547) fogalmazták meg. A szerzetesség úttörő szerepet vállalt a keresztény Európa kultúrájának kialakításában, az antik örökség közvetítésében, a kultúra terjesztésében, az európai népek keresztény hitre térítésében, valamint a szociális gondozás terén is.

A keleti és a nyugati keresztény társadalom és mentalitás közötti különbséget jól érzékelteti a kétféle szerzetesség sorsa. Keleten a 4. század óta nincs változás: az ortodox szerzetesek ma is Szent Vazul szabályai szerint élnek, innen ered a nevük is: **baziliták**. Nyugaton már a késő ókorban sokféle szerzetesi irányzat jött létre, még a legsikeresebb szerzetesi közösségek is minduntalan megreformálták önmagukat, s az idők folyamán számtalan új, szabályaiban, célkitűzéseiben, életformájában eltérő szerzetesrend alakult, eleget téve a változó társadalom új elvárásainak, igényeinek.

A 6–7. században a bencések (azok a szerzetesek, akik Szent Benedek regulája szerint éltek) és az ír szerzetesek versengtek egymással Európa még pogány népeinek térítésében, majd a 9. század elejére a Frank Birodalomban kizárólagossá vált a bencés regula. A 11. századtól azután kezdetét vette a nyugati szerzetesség differenciálódása. Az új szerzetesrendek közül különösen fontosak voltak a ciszterciek, akik nemcsak a keresztény aszkézis új formáit alakították ki, hanem nagy szerepet játszottak a korszerű mezőgazdasági és ipari technika elterjesztésében is.

A 12. században elsősorban lelkipásztorkodással foglalkozó új rendek alakultak: a **premontreiek** és az **ágostoni regulát követő közösségek**. A **13. század** pedig a **kolduló rendek** (ferencesek, domonkosok) létrejöttének és látványosan gyors elterjedésének korszaka: ők elsősorban a városi népesség pasztorációjával és az eretnekek visszatérítésével foglalkoztak, de kimagasló szerepet játszottak a tudományos életben, az egyetemi oktatásban is.

A korábbi, ún. monasztikus rendek tagjai is tettek szegénységi fogadalmat, de ez csak azt jelentette, hogy az egyes szerzeteseknek nem lehetett magántulajdonuk, a kolostoroknak viszont hatalmas földbirtokaik voltak. A kolduló rendek radikálisabban kívánták megélni az evangéliumi szegénységet: a közösségnek sem lehetett vagyona, földbirtoka, semmiféle rendszeres jövedelemforrása.

Legfontosabb források:

Katus László: *A kereszténység – Az egyház szerepe az európai civilizáció felvirágzásában*, Rubicon, 8. évfolyam (1997) 9. szám (73.)

Száray Miklós - *Történelem I.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest (2002)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

A Középiskolai történelmi atlaszban:

15 A kereszténység születése és elterjedése

- a Palesztína Jézus korában
- b Jeruzsálem Jézus korában
- c Pál apostol térítő útjai
- d A kereszténység elterjedése
 - a XI. század közepéig

25. A hazai reformáció hatása a művelődésre, az ellenreformáció és a barokk stílus

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 25.

Gondolom ez a tétel sem okoz különösebb gondot senkinek. Itt nincs mit találgatni, elég konkrét, hogy miről van szó. Én a reformációról általában szóló bevezetővel indítom a tételtem, ha netán valakinek nem árt az ismétlés, aztán térek rá a hazai reformációra. Egy-két bekezdés erejéig szó lesz az ellenreformációról és a barokkról is természetesen. Mindazonáltal a hazai reformáció és művelődés elég jól le van írva a Száray Történelem II. könyvben (177-181.o.).

A keresztény egyház válsága

A világ kitágulása, a meginduló gazdasági, társadalmi változások széles tömegek helyzetét bizonytalanították el szerte Európában. Felerősödött a hitbuzgalom, a túlfűtött csodavárás. A felfokozott vallásos várakozásoknak azonban a korabeli keresztény egyház nem tudott megfelelni. A **pápaság és a katolicizmus ugyanis a 15. század végén válságba jutott**, az egyház megújítására összehívott zsinatok nem jártak eredménnyel, a főpapokat társadalmi pozíció és pénzszerzési lehetőségek, vagy művészeti és tudományos kérdések foglalkoztatták, és legkevésbé sem a hitélet vagy annak megújítása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyház eredeti feladatának egyre kevésbé akar és tud megfelelni.

A feszültségek növekedéséhez hozzájárult, hogy a reneszánsz szellemiség, a humanista gondolkodás kikezdte a középkori teológia alapjait, megteremtette a **tudományos igényű Biblia-magyarázat** lehetőségét, és így ösztönzést adott a középkori egyház dogmarendszerének, vallási szokásainak, valamint intézményrendszerének revíziójára.

Az egyházi reformmozgalom – a bensőséges vallásosság kívánalma, az „olcsó egyház” és a politikai hatalomtól szétválasztott papság eszménye – a katolikus országokban a társadalom minden rétegét megmozgatta.

Luther Márton fellépése

Európa 15-16. századi nagy átalakulásának idején **Németország** politikai és gazdasági **széttagoltsága** akadályozta a tőkés vállalkozások kibontakozását, a nagyszabású tengerentúli üzletek kiaknázását. A központi hatalom hiányát a **pápaság** is ki tudta használni a hívők fokozott megkopasztására, miáltal jelentős mennyiségű **pénzt (tőkét) vont ki a német gazdaságból és áramoltatott Itáliába**. A pápai tized, a búcsúcédulák árusítása, a papi tisztségek áruba bocsátása az egész német társadalomban mély felháborodást keltett. Nemesek, polgárok, parasztok egyaránt a német egyháznak a pápától való függetlenítésében, egy „**olcsó egyház**” megteremtésében látták helyzetük javításának lehetőségét.

Az egyházzal szembeni általános elégedetlenség 1517-ben ért fordulópontjához, amikor X. Leó pápa elhatározta, hogy a római Szent Péter-székesegyház átépítéséhez szükséges pénzt **búcsúcédulák** kibocsátásával fogja előteremteni. A búcsúcédulákon a pápa – bizonyos pénzösszeg kifizetése ellenében – a bocsánatos bűnökért járó tisztítóüzbeli (purgatóriumbeli) szenvedés megrövidítését vagy akár teljes elengedését ígérte. A böjtöt, zarándoklatot és a vezeklés egyéb formáit is meg lehetett váltani pénzen, akár a halottak számára is

1517. október 31-én Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes, a szászországi Wittenberg egyetemének teológiaprofesszora közzétette **95 pontból álló tételait**, amelyek a búcsúcédulák árusítása körüli visszaélések ellen tiltakoztak. A 95 pont között volt az alapgondolat: „**A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg**”. Ebből bontakozott ki a későbbi viták során a reformáció fő

mondanivalója: „*sola fide*” ,**egyedül hit által** és nem jámborsága, jó cselekedetei révén **üdvözülni az ember.**

Luther szerint Isten és az egyszerű hívő között nincs szükség a papság közvetítésére, a hívőnek csak a Bibliában leírtakhoz és nem az egyház hittételeihez kell tartania magát., de akkor mire szolgál a pápa, az érsek, a püspök, a szerzetes, mire való a hatalmas egyházi birtok, a tized?

A német fejedelmek már régóta szerettek volna megfelelő indokot találni, hogy rátehessék a kezüket az egyház vagyona. Így **Luthernek** befolyásos **patrónusai** lettek, köztük a legfontosabb **III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem** volt. 1520-ban a pápa eretnekké nyilvánította és kiközösítette Luthert, aki erre nyilvánosan elégette a pápai bullát, kétségbe vonta az egyházfő hatalmát, és felszólította a német fejedelmeket a pápaság elleni harcra. Az egyre súlyosabbá váló helyzetet **V. Károly császár a wormszi birodalmi gyűlésen (1521)** akarta rendezni, ahol Luther kifejthette nézeteit, de végül nem bírta rá a császárt, hogy szakítson Rómával.

Bölcs Frigyes Luthert látszatfogságra vetette **Wartburg várában**, ahol **németre fordította a Bibliát.** Ott tartózkodása alatt eszméi futótűzként terjedtek Németországban és egész katolikus Európában

Ahogy a reformáció egyre haladt, úgy váltak szét a különböző társadalmi rétegek érdekei, hiszen **az egyházellenesség gazdasági és társadalmi követelésekkel is párosult.**

A hazai reformáció

A magyarországi reformáció a németországgal párhuzamosan alakult ki. Az új hit elsősorban az **anyanyelvűség követelménye** miatt vált rokonszenvesé a társadalom legfelső és alsóbb köreiben. Az anyanyelven olvasható Szentírás és hallható prédikáció a magyarországi lakosság zömének vonzó volt.

Luther tételei és törekvései idehaza tompítva érvényesültek. A lutheri irányzat mellett jelen volt még a **kálvini** vagy helvét (=svájci) irányzat. Az ellenállási jogról szóló tétellel (a zsarnokölés elmélete) a nemesek a rendi ellenállást, a parasztok pedig az urakkal való szembenállás lehetőségét igazolták.

A kálvinizmus túlsúlyát az 1560-as évektől az **antitrinitarizmus** veszélyeztette. A szentháromság-tagadó vallás elsősorban Erdélyben terjedt. Az uralkodó főpapja, Dávid Ferenc 1568-ban fektette le az unitárius vallás tanait.

Bibliafordítás, iskola, könyv • 1590-ben napvilágot látott az első magyar nyelvű teljes Biblia, Károli Gáspár fordítása. (Vizsolyban nyomtatták, ezért vizsolyi Bibliának nevezik).

A hit terjesztésében a protestánsok nagy szerepet szántak az iskoláknak. A városi iskolákban és a főiskolákon már humanista jellegű oktatás folyt.

A reformáció hamar felismerte, hogy a hitelvek és a műveltség terjesztésének leggyorsabb eszköze a könyv. **Nyomdák**at állítottak fel elsősorban a főiskolák székhelyein és a protestáns főúri udvarokban. A könyv luxuscikkből fokozatosan használati tárggyá vált. Sokan kezdtek el olvasni pusztán érdeklődésből.

Művelődésszervezés, művelődés • A protestantizmus nélkülözötte a kolostorok kulturális szervező munkáját. Az új egyházak szívesen vették, ha egyes feladatokat világi intézmények vesznek át. Ekkor nyíltak meg pl. a városi könyvtárak.

Mohács után, az erdélyi Habsburg-udvar kulturális hatása csak szűk körre korlátozódott, ezért a királyi Magyarország területén felértékelődtek a nagyúri udvarok. A magyarországi művelődés és művészet alkotó- és terjesztő műhelyei a főúri rezidenciák lettek.

A szabad királyi városok a protestantizmus elfogadásával mindenféle külső irányítás nélkül alakíthatták művelődésüket. A könyvkiadás a városokban összpontosult. A városok közgyűjteményei, könyvtárai vonzották a művelődés iránt érdeklődőket.

A köznemesi udvarházak szerényebb könyvtárakkal rendelkeztek. A nemességnek ez a rétege elsősorban a klasszikus ókori szerzők és a történelem iránt érdeklődött.

A mezővárosok szerepe a művelődésszervezésben nem volt túl jelentős. A jobbágyi kultúráról keveset tudunk. A zene és a tánc mellett minden bizonytalán ők is megvitatták az új tanítások alaptételeit.

A magyar nyelv ápolása • A magyarországi humanizmus a reformációval összekapcsolódva a magyar nyelv tudatos ápolását eredményezte. Az anyanyelvű világi költészet legnagyobb művelője Balassi Bálint volt, akire nagy hatással volt nevelője, Bornemisza Péter evangélikus lelkész. Balassi verseit szerelmeiről, a végvári életről, Istenhez való viszonyáról írta.

Balassi a török elleni harcokban esett el Esztergomnál. Utolsó szavai ezek voltak: Te katonád voltam, Uram, és a te seregében jártam.” E szerint a honi vitéz a kereszténység védelmét tartotta a legfontosabbnak. Ezért terjedhetett el az a felfogás, hogy Magyarország a „kereszténység védőbástyája”.

Ellenreformáció • Az első Habsburg-ellenes felkelésnek az egyik kiváltó oka a protestáns vallás üldözése volt, így a bécsi udvar megpróbált erőszak nélkül hatást gyakorolni az általa ellenőrzött területekre. Az ellenreformáció irányítását Pázmány Péter esztergomi érsekre bízták, aki kiválóan felvette a versenyt a protestáns prédikátorokkal. Ő telepítette be a protestánsok nagy tiltakozására a jezsuitákat, akik között ott volt Káldi György katolikus bibliafordító is. A barokk elterjedése is a katolikus megújuláshoz köthető Magyarországon.

A barokk • Az ellenreformáció céljainak érvényesítése érdekében terjesztették el a barokk egyházi művészetet. A barokk jól kifejezi az **ellenreformáció szellemi áramlatát**: az érzelmet az ész fölé rendeli, szenvedélyes, mozgalmas, tobzódik a díszítőelemekben. E művészeti és irodalmi stílus a 17. században és a 18. század első felében **Rómából kiindulva** főként a **katolikus országokban hódított**.

Jellemzői az *építészetben* az óriási oszloprendek, a hullámvonalak, a kiszögellések; a *szobrászatban* a kicsavart testtartás, a szárnyaló alakok, a dús drapéria; a *festészetben* az átlós kompozíció, a perspektíva és a rövidülés játéka.

A Középkolai történelmi atlaszban:

48 A reformáció és hatása Magyarországon (XVI-XVII. század)

- a A reformáció (XVI. század)
- b A katolikus megújulás (XVII. század)

26. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 26.

Ez a tétel is a könnyebbek közé tartozik, mivel elég egyértelmű. Nem tartom valószínűnek, hogy valami nagyon bonyolult feladatot tudnának kitalálni hozzá. A tétel felépítése a következő: először pár sor erejéig általánosságban olvasható pár gondolat a felvilágosult abszolutizmusról, majd a magyarországról, majd külön Mária Terézia és II. József uralkodásáról.

A felvilágosult abszolutizmus

A felvilágosult abszolutizmus bár a feudalizmust igyekszik konzerválni, eszközrendszere éppen ellentétesen hat. A felvilágosult abszolutizmus elsősorban **Közép-Európában** jelent meg (Poroszország, Habsburg Birodalom). Ezek az államok a XVIII. századra gazdaságilag jelentősen elmaradtak a fejlett Nyugathoz képest, ami már nagyhatalmi állásukat is veszélyeztette. Ezzel együtt az uralkodó és az uralkodó rétegek nem akartak lemondani hatalmukról, és nem kívánták a polgári átalakulást, ugyanakkor az is jellemző, hogy egyik országban sem alakult ki olyan erős polgárság, amely ezt ki tudta volna kényszeríteni. A gazdasági problémákat **merkantilista gazdaságpolitikával** kívánták kezelni, és jellemzőek voltak az állami manufaktúra alapítások. A kormányzati eszközöket tekintve is hasonlóságok figyelhetők meg. Mindenhol kimutatható a **rendek jogainak korlátozása** (pl.: az országgyűlés szüneteltetése), a **rendeletekkel való kormányzás**, szakemberek részvétele a kormányzásban. A társadalmi feszültségek enyhítésére és a modernizáció érdekében jelentek meg az abszolutizmusok **oktatási és egészségügyi reformjai**.

A **felvilágosult abszolutizmus** korát **Magyarországon** Mária Terézia uralmának második felétől, **1765-től** II. József haláláig, **1790-ig** számítjuk.

A felvilágosult abszolutizmus Kelet-Európában kísérletet tett **a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott területek felzárkóztatására a fejlett Nyugathoz**, főleg Franciaországhoz. Az uralkodók **rendeletekkel** igyekeztek pótolni mindazt, amit a fejlettebb régiók szerves fejlődéssel értek el, így a közigazgatás korszerűsítését, ami centralizációt jelentett, az iparpártolást, az iskolarendszert és a közegészségügyet vették célba. Tompítani próbálták a társadalmi ellentéteket, beavatkoztak a jobbágy és földesurának viszonyába. Szerették volna eltörölni a fejlődést gátló évszázados kiváltságokat.

Mária Terézia uralkodása

Mária Terézia 1765-ben társuralkodónak maga mellé vette fiát, II. Józsefet, és ezt követően sem ő, sem fia nem hívott össze országgyűlést.

A **hétéves háború** (1756-1763) megmutatta, hogy Ausztria számára elengedhetetlen haderejének korszerűsítése. A hubertusburgi béke II. Frigyes porosz király birtokába adta Sziléziát. E háborúban a magyar nemesség, mivel nem az ország védelméről volt szó, csak igen korlátozott számban vett részt. A nemesi felkelésszámban és minőségben is alatta maradt a kor követelményeinek. Ezért követelte a királynő az 1764-65. évi országgyűlésen a nemesektől, hogy személyes részvételük helyett fizessenek adót, erről azonban a rendek hallani sem akartak. Ettől kezdve a rendek és az uralkodó viszonyát a kölcsönös elhidegülés jellemezte.

Mária Terézia felvilágosult tanácsosai segítségével belátta, hogy államának lakóit védelemben kell részesítenie, ha jó adózó polgárokat akar nevelni belőlük. Az **1767**-ben kiadott **urbárium**a beavatkozott a jobbágy és a földesúr közötti magánjogi viszonyba, és állami ellenőrzés alá vonta. Egyfelől vallásos meggyőződése, másrészt józan belátása vezette arra, hogy főleg a majorsági gazdálkodáshoz szükséges robotterheket mérsékelje. árványok Csak ezek megoldása tette lehetővé, hogy az uralma idején hatszorosára emelkedett állami adót a jobbágy be tudja fizetni.

Az **oktatásügyi reform** a tananyag elvilágiasodását is jelentette. Ehhez jó alapot nyújtott a jezsuita rend feloszlását elrendelő 1773. évi pápai bulla. A rend vagyonát az állam kisajátította, tanulmányi alapot hozott létre belőle, majd iskolákat alapított. A Nagyszombaton, jezsuiták által alapított és vezetett egyetemet a királynő Budára hozta, és orvosi karral bővítette. Előírta gimnáziumok és népiskolák alapítását. Az iskolák tantervi szabályozását tartalmazza az **1777**-ben kiadott rendelet, a **Ratio Educationis**. A felvilágosult reformokhoz tartozott az egészségügyet korszerűbbé tevő intézkedések sora. Így a járványok megelőzése, a szülő nők védelmére létrehozott bábaképző, a kuruzslás büntetése is ennek a törekvésnek a jegyében született.

II. József uralkodása

II. József 1780-ban, anyja halála után folytatta, és új, gyökeres reformokkal tette határozottabbá a felvilágosult abszolutizmus jelenlétét a birodalmában. II. József „az állam első szolgájának” tekintette magát. Tudta, hogy reformjai zátonyra fognak futni a magyar nemeseknek a Hármaskönyvben lefektetett jogain, ezért lemondott a koronázásról. Ha ezt nem teszi meg, fel kellett volna esküdnie a magyar alkotmányra, amely tartalmazta a nemesek kiváltságait. Emiatt „**kalapos királynak**” gúnyolták. Voltak az országban olyan gondolkodók, akik felismerték, hogy II. József rendeletei a modernizációt szolgálják. Ezek mindenképpen támogatták politikáját. Őket nevezzük **jozefinistáknak**. Céljuk az volt, hogy a birodalom könnyen és jól irányítható legyen, a sok testből álló állam minden egyes részét, tartományát Bécsből a kormányzóságokból igazgassák, egységes nyelven.

II. József felvilágosult gondolkodására utal, hogy legelső rendeletei az emberek szabadságérzetére vonatkoztak. A cenzúra enyhítése után fellendült az irodalom és a sajtó. **1781**-ben kiadott **tűrelmi rendele**te megszüntette a protestánsok és görögkeletiek elé emelt, érvényesülésüket gátló akadályokat, megkönnyítette a templomépítést. Kiűzte az országból azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem végeztek tanító munkát.

1784-ben nagy ellenállást kiváltott **nyelvrendelete** a német nyelvet akarta hivatalossá tenni. Abban igaza volt, hogy a latin, amely hivatalos nyelvként már alkalmatlan volt a magyarországi közigazgatásra, középkori kövületként maradt itt, de ez a nyelv jelentette a nemesség privilégiumát a magyarul beszélő jobbágyokkal szemben. Jobban veszélyeztette megmaradásunkat az, hogy a felsőoktatás, majd a középfokú oktatás tannyelvévé kívánta tenni a németet. Ez gátat vetett volna a magyar nyelv fejlődésének.

A birodalom központosított irányításának szándéka, valamint a nemesség helyi hatalmának megtörése vezette az uralkodót abban, hogy **1785-ben megszüntesse a vármegyei közigazgatás kizárólagosságát**, és az országot **tíz kerületre** ossza. Megelőzte ezt a **népszámlálás**, amelynek során felmérte, hány nemes és nem nemes él az országban.

A nemesség egy része, a legműveltebbek, felismerték, hogy a korszerűsítés is együtt jár az új közigazgatási kerületek létrehozásával, ezért szívesen vállaltak hivatalt. A kerületek élére királyi biztosokat neveztek ki. Ezek között volt gróf Széchényi Ferenc is. Kazinczy Ferencet a kassai kerületben találjuk, ahol tanügyi hivatalnokként tevékenykedett.

Javított a jobbágyság jogi helyzetén az ugyancsak **1785**-ben kiadott **jobbágyrendelet**. Lazította kötöttségét, feloldatta az örökös jobbágyság alól, megtiltotta, hogy jobbágyként

szólítsák. Ez nem jelentette a felszabadulást, de lehetőséget adott a szabad költözködés visszaállításával arra, hogy felemelkedjék, mesterséget tanulhasson.

II. József **1789**-ben adta ki rendeletét az **egységes földadóról**, amit a következő évben szándékozott bevezetni. Ezzel megszüntette volna a nemesség sarkalatos jogát, az adómentességet. Így a hétéves háború befejezése óta fokozódó ellentét az udvar és a magyar nemesség között a tetőpontjára hágott. Itthon az ellenállás gúnydalokban, tüntető magyaros viseletben, a magyar zene, tánc feléledésében, a magyar beszéd elterjedésében jelentkezett.

A francia forradalom híre, az ancien régime bukása a beteg uralkodót félelemmel töltötte el. **1790-ben halálos ágyán visszavonta rendeleteit a jobbágyrendelet és a türelmi rendelet kivételével.** Mindkettő megtartása erkölcsi emelkedettségre utal, hiszen tömegek sorsán enyhített velük.

A felvilágosult abszolutizmus kísérlete, vagyis az, hogy Magyarországot és a Habsburg Birodalmat felemelje, részben megvalósult. Mária Terézia és II. József felvilágosult reformjai megmutatták a társadalomnak azokat a hibáit, amelyek a fejlődés útjában álltak.

27. Ausztria és Magyarország közjogi viszonyának alakulása (1848-1867)

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 23.

Bach-korszak

A világosi fegyverletétel (1849. aug. 13) után **katonai diktatúra** következett. **Haynau október 6-án Aradon kivégeztetett tizenhárom honvédtábornokot.** A honvédeket besorozták az osztrák hadseregbe (kényszersorozás), és külföldre vitték őket.

A nemzetközi tiltakozás miatt, a birodalom érdekében, **1850-től** polgári kormányzást vezettek be, amely alatt **leplezetten, de tovább folyt a megtorlás.** Elvetették a monarchia föderalista átszervezésének tervét, **1851. december 2-án eltörölték az olmützi alkotmányt** is. **Schwarzenberg** herceg centralista hívei győztek, és pozícióhoz segítettek **Bach Sándort**, az osztrák belügyminisztert, akinek az **egységes monarchia kialakítása** volt a feladata.

A **Bach-korszak 1850-59-ig** egységes német nemzetté akarta kovácsolni a monarchia népeit, megszüntetve a korábbi jogokat és hagyományokat. A birodalom jobb kormányozhatósága érdekében **a jogrendszert egységesítették, az osztrák törvényeket vezették be mindenhol,** így Magyarországon is. **Megszüntették az ország területi egységét,** és feldúlták ősi közigazgatási rendszerét, a vármegyét. Az országot előbb öt külön kormányzott kerületre osztották, majd a maradék magyar területet ismét öt részre.

A közigazgatás **hivatalos nyelve a német lett.**

Eltörölték a birodalom belső vámjait, így a magyar mezőgazdasági termékek kedvező piaci feltételek közé kerültek, átmenetileg megakasztva ezzel az ipar fejlődését.

A birodalom **modernizációja** érdekében egységessé és **színvonalasabbá** tették az **oktatási rendszert.** A tanítás nyelve a német lett. **Egységes adórendszert** vezettek be az ingatlanok után, és forgalmi adó terhelte az árukat. A föld adás-vételének szabályozását **telekkönyv** bevezetésével tették könnyebbé.

Az **1853-as uralkodói pátens** elfogadja, hogy a forradalom és szabadságharc felszámolta a feudalizmust. Megszüntették a jobbágyságot, a földesurakat államilag kárpótolták. A telkes jobbágy tulajdonában maradt a föld, a földbirtokos a volt majorsági földeket megtartotta.

A politikai kultúrát igen alacsony színvonal jellemezte, a rendszer elleni fellépés külsőségekben nyilvánult meg (szakáll, Kossuth-kalap viselése). Erőre kapott a sérelmi politika.

A meghíúsult kiegyezési kísérletek után **az uralkodó ismét bevezette az abszolutizmust (1861-1865)**. Deák Ferenc, aki a Bach-korszakban a **passzív ellenállás** idején a nemzet első embere lett, felismerte az alkalmas időpontot, amikor az udvar hajlandóságot mutatott az engedményekre. Az **1865 áprilisában** megjelent „**Húsvéti cikk**” rámutatott a kiegyezés lehetőségére: lehetségesnek tartotta a **Pragmatica Sanctio alapján való megegyezést**, miszerint Magyarország elismeri Ferenc Józsefet uralkodónak és a birodalom részének tartja az országot (ez kb. a 48-as áprilisi törvények alapján létrejött államrendszer, Habsburg uralkodóval az élén).

Ennek következtében **összehívták az országgyűlést**. Ausztria a **Königgratznél** (1866. jún. 28) elszenvedett veresége a nagy német egység elfelejtését jelentette, és bebizonyította, hogy a birodalom fennmaradásához elengedhetetlen népeinek megbékéltetése. Ez felgyorsította a tárgyalásokat. **1867-ben kinevezték a felelős kormányt, Andrássy Gyula gróf miniszterelnökségével, majd megalkották az 1867. évi XII. törvénycikket.**

A kiegyezési törvény

- a magyar korona országai és a birodalom között lévő kapcsolat a Pragmatica sanction alapul.
- ország kormányzóságának teljes az önállósága, de közös ügyeknek tekinti a hadügyet, a pénzügyet és a külügyet (ez visszalépés az áprilisi törvényekhez képest)
- a közös ügyeket a delegációkból álló minisztériumok intézik. A közös költségeket (kvóta) a két országgyűlés által delegált bizottság állapítja meg, és ennek alapján Magyarország a terhek 30 %-át fizette.
- Magyarország elvállalja Ausztria államadósságainak egy részét
- gazdasági kiegyezés, amely a két ország között létrejött vámszövetséget és kereskedelmi szövetséget jelentette, csak 10 évig állt fenn.
- közös pénzrendszer, 1878-tól közös jegybank

A dualista Osztrák-Magyar Monarchia államrendszere

A hadsereg vezénylete és a miniszterek kinevezésének joga az uralkodó kezében maradt. Magyarország átvállalta az osztrák államadósságok egy részét, és Ausztriával közös vám- és pénzrendszert alakított ki. A közös gazdasági ügyeket 10 évenként újraegyeztették („gazdasági kiegyezés”).

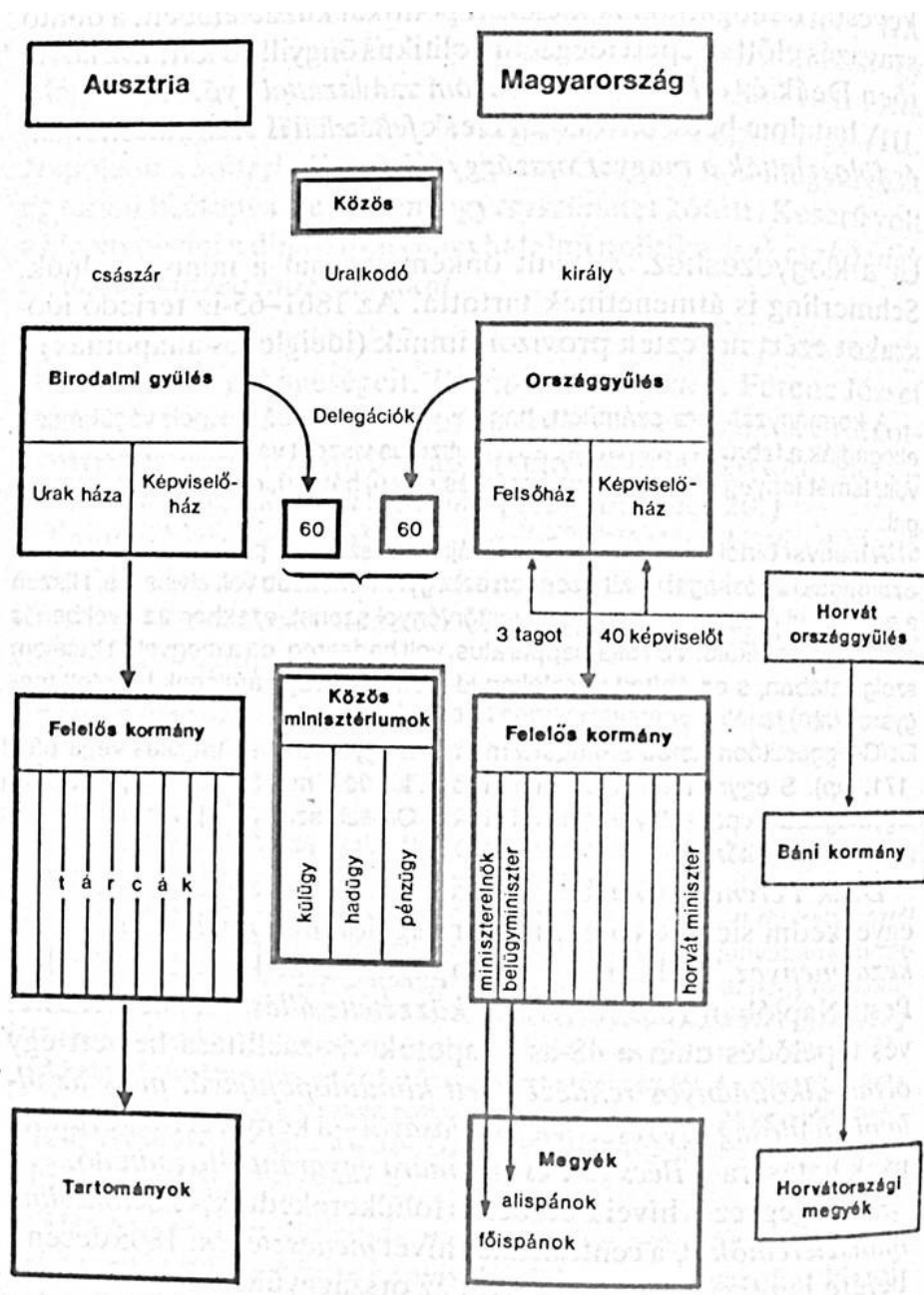
A szabadságharc bukása megmutatta, hogy bennünket egy ország sem támogat a Habsburg-ház elleni harcban, viszont az uralkodót a nemzetek elnyomásában a többi ország vezetői segítik. **Magunkra-maradásunk lehetetlenné teszi a függetlenség kivívását.** Deák rámutatott arra is, hogy **a nyugati hatalmak szükségesnek tartják a Monarchia fenntartását**, mivel az egyensúlyt képez Oroszországgal szemben.

A kiegyezés megszületését a nemzetközi viszonyok jelentősen befolyásolták. A nyugati hatalmaknak egyelőre érdekükben állt az erős közép-európai monarchia. A magyar függetlenség kivívásához nem voltak meg a belső feltételek sem. **A magyar nemesség** nem gondolt forradalomra, mivel **elérte politikai céljainak többségét**, s így elégedett lehetett.

Amiért a reformkorban harcolt, amiért 1848/49-ben a vérét ontotta, nagyrészt megvalósult: az ország belpolitikailag önálló, saját törvényei szerint, felelős kormány vezeti. Éppen ez a réteg lett először haszonélvezője az új rendszernek, mivel az agrárkonjunktúra megnyitotta számára a felemelkedés lehetőségét, a külföldi tőke beáramlása pedig hitelhez juttatta.

A kiegyezés során az osztrák udvar dülőre jutott a legerősebb nemzetiségével, de a többi nép keveset kapott a jogokból. A csehek, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a románok nemzetiségi mozgalmai fenyegették a birodalmat. **1868-ban a Magyarországon kihirdetett nemzetiségi törvény** azonban megoldani látszott a problémáikat.

Az osztrák nagytőke beáramlása lehetővé tette az ország gazdasági fejlődését, tőkét és vállalkozásokat áramoltatott az országba, amely ez által megindulhatott a kapitalista fejlődés útján.

29. Hunyadi János és Mátyás harcai a török ellen

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 29.

Az első két szösszenetben röviden összefoglalva olvashatók Hunyadi János, majd Mátyás törökellenes harcairól. Nyilván Jánoson van a hangsúly. Állítom, hogy ez az egyik legkönnyebb tétel, így nem nagyon kell „túlspirázni”. Aki már ismerősen mozog a témában, annak ez, és a történelmi atlasz elég lesz. Aki bizonytalan, javasolom, hogy fussa át „A Hunyadiak kora” c. részt is.

Hunyadi János harcai a török ellen

Habsburg Albert (1437-1439) után Hunyadi János pártja Jagelló Ulászlót (1439-1444) hívta meg a trónra. Ő bízta meg Hunyadiat a **déli végek védelmével**, aki az adományozott hatalmas birtok jövedelmét is a védelemre fordította. Hunyadi **első győzelmét 1441-ben** aratta Szerbiában, amiért Ulászlótól az erdélyi vajda címet kapta. **1442-ben Gyulafehérvárnál és a Havasalföldön** aratott győzelmeket. Modernizálta haditechnikáját: támadó hadvezetés, bekerítés taktikája, különböző fegyvernemek összehangolt működtetése, huszita szekérvár taktika alkalmazása. Hadseregének magját familiárisai és zsoldosai adták. Zsigmond 1396-os hadjárata után ő is megpróbálkozott a törökök kiűzésével Európából, de ehhez nem kapott elég támogatást. **Hadjáratát 1443-ban** indította, de sikerei ellenére a balkáni télen elakadt támadása. A törökök **fegyverszünetet** ajánlottak, melyet **1444 júniusában** fogadott el **Ulászló**, de a béke ellenére az uralkodó tovább folytatta a hadjáratot, melynek végén, **1444 november 10-én a várnai csatában** maga is **elesett**. Ezután az **1445. évi országgyűlésen** Hunyadiat a két **főkapitány** egyikévé választották, majd 1446 júniusában a pesti országgyűlés választotta kormányzóvá. **1448-ban Rigómezőnél** ismét kikapott a töröktől. **1453-ban V. László** lépett a trónra, Hunyadi ekkor az ország egyik főkapitánya, a királyi jövedelmek kezelője és Beszterce örökös grófja lett. A törökök II. Mohamed vezetésével ebben az évben foglalták el Konstantinápolyt. A pápa ekkor kereszteshadjáratot hirdetett, és az **1454-es országgyűlés** Hunyadiat nevezte ki a **magyar sereg főparancsnokává**. **Utolsó nagy sikerét Nándorfehérvár** védelmével aratta. II. Mehmed 1456 július elején kezdte ostromolni a várat hatalmas túlerővel, végül **1456 július 21-én** Hunyadi támadása megfutamította őket. A győzelem után három héttel Hunyadi meghalt pestisben. Utolsó győzelmének emlékét máig őrzi a **déli harangszó**.

Mátyás harcai a török ellen

Mátyás külpolitikai tevékenységének célja az ország védelmének és dinasztiaalapítási szándékainak biztosítása volt. **1458-ban** a törökök elfoglalták **Galambóc** várát. **1463-ban** Mátyás visszafoglalta **Jajcát**, majd **1464-ben Szreberniket**. Legnagyobb győzelmét az időről-időre betörő törökön **Kinizsi Pál** és **Báthory István** erdélyi vajda aratta **Kenyérmezőnél 1479-ben**. 1468-ban a pápa ösztönzését ürügyként használva háborút indított az eretnekséggel vádolt Podjebrád György ellen, de győzelmei után Jagelló Ulászlóval kellett osztoznia a cseh királyi címen. Uralkodásának utolsó évtizedeiben megerősítette Bosznia védelmét, majd **1481-ben** ismét sikeres **hadjáratot** vezetett a török ellen. Ekkor – a Mehmed szultán halála után kitört trónviszály miatt – lehetőség kínálkozott egy nagyobb török elleni hadjáratra, de a pápával és III. Friggyessel való ellenséges viszonya miatt ezt nem indíthatta el. Végül **1483-ban 5 évre szóló békét kötött**.

A Hunyadiak kora

A 15. században az **egyre súlyosabbá váló török támadások** és a **belső széthúzó erők** veszélyeztették a magyar államot. Fennmaradása, sőt átmeneti megerősödése két Hunyadinak: Jánosnak, a leghatalmasabbá vált magyar földbirtokosnak és fiának, a királlyá választott Mátyásnak köszönhető.

A Hunyadiak nem tartoztak az arisztokráciához. Ez a tény még Mátyásnak is gondot okozott, származásának „hiányosságait” uralkodói rátermettségével, udvarának reneszánsz pompájával ellensúlyozta. János apja feltehetően a Havasalföldről betelepült kenéz volt, talán ezért is nevezték a magyarok „Oláh” Jánosnak. Ő azonban **katonai tehetsége révén** magyar főúrrá vált, s **országnagyi tisztségei** (erdélyi vajda, szörényi bán, temesi ispán) **a bárók sorába emelték**. Luxemburgi Zsigmond vitézeként megtanulta a legkorszerűbb hadviselést, a huszita harcmódot és az olasz zsoldos vezérek tudományát, s bátorságáért, katonai szolgálataért Vajdahunyd várát kapta meg a királytól. A trónutódlás harcaiban Ulászló mellé állt, aki délvidéki területekkel s a nándorfehérvári kapitánysággal jutalmazta.

Így akarva-akaratlanul állandó kapcsolatba került a kellemetlen szomszédal. Hunyadi **balkáni hadjáratai**, győzelmei meggyőzték a szultánt, nem érdemes egyelőre nagyobb haddal indulni Magyarország ellen. A pápa ösztönzésére, a törökkel kötött drinápolyi-nagyváradi béke ellenére a királyi hadjárat mellett döntött, amely a várnai csatavesztéssel, s magának Ulászlónak a halálával végződött. A király halála utána rendek V. László kiskorúsága idejére **kormányzóvá választották** Hunyadi Jánost. A tartományúri széthúzással nehezen boldogult, ugyanakkor töretlenül élvezte a **köznemesség támogatását**, hiszen a körükből felemelkedett törökverő hőst látták benne. Világgraszoló **nándorfehérvári győzelmét** magánhadseregével, familiárisaival és a népből toborzott keresztiesekkel érte el, terveinek megvalósítása azonban fiaira maradt.

A hatalomért való küzdelemben meggyilkolták Cilleit, kivégezték Hunyadi Lászlót, meghalt a király, így a korona a tényleges hatalom nagy részét birtokló Hunyadiak jelöltjének, **Hunyadi Mátyásnak (1458-1490)** jutott.

A fiatal uralkodó a nagyurak marakodásának megszüntetése után, külpolitikai elszigeteltsége ellenére folytatni tudta a **déli végvári rendszer megerősítését**, majd cseh és osztrák háborúival megkísérelte a kitörést a nyugati elszigeteltségből. Kísérletei a császári trón megszerzésére nem jártak sikerrel, külpolitikáját korábbi hívei is ellenérzésekkel fogadták. Nem értették meg, amit Mátyás világosan látott, hogy **az Oszmán Birodalom már olyan hatalmas, hogy ellene sikerrel csak egy másik nagy birodalom erőforrásaira támaszkodó haderő léphetne fel**.

HUNYADI JÁNOS • Hunyadi első igazán nagy diadala 1442-ben következett be. A törökök ezúttal nem kis martalóc-felderítő sereget küldtek az ország ellen, hanem a ruméliai hadtestet (a török had európai részét), janicsárokkal, tehát szultáni elitegységekkel kiegészítve. Hunyadi szeptember 2-án győzött a Töröcsvári-szoros bejáratánál, s ez a győzelme már Európa-szerte lelkes visszhangot váltott ki, hiszen először szenvedett vereséget komoly török hadsereg. A lelkesedés azonban csak szavakban nyilvánult meg, így Hunyadi egyedül látott neki terve kivitelezésének. **1443-44** telén a **hosszú hadjárat** néven ismert vállalkozás során a harmincezer főnyi sereg átvonult Szerbián, s közel 1000 km-t megtéve, a **Balkán-hegységig nyomult**. Több csatában mértek vereséget a törökökre, de az eljegesedett utakon egyre nehezebbé vált a magyarok előrehaladása. Hunyadi még a télen hazavezette legyengült, de veretlenseregét. Így 1444. június 12-én a **drinápolyi békeszerződésben** foglaltak szerint II. Murád szultán többek között 100 ezer arany hadisarc megfizetését és az általa birtokolt **szerbiai várak visszaadását** vállalta. A szerződést Nagyváradon a király nevében Hunyadi szentesítette, vállalva a tízéves béke megtartását.

A pápa ösztönzésére **I. Ulászló megszegte a békeszerződést**, és a pápa által ígért hajóhadban bízva ismét **támadást indított**. A hajók feladata az lett volna, hogy ne engedjék átkelni a törököket Ázsiából, ezt azonban csekély számuk miatt nem tudták megakadályozni. Az **1444-es várnai csata** így nem csak **súlyos vereséggel**, de **I. Ulászló halálával** végződött. Hunyadi utolsó támadó hadjáratában is vereséget szenvedett; **1448-ban Rigómezőnél** győzte le a török.

A hadjáratok mindamelllett mégsem tekinthetők elhibázottaknak. Mert így a török által egyszer már bekebelezett Szerbia és a többi balkáni állam bizonyos ideig fékezni tudta a Magyar Királyság elleni török támadásokat.

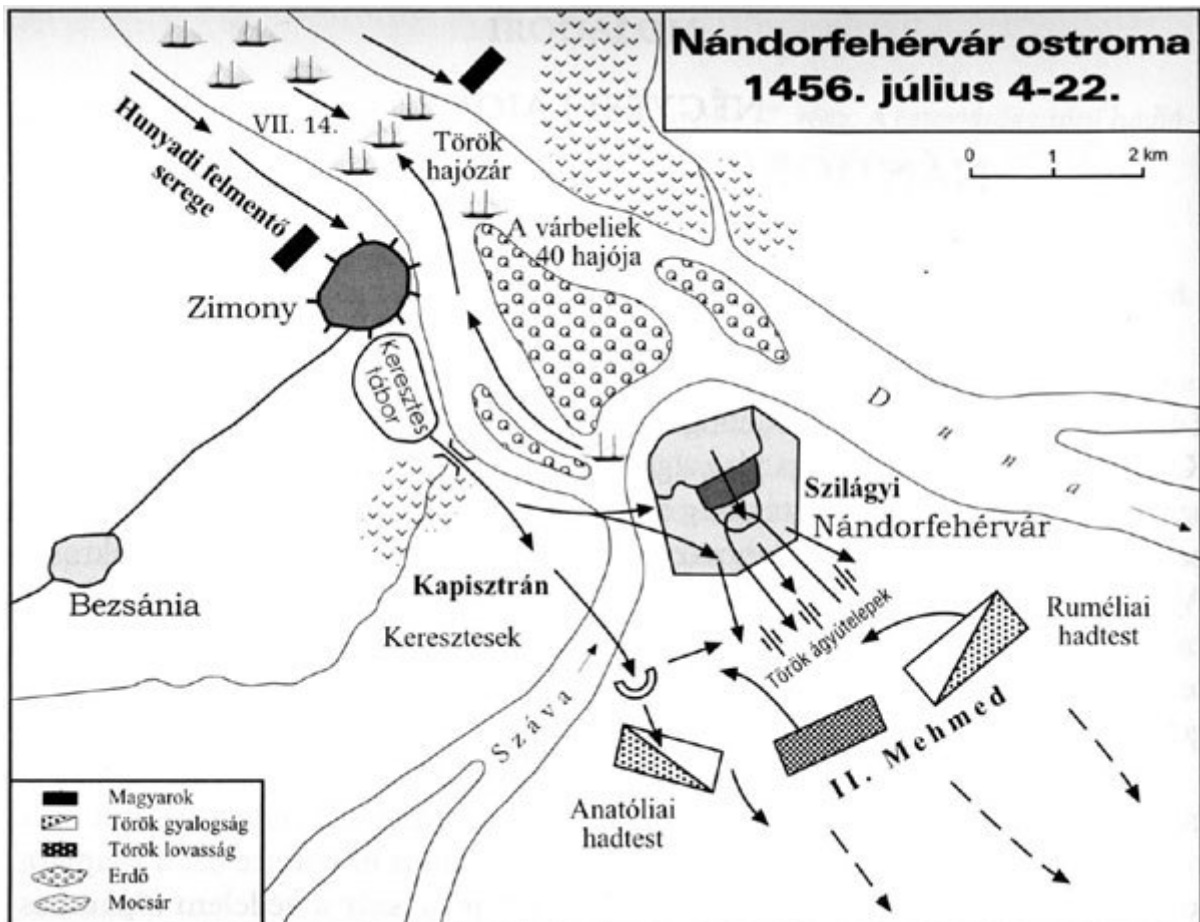
A küzdelem menetét jelentősen megváltoztatta **Bizánc eleste**, mert lerövidült a seregeik felvonultatásához szükséges idő. Miután elfoglalták Szerbiát, **1456-ban** Magyarország kapuja, **Nándorfehérvár** ellen vonultak.

Ahogy nőtt a török veszedelem, úgy vált egyre világosabbá Hunyadi számára, hogy I. Ulászló halála és V. László kiskorúsága miatt országos erőforrásokra nem számíthat. Miközben ő délen élet-halál harcot vívott a törökkel, a nyugati szomszéd, III. Frigyes újabb nyugat-magyarországi várakat foglalt el. Az ötéves király nagybátyja, Cillei Ulrik is csupán saját tartománya bevételeinek növelésével törődött. A zsoldosvezérré lett egykori huszita, Jan Jiskra a Felvidéken terjeszkedett.

Az 1446-tól kormányzóvá választott Hunyadi János is növelte jövedelmét, amit azonban a törökök elleni védekezésre fordított. 1452-től III. Frigyes „kiadta” Magyarországnak V. Lászlót, aki azonban mit sem tudott törődni a magyarországi ügyekkel. Hunyadi lemondott ugyan kormányzóságáról, de arra törekedett, hogy az állami erőforrások egy részével továbbra is a védelmi politikát szolgálja.

Amikor **1456-ban II. Mehmed** egész birodalmi seregével megindult Nándorfehérvár ellen, Hunyadi országos főkapitányként csak magára számíthatott. Nem érkezett segítség külföldről sem, csak III. Callixtus pápa rendelete az egyházi jövedelmeknek a keresztes háború céljaira történő megadóztatásáról, továbbá a Magyarországért való imára felszólító déli harangszóról. A keresztes sereg toborzásának céljából Magyarországra érkezett Kapisztrán János is.

Nándorfehérvárt **Szilágyi Mihály** védte 7000 katonával. Amikor Hunyadi a zömmel parasztokból és familiárisaiból álló sereggel megérkezett, a török már körülzárta a várat. Hunyadi áttörte a török hajókból a Dunán felállított kordont, helyreállítva a kapcsolatot a várvédőkkel. Július 21-én a várba behatoló törökökkel úgy harcolt, „akár a mezőn”, ahogy Hunyadi írta a királynak a győzelem után. Ekkor ragadta magával a mélybe Dugovics Titusz azt a törököt, aki a zászló kitűzésével próbálkozott. Másnap támadásba lendültek a magyarok, és Kapisztrán segítségével Hunyadi győzelemre vezette őket. A diadal hírére sorra megérkeztek a nagyúri bandériumok és a királyi sereg is. A nagy hadvezér azonban augusztus 11-én a tábornokot megtizedelő pestisjárványnak esett áldozatul.

HUNYADI MÁTYÁS • Önálló, királyi irányítás alatt álló **zsoldoshadsereg** („Fekete sereg”) segítségével sikerült visszafoglalnia a déli végvárak nagy részét a törököktől, így 1464-től 10 évig nem kellett nagyobb hadat viselnie a déli szomszédunk ellen.

1474-ben azonban a török ismét betört Erdélybe. **1476**-ban Mátyás korlátozott offenzívával elvette a törököktől **Szabács** várát. **1479**-ben **Kinizsi Pál** seregével **Kenyérmezőnél** legyőzte a török sereget, és sikerrel nyomult előre Szerbia területén, így az új szultán, **II. Bajazid békét kötött Mátyással**.

Mátyásnak már kortársai is felrötták, hogy az ország katonai erejét nem fordította teljes egészében a török ellen. Mátyás szerencsére nem hallgatott a külföldi, segítséget is ígérő uralkodókra, de a pápára sem. Tanult Zsigmond és Ulászló példájából, és elhatározta, hogy amíg nem valósul meg kézzel fogható, garantált európai összefogás a török ellen, addig lehetőség szerint kerüli az összecsapást az erősebb ellenféllel. A hosszas csehországi és ausztriai háborúk sokkal kevésbé fenyegettek a magyar sereg felmorzsolódásának veszélyével, mint akár egyetlen szerencsétlen csata a törökkel.

A Középkorai történelmi atlaszban:

34-35 Magyarország (XV-XVI. század)

- Magyarország a Hunyadiak és a Jagellók korában (1446-1526)
- A Hunyadiak hadjáratai
- A nándorfehérvári csata (1456. VII. 14-22.)

30. Magyar-török küzdelmek és együttélés a XVI-XVII. században

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 30.

Hunyadi Mátyás halála után **Jagelló Ulászló** uralkodása alatt (**1490-1516**) lebontotta a Mátyásféle államszervezetet (1490-1494). II. Ulászlót tízéves fia, **II. Lajos** követte a trónon (**1516-1526**). A kiskorú király helyett egy bárókból, főpapokból és köznemesekből álló tanács látta el a kormányzás teendőit. Az államhatalom bomlása az ő uralkodása alatt is folytatódott, a királyi jövedelmeknek továbbra is csak a töredéke folyt be. Ezt a csekély jövedelmet is csaknem teljesen fölemésztette annak a nyolcezer zsoldosnak a fizetése, akik a déli határt őrizték, a végvárak karbantartására alig futotta. Állandó hadsereg hiányában tartani lehetett attól, hogy a határvédelem a helyi török támadása alatt is összeroppanhat.

A **pénztelenség** következtében a végvárrendszer karbantartása elmaradt. A több mint 1500 km hosszú déli védelmi vonal omladozó falú erősségei és rosszul fizetett katonái (tizedannyian, mint Mátyás korában) nagy hősiességgel álltak ellent a határ menti török erők kisebb hadműveleteinek. (1521-ig egyetlen nagyobb várat sem veszítettek el.) Nagyobb török had támadásától nem kellett tartani: a törököket lekötötte a keleti terjeszkedés, a perzsiai háborúk. A szultán időről időre meghosszabbította a magyar királlyal fennálló békét.

I. (Vad) Szelim uralkodása idején az Oszmán Birodalom eddig soha nem tapasztalt mértékben megerősödött. Olyan nagy létszámú hadsereget tudott kiállítani, amellyel egyetlen európai ország sem harcolhatott a győzelem reményében.

1520-ban meghalt Szelim, utóda a fia, **I. Szulejmán (1520-1566)** lett. Az uralkodóváltás megkönnyebbülést keltett Magyarországon. Olyannyira, hogy Szulejmán békeajánlatát, noha az nem tartalmazott új feltételeket, a magyar vezetés válasz nélkül hagyta. Ez a diplomáciai lépés olyan országra vonta az **összpontosított török támadás** veszélyét, amely belsőleg megosztott, katonailag felkészületlen, külpolitikailag elszigetelt volt.

Szulejmán **1521**-ben meg is indította hadait az első magyar végvár vonal ellen. Kara Ahmed harmadvezír július elején elfoglalta a Száva menti **Szabácsot**. A Száván épített hidat – amely a török had átkelését biztosította volna – elsodorta egy vihar. Így a már korábban ostrom alá vett Nándorfehérvár körül összpontosult a törökök ereje. A vár kapitányai **Török Bálint** és **Héderbáni Ferenc** az ostrom alatt nem tartózkodtak a várban, mindkettőjüket familiárisaik (Török Bálintot Móré Mihály) helyettesítették. A vár 1200 védője nem volt képes tartani a török túlerőt, így Nándorfehérvár elesett 1521. augusztus 29-én. Noha a király már július közepén megindult a török ellen, a felmentő hadak csak augusztus végére gyűltek össze nagyobb létszámban, s arra már nem volt alkalmuk, hogy beavatkozzanak az ostromba. **Szabács és Nándorfehérvár elfoglalásával az ország nyitva áll a török előtt.**

A mohácsi csata

I. Szulejmán **1526. április 23-án** indult el a fővárosból, Isztambulból Magyarország felé. A magyar kormány már 1525 végén tudott a török tervezett hadjáratáról. A védelmi esélyek azonban még 1521-hez képest is tovább romlottak, a helyi török erők tovább tágították a végvárvonalon keletkezett rést. 1525-re az első védelmi vonalból már csak **Jajca** és **Klissza** maradt magyar kézen. Tomori a védelemben ki akarta használni a török had útjába kerülő természetes akadályokat: a Szávát, a Drávát és a folyók vidékeinek mocsarait. Tervét azonban keresztül húzta a királyi sereg lassú gyülekezése.

Július 2-án a szultáni sereg átkelt a Száván, a magyar király elrendelte a bandériumok számára a gyülekezést a Tolnai táborba. Maga a király csak július 20-án érkezett a gyülekezőhelyre. A török sereg már megkezdte a szávai átkelést, amikor a magyar haditanács kinevezte **Tomori Pált** és **Szapolyai Györgyöt** (Szapolyai János öccsét) **a magyar sereg két fővezérévé.**

Tomori egy kisebb sereggel a Drávához indult, hogy föltartóztassa az előrenyomuló szultánt. A király és a haditanács viszont itt alkalmatlannak találta a terepet a harcra, s **a csata színhelyéül a mohácsi mezőt választotta.**

A magyar haditanács döntése az volt, hogy a 75-80 ezer reguláris katonából álló török sereget akkor kell megtámadni, amikor az a dombról leereszkedik. A két fővezér, Tomori és a távollévő erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost helyettesítő Szapolyai György ezzel a dombbal szemben állította fel **1526. augusztus 29-én** a 25 ezer főnyi magyar haderőt. Az első harcrend jobbszárnyát a szlavóniai nehézlovasság, centrumát lovas egységekkel megerősített gyalogos zsoldosok, balszárnyát pedig tiszántúli lovascsapatok alkották. A második harcrendben voltak a királyi, főpapi és a főúri bandériumok, gyalogos és könnyűlovas egységekkel kiegészítve. A törökök ezen a napon nem akartak csatát kezdeményezni, s a szultán táborba szállást parancsolt, amikor a hajnal óta hadrendben álló magyar sereg délután három óra tájban támadási parancsot kapott. Az első harcrend jobbszárnyának rohamával indult az ütközet. Aminek a török balszárnyon levő, megzavarodott ruméliai lovasság nem tudott ellenállni. Tomori a siker láttán az első harcrend másik két elemét és a második harcrendet is bevetette. Mire azonban ezek elérték a törököket, a Batthyány Ferenc vezette jobbszárny támadása kifulladt, a katonák egy része zsákmányolásba fogott, a Perényi Péter vezette balszárny pedig megfutamodott a török jobbszárnyat alkotó anatóliai lovasság elől. Így az előretörő centrum a török ágyúállások előtt a janicsárság tüzébe került. A lovasság menekülésbe fogott, sorsára hagyva a gyalogságot, s mintegy másfél órai küzdelem után a csata véget ért.

A magyar seregből 15 ezren estek el a helyszínen, közöttük hét főpap, maga Tomori is, és huszonnyolc főúr. A menekülők közül sokan, Lajos király is a Brodarics-említett mocsárba vagy a megáradt Csele-patakba fulladtak, másokat az üldözésükre küldött török erők mészároltak le.

A védtelenül maradt királyi székvárosba szeptember 9-én vonult be I. Szulejmán. Kirabolta Budát, portyázói pedig végigdúlták a Dunántúl egy részét s a Duna-Tisza közét. Tartósan azonban ekkor még nem rendezkedtek be az ország közepén, **a szultán október 9-én elhagyta Magyarországot**, de ez nem jelentette azt, hogy figyelme elfordult a térségtől. A következő évtizedek minden jelentős belpolitikai fordulatát ellenőrizte és a számára kedvezőtleneket ellensúlyozta. A szerémségi várakat szilárdan kézben tartották a török helyőrségek, és a terepviszonyok miatt nem kellett attól tartaniuk, hogy a magyarok a térségben új védelmi vonalat építenek ki.

Az ország három részre szakadása

Mohács legsúlyosabb következménye nem a katonai vereségben, hanem a nyomában fellépő anarchikus viszonyokban rejlett. A fiatal, gyermektelen uralkodó halála felvetette a trónöröklés kérdését, királyjelölt kettő is akadt. A Habsburgok számára a **Jagellókkal kötött dinasztikus szerződés** jogalapot teremtett a magyar trónra, a török előretörés pedig szükségessé tette számukra, hogy a magyar területeket ellenőrzésük alá vonják. Ugyanakkor a magyar köznemesség jelentős részének régóta volt a királyjelöltje Szapolyai János erdélyi vajda, aki az 1505-ös **rákosi végzésre** hivatkozhatott.

1526. novemberében a nyitrai püspök koronázta meg **Szapolyai Jánost (1526-1540)**, majd decemberben az országgyűlés királlyá választotta Habsburg Ferdinándot. A következő időszakban a két király azért harcol, hogy a másikat kiszorítsa a hatalomból. Elsősorban próbálnak minél több támogatót szerezni a birtokadományozással, de vannak kisebb-nagyobb összecsapások is, melyekben Ferdinánd német-római segítség nélkül marad (zajlik a reformáció első szakasza).

A törököknek ez a megosztott politikai állapot kedvez; ezért az ő érdekük az, hogy mindenképp maradjon két király, egyiküknek sem szabad győznie. Ezért a szultán **1527-ben** Magyarországra küldi **Grittit** (velencei származású, történelmi kalandor), hogy megakadályozza bármelyik uralkodó győzelmét, minél nagyobb hasznot szerezzen, és hogy érvényesítse Velence érdekeit a magyarországi politikában. Gritti meggyőzi Szapolyait, hogy szerezzen török támogatást a Habsburgokkal szemben. **A török készséggel vállalkozott Szapolyai támogatására**, addig is szabad bejárása van az ország területére.

A szultán vezette sereg **1529** májusában indult el Isztambulból Bécs felé, elfoglalják a fővárost és a szultán visszahelyezi Szapolyait a trónra. A korán beköszöntő tél és az élelmiszerhiány miatt a szultán a visszavonulás mellett döntött.

Szulejmán **1532** nyarán újabb kísérletet tett **Bécs** elfoglalására, de **Kőszegnél** megtorpantak. A védők közel egy hónapig tartották a várat a törökökkel szemben. Közben hatalmas nemzetközi haderő gyűlt össze Bécs védelmére és megkezdődött a törökök szent ünnepe, a ramadán is, így szeptemberben a sereg elindult haza.

1538 februárjában Ferdinánd és Szapolyai megegyezik Váradon. A **váradai egyezségben** mindkét király kölcsönösen elismerte egymás méltóságát és megállapodtak, hogy amíg Szapolyai él addig ő a király, de halála után Habsburg Ferdinánd fog uralkodni.

A még csecsemő **János Zsigmond** maradt az egyetlen lehetséges utód. Ferdinánd kifogásolta, hogy Szapolyai és támogatói igyekeztek elérni, hogy János Zsigmond lehessen majd a király a váradai szerződés ellenében. Így **1541-ben osztrák és német birodalmi csapatok ostrom alá vették a fővárost**, hogy életbe léptessék a szerződést. Nem volt elég erő az ostrom visszaveréséhez, vagy felmentősereg szervezéséhez. ☞ 1541 nyarán török haderő érkezik az ország területére **Fráter György** kérésére; kettős ostromgyűrű alakult ki Buda körül. A Habsburgok török kérésre elvonultak.

Szulejmán felajánlotta, hogy segíti János Zsigmondot. Vendégül hívta a saját sátrába, az összes magyar földesúrral együtt **1541. aug. 29-re**. A török katonák „turistaútra vonultak” Budára, látszólag fegyvertelenül, de aztán ott is maradtak. Végül elengedték a főurakat, kivéve Török Bálintot (isztambuli börtön). Izabellát az Oppern Hercegségbe száműzték. Itt kezdődött Magyarország három részre szakadása.

- Habsburg Ferdinánd – A **Királyi Magyarország** (Észak-Magyarország)
- **Török Hódoltságú** területek – Magyarország középső része
- Fráter György - **Erdély**

Végvári küzdelmek (1552-1568)

Buda elfoglalása után (1541) a törökök több hadjáratban is megerősítették Buda helyzetét, majd Fráter György kísérlete után **1552-ben éket vertek Erdély és Magyarország közé**. A törökök **két irányból** támadtak. Szulejmán először Temesvárt ostromolta, amelyek zsoldosai a várkapitány Losonczy Istvánt megadásra kényszerítették. Eközben Ali budai pasa Drégelyt vette ostrom alá. A három napig tartó ostromban a várvédők, élükön Szondi György várkapitánnyal hősi halált haltak. A két sereg **Szolnok alatt egyesült**, s a vár védői nem várták be az ostromot. A Felvidék és a bányavásorok védelmét biztosító egri várat Dobó István és Mekcsey István védtek. A szeptember 15-én kezdődő ostrom után a törökök még három nagy rohamot indítottak, amelyek a védők ellenállásán törtek meg. Végül 1552. október 18-án a súlyos veszteségek miatt Ahmed **elvezette a török seregeket Eger alól**. A porta a következő években nem intézett támadást a végvárak ellen. **Ezt az időt kihasználva a bécsi haditanács olasz mérnököket** küldött Magyarországra, s irányításukkal **korszerűsítették a végvárakat** (fülesbástya). **Szulejmán utolsó nagy hadjáratának (1566) eredeti célja Eger volt**, de amikor Zrínyi Miklós Siklósnál megvert egy török csapatot, megváltoztatta haditervét, és Gyula bevétele után Szigetvár alá vonult. Zrínyi Miklós hőiesen védte a várat, és végül maroknyi katonájával kirohant az égő várból (Szulejmán ekkor már két napja halott volt). A század legnagyobb várháborúját végül a Miksa és II. Szelim kötötte **1568-as drinápolyi béke** zárta le, majdnem negyven évre rögzítve a status quo-t. *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek 45. oldal*

A tizenöt éves háború (1593-1606)

II. Rudolf (1576-1612; magyar királyként I. Rudolf 1576-1608) nem érzékelte, hogy a Török Birodalom már túljutott hatalma csúcspontján, s a béke fenntartására törekedett. III. Murád szultán azonban az ismét hevesebbé váló határviszályokban (1590-1593) elszenvedett egyik török vereség ürügyén hadat üzent a Habsburg uralkodónak. Elkezdődött az ún. tizenöt éves háború (1593-1606).

Két felfogás van arról, hogy **mért nevezik tizenöt éves háborúnak**. Az egyik az 1591. évi határviszályoktól a törökkel való békekötésig, 1606-ig számolja a 15 évet. A másik vélemény szerint a háború 1593-ban kezdődött, de 1608-ig, a háború keretei között kibontakozott Habsburg-ellenes rendi mozgalom sikeréig tartott.

1593 őszén a török fősereg betört a Dunántúlra: elfoglalta Veszprémet és Várpalotát. Ezután a császári zsoldosok és a magyar végvári csapatok vették át a kezdeményezést. A Pálffy Miklós főparancsnoksága alatt álló seregek az 1593-1594. évi téli-tavaszi hadjáratban – Fülektől Nógrádig – visszavették a hódoltság északi várait. Csak Esztergom ostrománál torpantak meg: a várat nem sikerült bevenniük. Ebben az ostromban vesztette életét Balassi Bálint.

A sikereken felbuzdulva a pápai diplomácia közreműködésével Szent Szövetség alakult a török ellen (1594). A pápa, az ausztriai rendek és a német birodalmi gyűlés is küldött pénzt a háború kiadásaira. A nemzetközi összefogásban katonai erővel a Habsburg monarchia, Erdély és a román vajdaságok vettek részt.

Erdély a háborúban, a háború céltalansága, a Habsburg-ellenes mozgalom

Míg **Báthory Zsigmond** nagy örömmel csatlakozott a szövetséghez, az erdélyi nemesek többsége nem bízott a keresztény erők sikerében, s továbbra is kitartott a törökkel folytatott jó viszony mellett. Ez az **erdélyi megosztottság** nemcsak a Szent Szövetség egységét, hanem a Habsburgok Erdélyre vonatkozó törekvéseit is veszélyeztette. A bécsi udvar elrendelte az országész katonai megszállását, eltávolították Báthory Andrást (1599) és leszámoltak a trónkövetelőkkel.

Báthory Zsigmond főként székelyekből álló hada, nagybátyja, **Bocskai István** vezetésével, valamint a havasalföldi vajda, Mihály seregei az al-dunai **Gyurgyevónál 1595-ben győzelmet arattak** a törökök fölött. Egy évvel később, **1596-ban** azonban a Szent Szövetség egyesített erői **Mezkeresztesnél** – a tizenöt éves háború legnagyobb csatájában – **döntő vereséget szenvedtek** a szultáni főseregtől. Báthory Zsigmond elbizonytalanodott. Először följánlotta I. Rudolfnak Erdélyt (1597), majd meggondolta magát, a s törökbarát unokatestvérét, Báthory Andrást kérte fel az uralkodásra.

Az erdélyi országgyűlés úgy döntött, hogy ha a császáriak visszafoglalják a törököktől Budát, akkor csatlakoznak a Habsburgokhoz. A Budát védő török várrendszerből több várat is elfoglaltak már, s a szövetséges hadvezetés három alkalommal is próbálkozott Buda visszafoglalásával, de sikertelenül. **A mezőkeresztesi csata után pedig a töröké lett a kezdeményezés.** Sorra foglalták vissza a háború kezdetén elvesztett várakat, sőt olyanokat is, amelyek eddig nem voltak török kézen (Eger, 1596; Kanizsa, 1600).

1594-ben elesett a Bécs előterében már a királyi udvar védelmét biztosító **Győr**. Ez **közvetlen fenyegetést** jelentett a császári és királyi székhely számára. A királyi csapatok – Pálffy Miklós vezetésével – új haditechnika, a petárda bevetésével foglalták vissza: berobbantották az erősség kapuját.

Egyik háborúzó fél sem tudott úrrá lenni a másikon. A háborúskodást a magyarok közül sokan céltalannak tartották, különösen, hogy **az ellátás szervezetlensége miatt a császári hadak legalább olyan pusztítást végeztek az országban, mint a törökök.**

A tizenöt éves háború második szakaszában kibontakozó **Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelést** a szultán kezdetől fogva támogatta. Még koronát is küldött Bocskainak. Ám Bocskai István hamar belátta, hogy a török szövetségben folyó harccal csak a hódoltságot gyarapítja, és a magyar végvári vonalat gyengíti. Ugyanis a Habsburgoktól visszafoglalt várakba a törökök akartak őrseget hagyni. Ezért fogadta kedvezően **a bécsi udvar tárgyalási ajánlatát.** Mielőtt megbízottja, Illésházy István megkezdte volna a megbeszéléseket, a **hajdúk** ügyét is rendezte. (1605 decemberében, a **korponai országgyűlésen** megnemesítette őket, és saját birtokából szabad földeket adományozott nekik. Így alakultak ki a későbbi hajdúvárosok, amelyekben a hajdúk mentesültek a földesúri szolgáltatások alól, és csupán a katonáskodást várták el tőlük.)

A bécsi és a zsitvatoroki béke, a tizenöt éves háború lezárása

Az **1606 júniusában Bocskai és a Habsburgok között** megkötött **bécsi békével** eredményesen zárult a Habsburg-ellenes mozgalom.

A Bocskai mellett felsorakozó nemesség azt kívánta, hogy a **Habsburgok a törökkel is kössenek békét.** Erre mindkét – már amúgy is legyengült - fél hajlandó volt. **1606 novemberében** Bocskai közvetítésével kötötték meg a **zsitvatoroki békét.** A fennálló helyzetet alapul véve húsz évre mindkét fél felfüggesztette a háborút.

Erdély bukása

A béke a törökkel **1657-ig** tartott, amikor is **II. Rákóczi György** svéd-francia szövetséggel a **Porta engedélye nélkül indított hadat a lengyel trón megszerzésére**. A Lengyelországban kudarcot valló II. Rákóczi György a szultán felszólítása ellenére sem mondott le a fejedelemségről. Az Erdélyre törő törökök ellen azonban 1660 májusában, Szászfenesnél csatát veszített, és halálosan megsebesült. A törökök elfoglalták és vilajet központtá alakították Erdély kulcsát, Váradot (1660).

Kemény János, az új fejedelem (1661-1662) a törökkel szemben a Habsburgok védelme alá helyezte országát. Hiába várva a Habsburg katonai segítséget 1662 januárjában **vereséget szenvedett a nagyszöllősi csatában**. Az új fejedelem **Apafi Mihály** lett (1661-1690). Erdély önállósága megmaradt, de a korábbiaknál jobban függött a szultántól.

Zrínyi Miklós tevékenysége, a Wesselényi-féle összeesküvés

Zrínyi *Az török áfium ellen való orvosság* című művében (1663 ősze) – válaszul a közelmúlt sérelmeire – támadó háborút javasolt a török ellen. Nézetét osztotta a német birodalmi rendek francia támogatással létrejött Rajnai Szövetsége is. **I. Lipót császár (1657-1705)** azonban tárgyalásos úton akarta rendezni az ellentéteket a törökkel. Erre 1663 őszen a török támadott, s elfoglalta Érsekújvárt. A császár Zrínyi Miklóst nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává.

A francia király és a Rajnai Szövetség segéderőket küldött Magyarországra. A Zrínyi vezette szövetséges hadak **1664 elején** benyomultak a Dráva menti hódoltságba (**téli hadjárat**). **1664. február 2-án az eszéki Dráva híd felégetésével** megszüntették a kapcsolatot a dunántúli török várak és a délebbre fekvő török őrségű erősségek között.

Lipót és a haditanács azonban a védekező háború mellett foglaltak állást. Zrínyit még januárban **Raimondo Montecuccoli** váltotta le a főparancsnokságról, aki a végsőkig halogatta a megütközést a törökkel. 1664. augusztus 1-jén, a Rába folyó szentgotthárdi gázlójánál végre vállalta a csatát és győzelmet aratott.

A csata után megkötött **vasvári béke (1664. augusztus 10.)**, nagy felháborodást keltett a magyar rendek körében, mivel a királyi Magyarország rovására elismerte a török foglalásokat. Az elégedetlenség végül a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezetett, amelyet aztán a bécsi udvar megtorlása követett.

A török kiűzése Magyarországról

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécset ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket.

XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A seregeket **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. Ezek után **1699-ben** megkötötték a **karlócai békét**, amelynek értelmében **Magyarország a Temesköz kivételével felszabadult a török megszállás alól**.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

43 Magyarország a török hódítás korában (1526-1568)

- a A három részre szakadt Magyarország a drinápolyi béke korában (1568)
- b A mohácsi csata (1526. VIII. 29.)
- c Eger vára 1552-ben

44 Magyarország a XVII. század első felében

- a A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc (1593-1606)

45 Magyarország a XVII. század második felében

- a Törökellenes harcok

31. A török kiűzésének kérdései és a Rákóczi-szabadságharc a nemzetközi politika tükrében (1663-1714)

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 31.

Zrínyi Miklós tevékenysége

Zrínyi *Az török áfium ellen való orvosság* című művében (1663 ősze) – válaszul a közelmúlt sérelmeire – támadó háborút javasolt a török ellen. Nézetét osztotta a német birodalmi rendek francia támogatással létrejött Rajnai Szövetsége is. **I. Lipót császár (1657-1705)** azonban tárgyalásos úton akarta rendezni az ellentéteket a törökkel. Erre 1663 őszen a török támadott, s elfoglalta Érsekújvárt. A császár Zrínyi Miklóst nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává.

A francia király és a Rajnai Szövetség segéderőket küldött Magyarországra. A Zrínyi vezette szövetséges hadak **1664 elején** benyomultak a Dráva menti hódoltságba (**téli hadjárat**). **1664. február 2-án az eszéki Dráva híd felégetésével** megszüntették a kapcsolatot a dunántúli török várak és a délebbre fekvő török őrségű erősségek között.

Lipót és a haditanács azonban a védekező háború mellett foglaltak állást. Zrínyit még januárban **Raimondo Montecuccoli** váltotta le a főparancsnokságról, aki a végsőkig halogatta a megütközést a törökkel. 1664. augusztus 1-jén, a Rába folyó szentgotthárdi gázlójánál végre vállalta a csatát és győzelmet aratott.

A csata után megkötött **vasvári béke (1664. augusztus 10.)**, nagy felháborodást keltett a magyar rendek körében, mivel a királyi Magyarország rovására elismerte a török foglalásokat. Az elégedetlenség végül a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezetett, amelyet aztán a bécsi udvar megtorlása követett.

A török kiűzése Magyarországról

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécset ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket. XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseeknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A sereget **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt

meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. A törökök kénytelen-kelletlen békét kértek a szövetségeseiktől.

A császár is hajlott a békére. A szövetségesek már azon a területen harcoltak, ahol a stratégiai tényezők (távolság a birodalom központjától, az utánpótlási vonalak hossza) mindinkább a törököknek kedveztek. Egyre erősebb ellencsapásokra voltak képesek. Ugyanakkor Nyugat-Európában is változott a helyzet. A nagybeteg spanyol királynak (II. Károly) nem volt utóda. Közelinek tűnő halála, a spanyol Habsburgok kihalása óriási háborúval fenyegetett. Hiszen a spanyol korona (Dél-Itáliával és az amerikai gyarmatokkal) még mindig kívánatos zsákmány volt.

Az **1699-ben** aláírt **karlócai béke** a **Temesköz kivételével** egész Magyarország területén elismerte a Habsburg-fennhatóságot.

A TÖRÖK VERESÉG OKAI • A Török Birodalomban a XVII. század utolsó negyedében mindenütt a gazdasági hanyatlás és a katonai züllés jelei mutatkoztak. A magyarországi török uralom bukását mégsem a belső bajok idézték elő. A magyarázat a dunai Habsburg monarchia katonai megerősödésében keresendő. A bécsi udvar a század végére közel 100 ezer embert tartott állandóan fegyverben. A hadseregben a legújabb haditechnikai vívmányokat is alkalmazták. A katonák gondos – a különböző fegyvernemek együttműködését gyakoroltató – kiképzést kaptak. A császárnak jól képzett hadvezérei voltak, akik közül tehetségben, ötletességben kiemelkedett a francia származású Savoyai Jenő (1663-1736), a magyarországi felszabadító háborúk utolsó két évének császári főparancsnoka. A sereg ellátását a hadseregszállítók – elsősorban bécsi bankárok, kereskedők – kitűnően megszervezték.

A Habsburg-hatalom megerősödése Magyarországon

A török kiűzéséből a császári csapatok oroszlánrészt vállaltak. **Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen** I. Lipót jól kiaknázza a magyar rendek – Buda visszavétele után tapasztalható – engedékenyebb hangulatát. **A rendek lemondtak a szabad királyválasztásról, és elismerték, hogy a Habsburg uralkodók fiúági leszármazottai egyszerűen öröklik a magyar koronát (örökös királyság).** Ugyancsak lemondtak **az Aranybullában rögzített ellenállás jogáról.**

A bécsi udvar követelésére a magyar nemesek rákényszerültek az idegen urak befogadására is. Sok császárhű idegen kapott birtokot Magyarországon (főleg katonák). **A jobbágyságra nehezedő állami adóterhek megnövekedtek.** A parasztháztartások különösen a katonák elszállásolását, élelmezését (porció) sínylették meg, mert a fegyveresek túlkapásai nem ismertek határt. **A szállítási kötelezettség (forspont) hosszú időre elvonta a jobbágot az otthoni munkától.**

A harcok elültével napirendre került az ország új berendezésének kérdése. Az egykori hódoltság területét a Habsburgok új szerzeménynek tekintették, s az ottani **birtokügyek intézésére megalakították az Újszerzeményi Bizottságot** (Neoquistica Commissio, 1688). A Bécsben működő testület alaposan megválogatta, hogy kit helyez vissza régi birtokaiba. Aki nem tudta hiteles oklevéllel igazolni jogait a kérelmezett földekre, elutasították, s **a gazdátlan területeket kincstári tulajdonba vették.** Aki visszakerülhetett ősei birtokára, „**fegyverváltás**” címén kénytelen volt kifizetni a birtok becsült értékének 10%-át.

Az új berendezkedés a társadalom egyéb rétegeit is kiforgatta eredeti állapotukból. Mivel a török elleni védelmi vonalra már csak a déli határvidéken volt szükség – ahol a Habsburgok létrehozták a szerb határőrvidéket - , **az ország belsejében fekvő végvárak katonaságát elbocsátották.** Sok végvár felrobbantását elrendelték, hogy azok ne váljanak a bujdosók, a

császáriak ellen fellépők támaszpontjaivá. A császár a hajdúk katonai szolgálataira sem tartott igényt, majd megszüntette kiváltságait.

A Rákóczi-szabadságharc

A török kiűzése után a bécsi udvar kezébe került az ország irányítása. Ezt a nemesség és a parasztság is érzékelte. Az előbbi előjogainak megsértése, az utóbbi a megemelt adóterhek miatt nehezített a Habsburg-kormányzatra.

A Lengyelországba menekült II. Rákóczi Ferencet **1703.** májusában kereste fel **Brezán** várában a tiszaháti paraszti szervezkedést vezető **Esze Tamás**. Rákóczi ekkor elhatározta, hogy az elégedetlenek élére áll. Kiadta a **brezáni kiáltványt**, melyben fegyverbe szólított „nemest és nemtelent” az elnyomó Habsburgokkal szemben.

A tiszahátiaknak átadott piros selyemzászlók feliratával Rákóczi a harc célját így jelölte meg: *Cum Deo pro patria et libertate* (Istennel a hazáért és a szabadságért).

Rákóczi az **1703. augusztus 28-án** kiadott **vetési pátensben mentesítette a katonának állt jobbágyokat**, otthon maradt feleségeiket és gyermekeiket **a földesúri terhek alól**. Hadseregéhez így tömegesen csatlakoztak a jobbágyok. A pátens ugyanakkor jelzés volt a nemesség felé: nincs szó általános jobbágyfelszabadításról.

Rákóczi az ősz elejére felszabadította a Tiszántúlt. Győzelmei hatására megindult táborába a vármegyei köznemesség, majd a főnemesség: a szabadságharc a nemesség és a jobbágyság összefogásával országos méretűvé teljesedett ki. A kuruc támadás a Felvidék és a déli részek birtokbavételével folytatódott. Csak a francia előrenyomulás megtorpanásán múltott, hogy a Habsburg-ellenes erők nem egyesülhettek. (A kurucok már 1703 decemberében Bécs alatt voltak.)

A nemzetközi erőviszonyok változásai

1704. augusztus 13-án a höchstadti csatában a császári és az angol csapatok győzelmet arattak a franciák és a bajorok felett. Ez az esemény fordulatot hozott a kurucok Habsburg-ellenes küzdelmében is. A császári hadvezetés egyre több katonát vethetett be a magyarországi fölkelők ellen. **Már ekkor eldőlt, hogy a Rákóczi vezette szabadságharcot csak a tisztes kiegyezés érdekében érdemes folytatni.**

A szabadságharc csúcspontja

A nemesség egy része tűrhetetlennek tartotta a lassan négy éve tartó hadiállapot rá nehezedő terheit, s rossz néven vette Rákóczi állam-központosítási terveit. Minden baj forrását a háborúban és a fejedelem intézkedéseiben látta. Sokan elfogadták volna a Habsburgok fennhatóságát, ha a király biztosítja jogaikat és kiváltságait.

Rákóczi és hívei egyértelművé akarták tenni Magyarország különállását a birodalomtól. Ettől remélték, hogy a Habsburgok ellen harcoló hatalmak egyenjogú félként kezelik a kurucokat. (XVI. Lajos pl. közölte, hogy lázadókkal nem szövetkezhet nyíltan.)

Az 1707 nyarán összeült ónodi országgyűlésen kimondták az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. A háborús terhek elosztására **általános adózást vezettek be.** A jövedelem alapján történő fizetési kötelezettség alól nem bújhatott ki köznemes, főúr, főpap, de még a fejedelem sem.

A szabadságharc bukása, a szatmári béke

A francia király a trónfosztásról hozott határozat ellenére sem váltotta be ígéretét, és nem kötött szövetséget a kurucokkal. Anyagi támogatása is csökkent. Az ónodi országgyűlés után egyre nyilvánvalóbbá vált a szabadságharc bukása.

A hanyatlást nem lehetett megállítani. Rákóczinak egyetlen reménye maradt. Még 1707-ben, Varsóban szövetséget kötött I. (Nagy) Péter cárral. A fejedelem Lengyelországba utazott, hogy katonai segítséget kérjen a cártól. Indulásakor felhatalmazta Károlyi Sándort, a kuruc hadak főparancsnokát, hogy időhúzó tárgyalásokat folytasson a császári főparancsnokkal. Károlyi azonban nem színleg tárgyal: a megegyezés mindkét fél számára elfogadható módját kereste.

1711. április végén aláírták a szatmári békét, rá egy nappal a kurucok letették a fegyvert a majtényi síkon.

A Habsburgok és a magyar rendek közötti **békeszerződés büntetlenséget ígért a felkelőknek, helyreállította** a nemesi jogokat és a rendi dualizmust. A korábbi szerepét megőrző rendi országgyűlés és a nemesi vármegye jelentős önállóságot biztosított Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belül.

A Rákóczi-szabadságharc nemzetközi háttere

A legfontosabb külpolitikai mozzanat, amely a Rákóczi-szabadságharc létét alapvetően befolyásolta, a **spanyol örökösödési háború** volt, amelyben Hollandia és Anglia volt a Habsburgok szövetségese, míg Bajorország és Rákóczi Franciaország oldalára álltak. Távolabbról hatott, bár Rákóczi nagy reményeket fűzött hozzá, a nagy **Északi-háború**, amelyet XII. Károly svéd király és Nagy Péter vívtak egymással. **Rákóczi külpolitikai elképzelései** elsősorban a XIV. Lajos és I. Lipót között folyó úgynevezett **spanyol örökösödési háborúhoz kapcsolódtak**. A külpolitikai elképzelések első alapvető kudarca a francia-bajor erők veresége volt **Höchstadt**nél, amely a háború gyors befejezésének reményét megghiúsította. A háború elhúzódása miatt volt szükség arra, hogy a **szécsényi országgyűlés** tisztázza az államformát. A lengyel konföderációt vették mintául. Ugyanakkor ez az országgyűlés fogalmazta meg a **háború külpolitikai céljait** is. (Anglia és Hollandia garantálja a kötendő békét.) **1707-ben az ónodi országgyűlés** kimondta a **Habsburg-ház trónfosztását**, amelynek célja egy francia-magyar szövetség kieroszakolása volt. Ez azonban az adott viszonyok között nem valósulhatott meg. Utolsó reális külpolitikai elképzelés a porosz szövetség gondolata volt, de ezt a **Trencsény**nél elszenvedett súlyos vereség megghiúsította.

NYUGAT-EURÓPA ÉS RÁKÓCZI

(Barta János, ifj.: *História*, 2003/03)

A spanyol örökösödés és Magyarország

A Rákóczi-szabadságharc - bármilyen felületes megközelítés esetén is - elválaszthatatlan az Európában vele párhuzamosan zajló politikai eseményektől, mindenekelőtt két nagy európai háborútól: az **északi és a spanyol örökösödési háborútól**. Ezek alakulása döntő módon befolyásolhatta a hazai mozgalom sorsát.

A nyugati segítség elmaradása

Rákóczi maga mindvégig bizakodó maradt a **külföldi segítséget** illetően. Megnyilatkozásai is azt tanúsítják, hogy hitt diplomáciai akcióinak sikerében. [...] **Tényleges segítséget** (pénzt, katonai szakértőt) **kizárólag a franciáktól kapott**, de **XIV. Lajos francia király (1643-1715)** arra már nem méltatta, hogy politikai szerződést kössön vele. Egyáltalán, **írásba foglalt politikai megegyezést I. Péter (1689-1725) Oroszországát kivéve egyetlen országgal sem sikerült kötnie**. Szárnyaló terveit, amelyekben különféle nemzetközi szövetségek létrehozását, a szabadságharcot támogató újabb hadszínterek nyitását javasolta, nem hallgatták meg. [...] Fel kell tennünk a kérdést: elvárható lett volna-e egy idegen uralkodótól, hogy Rákóczi kívánságát teljesítse? Csak akkor - hangzik válaszuk -, ha érdekei egybeesnek a felkelők érdekeivel.

Jó kilátások, 1703

Az 1703-ban meginduló felkelés nemzetközi kilátásai nem tűntek rossznak. A 18. század első évtizedében kirobbant két nagy európai háborúba a hatalmak mindegyike bekapcsolódott.

A spanyol örökösödési háború (1701-14) tétje a spanyol Habsburgok kihaltával gazdátlaná vált világbirodalom megszerzése volt. [...] Trónjáért az osztrák Habsburgok és a francia Bourbonok vetélkedtek. [...] Az utolsó spanyol Habsburg halálakor (1700) XIV. Lajos Anjou Fülöpöt a francia trón örökösévé nyilvánította, ami **Franciaország és Spanyolország "egyesülését"** jelentette volna **perszonálunió keretében**. Döntése **az európai erőegyensúly megbomlását eredményezte volna**. Ez nemcsak a **rivális osztrák Habsburgok**, hanem a többi európai hatalom ellenállását is kiváltotta. Kitorrt tehát a háború.

A másik európai összeütközés az észak-európai hegemoniáért tört ki. Az ún. **északi háborúban (1700-21)** a **Baltikum feletti uralomért** folyt a harc. Két terjeszkedő hatalom, **Svédország és Oroszország érdekei ütköztek**. [...]

A Rákócziak és Franciaország

Rákóczi és a Rákóczi-felkelés helye előre "ki volt jelölve" az európai szövetségi rendszerekben. Mozgalmának Habsburg-ellenessége a **franciák oldalára állította**. De erre predesztinálta őseinek politikája is. [...]

Ilyen családi előzmények után fordulhatott bizalommal 1700 nyarán levéllel Rákóczi XIV. Lajoshoz, amelyben a magyarországi helyzetet ismertette és támogatást kért. [...]

Franciaország érdekei

A 17. század második felében a franciák magatartását a magyarországi történéseket illetően egy furcsa ellentmondás határozta meg. Konkrét politikai érdekük azt kívánta, hogy bármilyen Habsburg-ellenes mozgalmat támogassanak vagy legalább pártoljanak. Így nemcsak a magyarországi elégedetleneket támogatták, hanem a törököt, azokat támadásokra

biztatták. Tudatában voltak ugyanakkor annak is, hogy az európai közvélemény, keresztényi kötelezettségüknek megfelelően, a törökellenes háborúban való részvételt várja el tőlük.

Groteszk helyzetek születtek így. [...] Thököly sikerei például megfelelték a franciák érdekeinek, annál kevésbé a Magyarország felszabadítására indított törökellenes háború. [...] Magyarország felszabadítása a török uralom alól azért húzódott el közel másfél évtizedre, mert a császári hadsereg legjobb csapatait a nyugati frontra, a franciák ellen kellett vezényelni.

A török veresége 1683 és 1699 között a franciák szemében felértékelhette Rákóczi jelentőségét. A felszabadító háborúban elszenvedett veszteségek egyébként is kimerítették a Portát, amely 1699 után - a franciák biztatása ellenére - nem kívánt újabb háborút indítani. Nyugaton sem talált szövetségesre XIV. Lajos. Expanziója miatt már 1686-ban erős szövetség alakult a "Napkirály megfékezésére", amelyhez 1688 után Anglia is csatlakozott. [...]

A Habsburgok hátában

Ha XIV. Lajos szövetségest keresett Bécs hátában, akkor a magyarokra kellett támaszkodnia. A kapcsolat létrejött, a szövetség azonban nem. A francia udvarban az Istentől eredeztetett, gyakorlatilag kétségbevonhatatlan abszolút hatalom elméletét fogadták el. Ez a hatalom az ellenfelet is megillette, az ellene lázadó alattvaló harca tehát jogtalannak minősült. Rákóczi hiába volt fejedelmek leszármazottja, jog szerint mégiscsak lázadó. **A francia uralkodó pedig csakis egyenrangú féllal, önálló, elismert hatalmú fejedelemmel köthetett szövetséget.** [...]

Az államjogi problémáknak bizonyos fokig Rákóczi is tudatában volt. Ezért sürgette az erdélyi rendeket, hogy válasszák **fejedelemmé, 1704.** évi megválasztása után pedig - egy igen rövid és felületes látogatást kihasználva - igyekezett elfoglalni a fejedelmi trónt, ami közvetlenül semmiféle hasznot (adó vagy kincstári jövedelem, katonai állítás) nem biztosított számára. A fejedelemség státuszának bizonytalansága miatt - hiszen Erdélyt a Habsburgok magukénak vallották -, reményei mégsem teljesülhettek. Ugyanakkor a szerződés hiánya nem akadályozta meg azt, hogy a franciák anyagi és szakértői segítséget ne nyújtsanak a magyarországi felkelőknek. A francia udvar némi indoklást is talált ehhez: Rákócziékban nem lázadókat támogat, hiszen a bécsi udvar törvényszegése ellen léptek fel. [...]

A franciákkal kezdeményezett diplomáciai levélváltás végigkísérte Rákóczi szabadságharcát. A kapcsolat tartalma azonban meglehetősen egyoldalú maradt. A fejedelem - Bécsújhelyről való szökésétől kezdve mozgalmá bukásáig - kérelmeivel ostromolta XIV. Lajost. Legtöbbször pénzt kért katonák zsoldjára, fegyverekre, posztó vásárlására. Máskor nagyszabású diplomáciai terveket tárt a Napkirály elé. [...] Terveiben a legkülönbözőbb nemzetközi szövetségek szerepeltek (francia, lengyel, bajor, szász részvétellel). [...]

Francia tallérok

XIV. Lajos óvatosan fogadta e kéréseket, válaszai meglehetősen hűvösek voltak. A segítséget azonban, amennyiben érdekeit szolgálta, nem tagadta meg. Már 1702-ben küldött némi pénzt a Lengyelországba menekült Rákóczi és Bercsényi személyes kiadásaira. [...] **A mozgalom kirobbanása után azonban rendszeres havi támogatást juttatott a felkelőknek, aminek összegét - a sikerek láttán - megemelte. (Ennek nagysága 1703 novemberétől 1705 májusáig havi 10 ezer tallér, attól fogva havi 16 ezer tallér volt. 1708-tól ugyan a segély akadozni kezdett, de teljesen soha nem szűnt meg.** Folytatásának a Rákóczinak a száműzetésben juttatott kegydíjat tekinthetjük.) A fejedelem szárnyaló politikai terveit ugyanakkor a francia udvarban továbbra sem méltányolták. [...]

Angol és holland közvetítés

A francia elkötelezettség - anyagi haszna ellenére - nemzetközileg zsákutcának bizonyult Rákóczi számára. **Megakadályozta azt, hogy szabadságharcához a XIV. Lajos ellen szövetkezett, Magyarország sorsa iránt korábban nemegyszer jóindulatot tanúsító hatalmak segítségét igénybe vegye.** A fejedelem persze ezekkel az országokkal is igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, esetenként nem is eredménytelenül.

1704 márciusában George Stepney, bécsi angol és J. J. Hamel-Bruyninx bécsi holland követ maguk ajánlkoztak, hogy a Rákócziék és az udvar között meginduló tárgyalásokon közvetítenek. [...]

Anglia a 17-18. század fordulóján még tevékeny részt vállalt a kontinentális politikában. Rákóczi mozgalomát egyébként az angol közvélemény ellentétes érzelmekkel fogadta. Neve még 1700. évi bebörtönzése majd szökése révén vált ismertté és népszerűvé. Felkelése ugyanakkor egyesekben (mint pl. a regényíró Defoe-ban) ellenérzést váltott ki, míg mások a bécsi udvart bírálták (mint a másik regényíró, Swift). Anglia magatartása tehát aligha lehetett közömbös Rákócziék számára.

[...] Hollandia népében a magyar (azon belül is elsősorban az erdélyi) protestánsokkal kiépített kapcsolatok ébreszthettek rokonszenvet.

Az **1704 márciusában Gyöngyösön** kezdett tárgyalások a császáriak és Rákóczi között azonban gyors kudarccal végződtek. Rákóczi ekkor még bízott abban, hogy hadai egyesülnek a győzelmesen előrenyomuló francia-bajor sereggel. A franciák höchstädti veresége (1704. augusztus 13.) azonban új helyzetet teremtett. [...]

Svéd és porosz kapcsolatfelvétel

Rákóczi más irányban is megpróbált kitörni elszigeteltségéből. Már **1704 januárjában** követeket indított Svédországba és Poroszországba egy **magyar-svéd-porosz szerződés** megkötését ajánlva, amely az **európai egyensúlyt** szolgálhatná nemcsak Ausztriával, hanem Franciaországgal szemben is. A fejedelem jó érzékkel a vallás kérdését is érvül használta fel: csakis ez a szövetség lenne képes garantálni a magyarországi protestánsok vallásszabadságát. **XII. Károly svéd király** - bár közbenjárást ígért a bécsi udvarnál - a fejedelemnek azt üzenté vissza, hogy lázadóval nem köt szövetséget. Hasonlóképpen **visszautasította** Rákóczi későbbi közeledési kísérleteit is. [...]

I. Frigyes porosz király (1688-1717) udvarában nagyobb **megértéssel fogadták** a fejedelem követét, és közvetítést ígértek a megszakadt angol és holland kapcsolatok felvételéhez. [...] Tudjuk, hogy amikor 1707-től a magyar szabadságharc korábbi támogatói, a franciák és a bajorok egyre kedvezőtlenebb katonai helyzetbe kerültek, Rákócziban felmerült az ötlet, hogy a porosz Hohenzollern-család valamelyik tagját hívja meg a magyar trónra. Rákóczi ajánlatát azonban aligha tekinthetjük reálisnak, hiszen a porosz király ekkor a Habsburgok szövetségese volt, s a jó viszony fenntartása érdekében nem sokkal később azt is elutasította, hogy a menekülő Rákóczinak híveivel együtt Berlinben nyújtszon menedéket.

A szabadságharc záró szakaszában **Rákóczi a pápai udvarba is küldött követet**, a bécsi udvarral jó kapcsolatokat tartó **XI. Kelemtől azonban érdemi segítséget** vagy közbenjárást **nem kapott**. A pápa a magyar katolikusokat a császár iránti hűsége való visszatérésre biztatta.

A többi európai államtól pedig Rákóczi még ennyi támogatást sem remélhetett. Anglia tartózkodását az is kifejezhette, hogy amikor a száműzetésbe induló fejedelem hajója Hullban kikötött, az angol hatóságok nem engedték partra szállni. Hollandia követe pedig a béketárgyaláson nyilatkozott úgy, hogy más kérdés a protestantizmus védelme és más a

politika - azaz Erdély ügye -, amit nem kívántak támogatni. A **szatmári béke (1711)** után is nagy tervekkel dédelgető Rákóczit Franciaország ugyan befogadta, nem tagadva meg tőle a bebocsátást a fényűző versailles-i udvari életbe sem, de politikai tényezőnek többé nem tekintette.

Európai egyensúly

Az európai hatalmak viselkedését a Rákóczi-szabadságharc idején nem erkölcsi szempontok vagy történelmi hagyományok alakították, hanem az aktuális politikai-hatalmi viszonyok. Ezek pedig a 17. század második felében a magyarországi függetlenségi mozgalmak szempontjából kedvezőtlenre fordultak. Az európai egyensúlyhelyzetet már nem elsősorban a császári és a spanyol trónt párhuzamosan bíró Habsburgok túlsúlya veszélyeztette, hanem az expanzív politikába kezdő Franciaország. [...]

A fejedelem diplomáciailag minden tőle telhetőt megtett, hogy elszigeteltségéből kilépjen, érdemleges eredményt azonban nem tudott elérni. Félreismerte a helyzetet, amikor a politikában erkölcsi és méltányossági tényezőket is figyelembe akart venni, s ezt partnereitől is elvárta volna. XIV. Lajos - akire nem volt jellemző a szerződések betartása - a magyaroktól nem számíthatott látványos segítségre, a nagy háborút befolyásoló katonai beavatkozásra, így szövetségükkel nem akarta elkötelezni magát. **A spanyol örökösödési háború elhúzódása lehetővé tette, hogy II. Rákóczi Ferenc nyolc évig dacoljon a Habsburgok nyomasztó katonai fölényével, a szatmári béke kedvező kompromisszuma azonban kizárólag a belső erőviszonyok jó kihasználásán és egy ügyes tárgyalássorozaton múlt.**

A Középiskolai történelmi atlaszban:

45 Magyarország a XVII. század második felében

a Törökellenes harcok

54 Magyarország a Rákóczi-szabadságharc idején

a A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711)

b A Rákóczi-birtokok

c Európai szövetségek

a Rákóczi-szabadságharc idején

32. A napóleoni háborúk fordulópontjai és a nemzetközi együttműködés új rendszere (1796-1820)

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés/32.

A tétel első részében Szikora Péter TDK előadásának általam szerkesztett változatát ajánlom elolvasásra, leginkább azoknak, akiknek gőzük sincs Napóleonnól. Utána röviden összegezve Napoleon belpolitikáját és külpolitikáját olvashatjátok. Az anyag a „Szent Szövetség” kialakulásával és gyengeségének ismertetésével zár.

Napoleon

Készítette Szikora Péter

<http://www.mjag.sulinet.hu/~tdk/eload/napol.html>

Napoleon **1769**-ben született **Korzikán** olasz család gyermekeként. Ott élt 10 éves koráig szüleivel és 7 testvérével. A fiatal Napóleont apja, aki ügyvéd volt, tisztnek szánta, és tizenhet éves korában katonaiskolába küldte Franciaországba.

Napoleon szegény volt és apja alig tudta támogatni. Így hát a kis Buonaparte komoly és szomorú gyermek volt. Nem játszott iskolatársaival. Sokat tanult, és csodálatos emlékezettel rendelkezett.

Tizenhét esztendőskorában alhadnagy lett a francia hadseregben. Mivel nagyon alacsony volt ezért a 'kis káplár' gúnynevet ragasztották rá. Három évvel később **1789**-ben kitört Franciaországban a forradalom és Korzika is fel akart szabadulni a francia uralom alól. Napoleon odautazott, és harcolt a franciák ellen. De aztán visszautazott Párizsba. Napoleon egyik földije magas rangú tisztként abban a csapatban szolgált, amelyet a forradalmárok az ellenálló vidéki város **Toulon** megtörésére küldtek. A parancsnok magával vitte a huszonöt éves hadnagyot, és nem bánta meg. Napoleon olyan jó tanácsokat adott arra nézve, hol állítsák fel az ágyúkat és hová lőjenek, hogy a várost rövidesen bevették. Érdeme elismerésül tábornokká léptették elő.

De ebben az időszakban ez még korántsem volt a ragyogó pályafutás biztos jele. Az egyik párttal jó kapcsolatban állni annyit jelentett, mint a másikkal ellenséges viszonyban lenni. Midőn a kormányt (Robespierre barátait) elkergették, Napóleont is **letartóztatták**. Bár nemsokára szabadlábra került, a jakubinusokkal való kapcsolata miatt **megfosztották rangjától és kizárták a hadseregből**. Iszonyatosan szegény volt, helyzete reménytelen. De szerencséjére egyik ismerőse beajánlotta a direktóriumnak, amely azzal bízta meg, hogy törjön le egy fiatal nemesek szervezte veszélyes felkelést. Napoleon kíméletlenül lövette, és menekülésre készítette a tömeget. Hálából **ismét tábornokká nevezték ki**, és hamarosan megkapta a főparancsnokságot egy kis hadsereg felett, amelynek **Itáliába** kell vonulnia, hogy ott a francia forradalom eszméit terjessze. Szinte kilátástalan ügy volt ez. A hadsereg felszerelése nyomorúságos. Hiszen Franciaország akkoriban szegény volt, és szörnyű zűrzavar uralkodott benne.

A hadjárat előtt **1796**-ban a fiatal tábornok, aki most már francia módra Bonaparte-nak írta a nevét, beszédet intézett katonáihoz. *”Katonák, rongyosak és éhesek vagytok, a kormányzat sokkal tartozik nektek, és nem tud benneteket megfizetni. Én azonban a Föld termékeny síkságára vezetlek titeket. Gazdag tartományokat és nagy városokat fogtok hatalmatokba keríteni; ott megbecsülést, dicsőséget és gazdagságot szereztek. Itália katonái! Híjával lestek-e a bátorságnak és a kitartásnak?”* Annyira értett a katonák lelkesítéséhez, az ellenség túlerejét oly fortélyosan támadta, hogy mindenütt győzött. Már néhány héttel elindulása után a hadseregéhez intézett parancsában ezt írja: *”Katonák! Tizennégy nap alatt hat győzelmet vívtatok ki, 21 zászlót és 55 ágyút zsákmányoltatok, ágyúk nélkül nyertetek csatákat, folyókon keltetek át, amelyeken nincsenek hidak, és mezítláb gyalogoltatok hatalmas távolságokra. Gyakran még kenyeretek sem volt. Meg vagyok győződve arról, hogy ha majd visszatértek szülőföldetekre, mindannyian büszkén fogjátok mondani: Én is itt voltam az Itáliát meghódító hadseregben.”*

Hadserege rövid idő alatt valóban **meghódította Felső-Itáliát**, és Franciaországhoz hasonló köztársasággá alakította. Aztán észak felé **Ausztria ellen vonult**, mert a császár Itáliában legyőzte őt. A császár küldöttei Bécsből elébe mentek a stájerországi Leoben városába. A tanácskozással szolgáló teremben felmagasított széket helyeztek el Ferenc császár küldötte számára. Napóleon azt mondta: *”Tegyétek ki ezt a széket, ha én trónust látok, rögtön kedvem támad, hogy rá telepedjem.”* Kényszerítette a császárt, hogy az összes Rajnán túli területeit engedje át Franciaországnak. Majd visszatért Párizsba. De Párizsban nem kínálkozott számára feladat. Így hát egy kalandos ügyet indítványozott a direktóriumnak: Franciaország legnagyobb ellenségei akkoriban az angolok voltak. Anglia ebben az időben már hatalmas ország rengeteg gyarmattal. A francia haderő pedig nem volt elég erős ahhoz, hogy magát Angliát támadja meg. De Anglia valamelyik birtokolt területét megtámadni - ez már inkább lehetségesnek látszott. Napóleon tehát egy hadsereg élén az angol uralom alatt lévő **Egyiptom ellen küldette magát**. Nagy Sándorhoz hasonlóan az egész Keletet meg akarta hódítani. Nemcsak katonákkal vonult, hanem tudósokat is vitt magával, hogy a régiségeket meglekintsék és megvizsgálják.

Egyiptomba érve úgy szólt az ország mohamedánjaihoz, mintha a próféta volna, akárcsak Mohamed. Ünnepelesen bejelentette, hogy tudja mindazt, ami szívük mélyén lakozik, s az ő érkezését már évszázadok óta megjövendölték, a Koránban is benne foglaltatik: *”Tudjátok meg, hogy minden emberi erőfeszítés hasztalan ellenem, mert mindenről, amibe én bele fogok, eldöntött, hogy sikerülni fog.”* Kezdetben valóban így is tetszett. Az egyiptomi csapatokat megverte 1798-ban a piramisoknál lezajlott nagy csatában, majd utána többször is, hiszen mindenkinél jobban értett ahhoz, hogy győzzön a szárazföldön. Persze, a tengeri ütközetekhez az angolok még mindig jobban értettek, s a híres angol tengernagy, **Nelson** az egyiptomi part közelében, Abukirnál csaknem megsemmisítette a francia flottát. És midőn Napóleon **seregében járvány ütött ki**, s eljutott hozzá a hír, hogy a párizsi kormányban széthúzás van, cserbenhagyta katonáit; egyedül, titokban visszautazott Franciaországba.

Hírneves tábornokként érkezett meg. Mindenki azt remélte, hogy saját országában is ugyanolyan kiváló lesz, mint idegenben. Így aztán megkockáztathatta **1799**-ben, hogy ágyúit **Párizs** kormányépületei ellen irányítsa, s a megválasztott képviselőket gránátosaival a nemzetgyűlés épületéből kikergettesse, és önmagára ruházza a legfelsőbb hatalmat. A régi római mintára **konzulnak** nevezte magát. Konzulként fényűző udvart tartott a francia királyi palotában, és visszahívott sok száműzött főrangút.

De elsősorban azzal foglalkozott, hogy rendet teremtsen Franciaországban, a renden pedig azt értette, hogy mindig és mindenütt az történjék, amit ő akar. Ezt el is érte. Törvénykönyvet dolgoztatott ki az új alapelvek szerint, és önmagáról nevezte el. Egy második itáliai hadjárat során ismét megverte Ausztriát. A katonák bálványozták, és valamennyi francia tisztelte, mert

hazájuknak dicsőséget szerzett és hódításokkal gyarapította. Örökös konzullá nevezték ki. De Napóleon ezzel sem érte be. Több akart lenni.

1804-ben császárrá emelte saját magát. A franciák császárává. A pápa azért utazott Párizsba, hogy megkoronázza. Hamarosan Itália királyává is kinevezette magát. A többi ország megrémült ettől a hirtelen felbukkant, hatalmas férfitől. **Anglia, Németország, Ausztria, Oroszország és Svédország ezért szövetséget kötött ellene.** Napóleon nem hagyta magát megfélemlíteni. Ellenséges hadaktól, bármilyen nagyok voltak is, ő nem rettegett. Felvonult ellenük, és a szövetséges csapatokat **1805** telén a morvaországi **Austerlitznél** teljesen szétverte. Most szinte egész Európa ura lett.

Mindegyik rokonának egy-egy királyságot adott. Mostohafia Itáliát kapta, bátyja Nápolyt, öccse Hollandiát, sógora Németország egy részét, nővérei hercegségeket Itáliában. A korzikai ügyvéd családtagjai szép pályafutást tettek meg, hiszen alig húsz éve a távoli szigeten szűkös ebédnél ültek az asztal mellett. Németországban is minden hatalmat a kezébe kerítetett Napóleon, mert a német fejedelmek, akik a bécsi császártól már régen nem tűrtek beleszólást, a hatalmas Napóleonnal szövetkeztek. Ekkor Ferenc császár megvált a német császári címtől. Ez lett a Német-Római Szent Birodalom vége, amely akkor vette kezdetét, midőn Nagy Károlyt Rómában megkoronázták. A német-római császárság 1806-ban szűnt meg. Habsburg Ferenc ettől fogva Ausztria császáranak nevezte magát. Napóleon hamarosan a Hohenzollernok ellen vonult, és néhány nap alatt teljesen megverte a porosz hadakat. 1806-ban bevonult Berlinbe, s onnan osztott törvényeket Európának. Elsősorban azt parancsolta meg, hogy egész Európában senkinek sem szabad kereskedést folytatnia Franciaország ellenségeivel, az angolokkal. Ezt **kontinentális zárlatnak** nevezték. Mivel nem volt tengeri flottája, amellyel a hatalmas országot katonailag legyőzhette volna, így akarta Angliát tönkretenni.

Midőn az államok tiltakoztak, ismét bevonult Németországba, és a poroszokkal szövetkezett oroszok ellen harcolt. Ekkor, 1807-ben fiatalabb öccsének is odaadhatta Németország egy részét királyságként. Majd **Spanyolország** következett. Napóleon meghódította, és bátyjának, Józsefnek adta királyi birodalomként, Nápolyt meg egyik sógorának juttatta. De vég nélkül nem tűrik a népek, hogy családi ajándékként kezeljék őket. Elsőként a spanyolok lázadtak fel 1808-ban a franciák uralma ellen. Nem szabályos csatákban harcoltak, ám az egész nép állandóan **gerillaharcot** folytatott, és bármennyit kegyetlenkedtek is a francia katonák, a nyugalom nem állt helyre. Az osztrák császár sem akarta tovább túrni Napóleon parancsolgatását. 1809-ben újabb háborúra került sor.

Napóleon hadával Bécs ellen vonult. Jóllehet Bécs közelében, **Aspernnál** életében először **vereséget szenvedett** a bátor Károly főhercegtől, néhány nap múlva **Wagramnál** teljesen megsemmisítette az osztrák sereget. Bevonult Bécsbe, a schönbrunni kastélyban lakott, és Ferenc császárt még arra is kényszerítette, hogy leányát adja feleségül hozzá. Nem volt könnyű dolog ezt elhatározni egy Habsburg-császárnak, akinek a családja több mint 500 év óta uralkodott Bécsből. Hiszen Napóleon nem származott fejedelmi családból, tulajdonképpen egy kis hadnagy volt, akit bámulatos tehetsége emelt Európa urává és parancsolójává. Fiának, akit Mária Lujza császárné szült neki, a “Róma királya” címet adományozta 1810-ben.

Birodalma ekkor már jóval nagyobb volt, mint hajdanában Nagy Károlyé, hiszen testvéreinek és tábornokainak királyságai csupán névlegesen álltak fenn. Ha a királyainak viselkedése nem tetszett neki, akkor leváltotta őket. De a népekkel még cudarabbul bánt. A fontos csak az, hogy pénzt, és mindenekelőtt katonákat bocsássanak rendelkezésére. A népek ezt egyre kevésbé tűrték. A spanyolok harcát a tiroli parasztoké követte. A legnagyobb német költő, Goethe azt mondta akkoriban Napóleonnál: *“Rázzátok csak láncaitokat, az a férfi túlontúl nagy hozzátok képest.”* Valóban Napóleon erejével szemben hosszú ideig minden hősiesség és

lelkesedés hiába való volt. Végül határtalan becsvágya okozta bukását. Még mindig nem érte be hatalmával. Úgy vélte, ez csupán a kezdet. Most majd **Oroszország kerül sorra**. Ugyanis az oroszok megszegették parancsát, amely megtiltotta a kereskedést az angolokkal. Ezért büntetés jár!

Napóleon birodalma minden részéből katonákat soroztatott és **600.000 főnyi hadsereget** gyűjtött össze. Ehhez a nagy ármádiához hasonló had még nem volt a világtörténelem folyamán, s ez a hadsereg vonult **1812**-ben Oroszország ellen. Egyre tovább, az ország belsejébe, anélkül, hogy csatára sor került volna. Az oroszok egyre csak hátráltak. Végül, úgyszólván Moszkva kapui előtt, ott állt a hatalmas orosz sereg. Megtekintette, hogyan állt fel az ellenség, és máris tudta, hová kell vezényelnie csapatait, hogy bekerítse vagy megverje. Így hát bevonult Moszkvába. De a város úgyszólván kihalt volt. A lakosság zöme elmenekült. Az idő késő ősze járt, és az oroszok felgyűjtötták a külvárost. Minden oltási kísérlet hiába való volt. Napóleon hadával visszafordult, de időközben beállt a tél és a rettentő hideg. A sereg, midőn Moszkva felé vonult már elrabolta és felélte a környék minden élelmiszerét. Így aztán a hazafelé menetelés a fagyos, kihalt síkságon borzalmas volt. Egyre több katona maradt megfagyva, halálra éhezve az úton. A lovak ezrével pusztultak. Aztán megjelentek az orosz lovasok és hátba meg oldalba támadták az ármádiát.

A katonák alig huszadrésze menekült meg ebből a rettentő vereségből, és ért el, végkimerülten halálos betegen a német határhoz. Napóleon végül álruhában, parasztszánkón sietett előre, Párizsba. A fővárosba érkezvén első dolga volt csapatokat követelni. Ő még felállított egy csupa fiatalból álló hatalmas sereget. Így vonult be Németországba. Az osztrák császár kancellárját, Metternichet küldte hozzá, hogy tárgyaljon vele a békéről. Metternich egy álló napig folytatott eszmeecserét Napóleonnal. Azt mondta neki: *“Ha elpusztul ez az ifjakkból álló sereg, amelyet Ön fegyverbe hívott, utána mi lesz?”* Napóleon ezeknek a szavaknak hallatára düh fogta el, elsápadt, arca eltorzult. *“Ön nem katona – förmedt Metternichre – ,és nem tudja, mi megy végbe egy katona lelkében. Én a harcmezőn nőttem fel, és az olyan férfi, mint én, fütyül egymillió ember életére.”* Napóleon nem fogadta el császár békefeltételeit. Metternichnek kijelentette: neki győznie kell, másként nem maradhat a franciák császára.

Így került sor Németországban, **Lipcsénél** csatára; Napóleon serege harcolt a szövetséges hadak ellen. Amikor a bajor csapatok, amelyek addig Napóleon oldalán álltak, hirtelen cserbenhagyták, elvesztette az ütközetet, és menekülnie kellett.

Veresége után a franciák megfosztották trónjától. A kis **Elba szigetét** adták neki hercegségként, oda vonult vissza. De az uralkodók, akik legyőzték, 1814-ben, Bécsben újra felosztották Európát. Franciaországban teljesen kioltották a forradalmat. A lefejezett XVI. Lajos fivére **XVIII. Lajos** került a trónra. Ez az új Lajos udvarával ugyanolyan fényűzően és ugyanolyan esztelenül uralkodott Franciaországon mintha a forradalom és a császárság 26 éve nem is lett volna. A franciák nagyon elégedetlenek voltak. Midőn Napoleonhoz eljutott ennek a híre, titokban (**1815**-ben) elhagyta Elba szigetét, és néhány katonával kikötött Franciaországban. A király sereget küldött ellene, de amint a katonák meglátták Napóleont mind átálltak hozzá.

Néhány nap múlva diadalmasan vonult be császárként Párizsba, és XVIII. Lajos elmenekült. A Bécsben még egyre tanácskozó uralkodók megrémültek. Napóleont az emberiség ellenségének nyilvánították. **Wellington** angol herceg fővezénylete alatt főként angolokból és németekből álló hadsereg gyűlt össze Belgiumban. Napóleon azonnal ellen vonult. A **Waterloo**-nál döntő ütközetre került sor. Már-már úgy látszott, hogy Napóleon ismét győz, ám akkor az történt, hogy egyik tábornoka nem értette meg a parancsot, és rossz irányba vonult. Így szenvedett vereséget utoljára Napóleon. Seregével elmenekült, ismét

megfosztották trónjától, és el kellett hagynia Franciaországot. Egy angol hajóra menekült, de az angolok fogolynak nyilvánították és **Szent Ilona szigetére küldték**, hogy többé soha vissza ne térhessen. Ott élt még 6 esztendeig és ott is halt meg.

Robespierre bukása után néhány hét alatt kicsúszott a konvent – és az események irányítása a jakobinusok kezéből. A restaurációnak azonban nem volt számottevő bázisa. A polgárság a személyi hatalom mögött sorakozott föl. A döntő szó a hadseregé lett.

A diktátor szerepre több tábornok is szóba jött, de valamennyit elhomályosította a legfiatalabb és legbecsüvagyóbb Bonaparte Napóleon, akinek mítosza – 1796-os villámgyors itáliai győzelme és kalandos egyiptomi expedíciója révén – már kialakulóban volt.

NAPÓLEON BELPOLITIKÁJA • *Napóleon 1799. november 9-én államcsínyt* hajtott végre, feloszlatta az ötszázak tanácsát és megtartva a konzuli rendszert, **első konzulként katonai diktatúrát épített ki**. A hatalomra kerülése utáni rövid békeidőszakot a belpolitika konszolidálására használta ki. Hozzájárult a katolikus egyház újjászervezéséhez, amivel a pápát is függőségbe vonta. Megkezdte állama törvényeinek kodifikálását, melynek eredménye az egységes és áttekinthető jogrend lett (Code Civil). Napóleon uralkodásának végéig folytatta a közigazgatási és államigazgatási reformokat. Gazdaságpolitikáját a merkantilizmus jegyében folytatta. Belpolitikájának népszerűségét mutatja az, hogy 1815-ös visszatérésekor puskalövés nélkül vonult be Párizsba

CSATÁK ÉS BÉKEKÖTÉSEK • Hatalomra kerülése (1799. november 9.) után Napóleonnak két lehetősége volt külpolitikai célja meghatározásakor: békét köt a „természetes határok” megtartásával vagy a háború mellett dönt. Az első lehetőséggel nem számolt, kezdettől fogva átlépte a természetes határokat. **1800-ban Marengónál** megverte az osztrákokat, visszahódította Itáliát, majd 1801-ben békét kötött I. Ferencel. Angliával 1802-ben kötött békét Amiens-ben. **1804-ben császárrá** koronáztatta magát, I. Ferenc pedig kénytelen volt megelégedni az „Ausztria örökös császára” címmel. Angliával Napóleon védővamos gazdaságpolitikája élezte ki ismét a helyzetet, végül az **1805-ös trafalgári** vereség után Napóleonnak át kellett engednie a tengert az angoloknak. Ezután ismét az osztrák-porosz erők ellen fordult, akiket **Ulmnál, Austerlitznél, Jénánál és Auerstadtnál** vert meg. A **friedlandi** győzelem után az oroszokkal is békét kötött (**1807 tilsiti béke**) **1809-ben** ismét legyőzte I. Ferencet **Wagramnál**, ugyanakkor feleségül vette Ferenc lányát, Mária Lujzát. Napóleon **1806-ban** kihirdette a **kontinentális zárlatot**, tehát egész Európának megtiltotta, hogy Angliával kereskedjék. Oroszország nem tartotta be a zárlatot, ezért Napóleon **1812-ben** betört **Oroszországba**, de olyan nagy veszteségeket szenvedett (**Borogyino**), hogy a hadjáratot eredménytelenül kellett befejeznie. Végző vereséget az **1813-as lipcsei „népek csatájában”** szenvedte el, 1814-ben Párizs elesett, Napóleon lemondott. A restauráció után **1815-ben** megpróbált visszatérni, de **Waterloo** mellett ismét legyőzték. 1821-ben halt meg Szent Ilona szigetén.

A „Szent Szövetség” Európája

A BÉCSI KONGRESSZUS • A győztes hatalmak 1814-ben októberében Bécsben összeültek, hogy visszaállítsák a született koronás fők uralmát, és átrajzolják Európa térképét. Az orosz, az osztrák és a porosz uralkodó szerződést kötött a feudális monarchiák fenntartására, hogy a forradalmi mozgalmakat fegyverrel leverik. A szövetséghez Anglia és Törökország kivételével minden jelentősebb európai hatalom csatlakozott.

A LIBERALIZMUS ÉS A NACIONALIZMUS • A változások irányát azonban nem lehetett megfordítani. A tőkés viszonyok behatoltak a feudális monarchiák gazdaságába. A polgárság eszméit sem lehetett a határokon vámőrökkel és katonákkal feltartóztatni. Fokozatosan terjedt a liberalizmus és a nacionalizmus.

A XIX. századi liberalizmus politikai eszménye a polgárok olyan szabad állama, amelyben a törvényeket a választott képviselőkől álló parlament hozza. A törvények végrehajtása a parlamentnek felelős miniszterek feladata. A törvény előtt mindenki egyenlő. A szabadságjogok érvényesülésének biztosítéka a véleménynyilvánítás szabadsága és a szabad sajtó.

A nemzettudat kialakulásával együtt jelent meg a **nemzeti mozgalom, a nemzet védelmét és felemelését megcélzó ideológia és politikai irányzat**. Ezt **nacionalizmusnak** nevezik, mely - ellentétben a ma szokásos szóhasználattal – nem volt okvetlenül ellenséges más nemzetekkel szemben. Sőt, abszolutista és rendies berendezkedésekkel szemben összefoghattak egymással nacionalista mozgalmak, mint pl. a magyar, a német (ausztriai) és az olasz 1848-ban. A nacionalizmus eszméje ugyanis kezdetben összekapcsolódott a jogi egyenlőség és a szabadság felvilágosult eszméjével, a nacionalizmussal szemben pedig a hagyományos rendi társadalmakhoz és abszolutista uralmi formához ragaszkodó erők léptek fel. (A XIX. század második felében ez a kapcsolódás meglazult, illetve megszűnt.)

A nacionalizmust a francia forradalom keltette életre (1789) Európában azzal, hogy az egyéni szabadságjogokat kiterjesztette a franciák közösségére. A királyok, dinasztiai elleni harcához ezzel egy új, csoportösszetartó erőt teremtett meg. **A nacionalizmus célja egy nemzetállam létrehozása volt. A nemzetállam a nemzet egészét, vagy nagy részét magában foglaló állam. Megteremtése már a 19. század elejétől alapvető politikai kérdéssé vált.**

A „SZENT SZÖVETSÉG” GYENGESÉGE • A reakciós monarchiák a „nyájas zsarnokság” képmutató világát teremtették meg. Elvben elismerték a szólásszabadságot, de bevezették az előzetes cenzúrát. Titkosrendőrök, besúgók tízezreit fizették. A „Szent Szövetség”-i rendszer túlfűtött kazánhoz hasonlított, melynek elhasználódott falát előbb-utóbb szétdobja a gőz egyre fokozódó nyomása.

1821-ben kitört a görögök szabadságharca a török fönnhatóság ellen. A „Szent Szövetség”, mindenekelőtt Ausztria, a „törvényesség” nevében itt is az elnyomók oldalán kívánt beavatkozni. A nagyhatalmak féltékenykedése (Konstantinápoly és a tengerszorosok miatt) végül is a független Görögország elismeréséhez vezetett (1829). A reakció szövetsége első ízben csődöt mondott.

A Középkorai történelmi atlaszban:

61 A napóleoni háborúk és következményeik

- a A napóleoni háborúk (1796-1815)
- b Európa a Szent Szövetség korában (1815-1849)